

Dr MORIC LEVI

SEFARDI U BOSNI

BEOGRAD

1969

B/a

Dr MORIC LEVI

SEFARDI U BOSNI

(Prilog istoriji Jevreja na Balkanskom poluostrvu)

Beograd

. 1969

Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije Beograd, 1969.

Odgovorni urednik:

Dr Lavoslav Kadelburg, predsednik

**Prevod objavljen 1926. godine u sarajevskom
nedeljnom listu "Židovska svijest"**

**Štampa: Jugoslovenski bibliografski institut,
Beograd, Terazije 26**

SADRŽAJ

Uvodne napomene	5
GLAVA I	
Doseljavanje Španjola u Bosnu; Sijavuš paša stariji; sarajevski židovski geto	8
GLAVA II	
Stariji hebrejski izvori o Židovima u Sarajevu; Sa- muel Baruh i dr	17
GLAVA III	
Nehmija Hija Hajon i haham Cevi Aškenazi	20
GLAVA IV	
Spisak starijih židovskih porodica u Sarajevu; općin- ski statuti iz 1731. godine	23
GLAVA V	
Staro školstvo; ješiva; rabini David Pardo i dr	28
GLAVA VI	
O nošnji Španjola u Bosni	33
GLAVA VII	
O položaju Židova u Bosni; državni porezi; carski ferman o plaćanju poreza (harač)	35
GLAVA VIII	
Druga poreska davanja koja su imala naziv komora; izvodi iz računa iz Pinakesa za 1838. godinu	40
GLAVA IX	
O posebnim zakonima; zabrana nošenja određene odjeće, jahanja, posjete kupatila i dr.....	49
GLAVA X	
Ruždi i Vedžhi paša	54
GLAVA XI	
Gradjansko-pravni položaj Židova; židovsko sudstvo; carski dekret (berat) o imenovanju Može Perere za haham-bašu Bosne	58

GLAVA XII

O izvozu, uvozu i mjestima za trgovanje sarajevskih Židova; o lijekovima; spisak naziva droga jedne bosanske apoteke; posljednje decenije okupacije; Isak efendi Salom; Hadži Lojo 64

GLAVA XIII

Židovska četvrt; ugovori i procesi o getu; prvi carski ferman o pitanju najamnine; poravnanje sa zastupnikom vakufa Sulejman-agom sinom Abdulaha; drugi carski ferman o getu 75

GLAVA XIV

O gradnji hrama; prvi carski ferman o podizanju jednog hrama u Sarajevu; komisije i nalazi šerijatskog suda u toj stvari; drugi carski ferman iz 1921. godine 97

Registar imena 107

UVODNE NAPOMENE

Kada je pre gotovo šezdeset godina dr Moric Levi u Sarajevu dovršio i objavio svoj rad pod nazivom "Die Sephardim in Bosnien", zacelo se nije pomišljalo na to da će upravo ta knjiga biti jedan od retkih bogatih izvora podataka iz života Jevreja u Bosni i Hercegovini.

Knjiga je štampana 1911. godine u štampariji dr A. Kajona u Sarajevu na nemačkom jeziku. Medjutim, zahvaljujući urednicima "Židovske svijesti", kompletan prevod knjige objavljen je na srpskohrvatskom jeziku deceniju i po kasnije. U podlistku "Židovske svijesti" objavljene su i ilustracije iz originalnog dela. Na taj način taj je rad u svoje vreme postao dostupan i onima koji ga nisu mogli čitati u originalu zbog jezika na kome je pisan.

No, danas jedva da se negde može naći neki komplet "Židovske svijesti", pa je zbog toga Savez jevrejskih opština Jugoslavije rešio da ponovno objavi taj prevod i na taj način omogućiti da se veći broj zainteresovanih upozna sa jednim važnim segmentom iz istorije jevrejske zajednice u jugoslovenskim krajevima. Ta publikacija Saveza biće ujedno i koristan materijal za vaspitni rad mladih generacija.

Treba napomenuti da u prevodu nisu izvršene ispravke i doterivanja, sem neznatnih ortografskih korektura, pa je tako očuvan prevod u svojoj prvobitnoj formi. To je učinjeno i zbog toga, jer je jezik u prevodu i danas razumljiv i jasan, pa bi veće intervencije u pravcu osavremenjavanja zahtevale kompletnu reviziju teksta. Ovako pak dato je upravo ono što je u svoje vreme predstavljalo tadašnji stil i jezik.

Prilikom objavljivanja prevoda u "Židovskoj svijesti" dato je svih četrnaest poglavlja u celini ali je izostavljen uvod, a pošto upravo u njemu autor rada dr M. Levi daje neka važnija objašnjenja, mora o tome i ovde nešto da se kaže.

Pre svega se u uvodu ističe da se rad ograničava na kratku istorijsku obradu Sefarada naseljenih u Bosni a nisu obuhvaćeni momenti koji su zajednički svim Jevrejima koji su prote-rani iz Španije i Portugala a koji ih karakterišu kao posebnu grupu u Jevrejstvu. Isto tako delo nije obuhvatilo španske narodne pesme i pripovetke, kao ni pesme pesnika koje održavaju duh naroda, budući da taj materijal predstavlja zajedničko dobro svih Sefarada na Balkanskom poluostrvu. Autor je to morao da napomene zato što je podnaslov knjige nazvao prilogom istoriji Jevreja na Balkanskom poluostrvu.

Dalje autor navodi izvore kojima se služio u radu. To su bile pre svega sidžile (protokoli šerijatskih sudova), i to one iz Sarajeva, koje je našao sačuvane u originalu na turskom jeziku, pisane na pergamentu i povezane u knjigu. Autor je već tada upozorio na važnost sidžila i potrebu da se one sačuvaju od propadanja kao i obradom obuhvate i one van Sarajeva. Budući da ih je bilo u svima mestima u kojima je bilo sedište kadije (Travnik, Tuzla, Banjaluka, Bihać, Mostar). Ovo posebno i zato što sidžile sadrže, pored sudskih odluka i drugih sudskih predmeta fermane i zakone koje su izdavali sultani i valije.

Kao daljnji važan izvor autor ističe Pinkas tj. beležnicu odnosno protokol Jevrejske opštine sarajevskih Sefarada. Pinkas naime sadrži mnoštvo podataka počev od prihoda i rashoda opštine, pravila i prepisa o upravljanju opštinom, spiskova poreskih obveznika, imenovanja verskih i drugih funkcionera, zaključaka rabinskog kolegija, pa sve do sasvim nevažnih svakodnevnih pribeležaka. Dva takva pinkasa bila su autoru dostupna u arhivi Jevrejske opštine u Sarajevu. Prvi koji je obuhvatio period od 1720. do 1810. i drugo od 1830. do 1888. godine. Prvi je bio važniji, iako u samoj knjizi nije bilo ustaljenog reda ni po hronološkom zbivanju niti sistematike po materiji. Drugi je obuhvatio isključivo računске podatke iz navedenog perioda.

Nažalost, nacistička okupacija osiromašila je Jevrejsku opštinu i ta istorijska dragocena gradja opljačkana je i odnesena iz Sarajeva. Svi dosadašnji napori da se Pinkas pronađe, ostali su bez rezultata.

Izdajući ponovno prevod knjige "Die Sephardim in Bosnien", mislilo se i na to da će na taj način još više biti istaknuta vrednost "Spomenice" koju je Jevrejska opština u Sarajevu izdala

1966. godine prilikom proslave 400-godišnjice naseljavanja Jevreja u Bosni i Hercegovini, jer je na taj način data daljnja dopunska materija za one koji pokazuju za to interes.

Izražava se zahvalnost drugu Davidu Leviju-Daletu koji ne samo da je pronašao odgovarajući komplet "Židovske svijesti" u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, nego se postarao da se izvrši mikrofilmovanje celoga teksta kao i dao svoje korisne savete za ponovno izdavanje knjige.

Beograd,
januara 1969. godine

Savez jevrejskih opština
Jugoslavije

SEFARDI U BOSNI

Piše Dr Moric Levi

Pola stoljeća po izgonu Židova iz Španije (1492) i Portugala (1496) nalazili su se židovski bjegunci svuda raštrkani; tu je bila jedna skupina, tamo jedna porodica ili opet pojedini beskućnici. Bijaše to u malom neka vrst seobe naroda, koja se kretala na istok, ponajviše u Tursku, kao da se htjedoše Židovi opet da približe svojoj pradomovini.

Izgon sa pirinejskog poluostrva u mnogom pogledu je značajna točka u općoj istoriji židovskog naroda. On je prouzrokovao ne samo među progonjenim nego u čitavom židovstvu, dalekosežne a pretežno tužne posljedice. Sjaj židovstva je tim zatamnio, njegov ponos je ponižen, a čvrst stup, na koji se dosada oslanjao, bio je srušen. Putovanja i selidba progonjenih do sigurnih i mirnih obitavališta bijahu žalosna, pogotovo kad se pomisli na poniženje i na ruglo, koje je često gore od smrti. Najsretniji su bili još oni, što dostigoše granice Turske. Sultan Bajazit II. iskazao se prema Židovima vladarem, koji imade mnogo osjećaja čovječnosti. Izdao je poglavicama svojih evropskih pokrajina zapovijed, da izgnanike ne vraćaju sa granica, nego da ih najprijaznije prime. Kod toga su snažno sudjelovale stare turske židovske općine prije svih carigradska, koja je na čelu stajao Haham-Baši¹⁾ Mose Kapsali.

Tako se tisuće emigranata naseliše po Turskoj. Sultan Bajazit i njegovi nasljednici Selim I. i Sulejman II. ne samo da su ih trpili, nego im dadoše iste slobodine, koje su Jermeni i Grci u otomanskoj carevini uživali.

Beskućnici uhvatiše ubrzo čvrst korijen, i prije nego što je jedan ljudski vijek minuo, zadobiše španski Židovi vodstvo među turskim Židovima.

Glavni dio izgnanika došao je u Solun i u Carigrad; ali i u

¹⁾ Nadrabin

nekadanjoj prestolnici turskih sultana, u Jedreni i u Nikopolju nastadoše odmah početkom XVI. stoljeća znatne židovske općine, u kojima su Sefardi²⁾ bili glavni element. Iz ovih središta proširiše se Španjoli po raznim pokrajinama evropske Turske. Iz spisa Josefa Karo³⁾ razabiremo da su Španjoli već sredinom XVI. stoljeća bili naseljeni po dunavskim gradovima današnje Bugarske.

Pošto se Židovi nisu naravski u velikim skupinama širili sa obale prema unutrašnjosti to nam je tek pukom slučaju zahvaliti, što o tome imademo dosta ranih vijesti.

Najstarije isprave o opstanku španjolskih Židova u Bosni bez sumnje su slijedeća tri zapisnika iz god. 973 po Hadžri (1565 p. K). koji se nalaze u 2. svesku Sidžila⁴⁾.

1. Židov Rafael tuži Osmana, Balijevog sina kod šerijatskog suda navodeći: "Ovaj mi je Osman ostao dužan 180 akča⁵⁾ za platno, koje sam mu prodao". Osman je na upit priznao dug te ga pred šerijatskim sudcem isplatio.

2. Mustafa, sin Mehmedov, pozivlje pred šerijatski sud Židova Isaka, sina Avramovog, pa iskazuje: "Kod prenosa suknene robe, koja je pripadala ovome Židovu, potro mi se konj, jer je bio odveć natovaren. Tražim, da mi Židov plati konja". Na to je Židov odgovorio: "Od Dubrovnika do Krupljinja prenašao mi je drugi zakupnik sukno. Istom ondje reče mi tužitelj: Prepusti meni, da ti sukno prenesem. On je na to iz vlastitog nagona uzeo robu i natovario na konja, Još nešto hoću da dodam: Ja sam nisam bio kod toga prisutan, nego moj zastupnik". Pošto je prisutni Mustafa potvrdio ovaj iskaz, zaključio je šerijatski sud, da Židov Isak ne treba da plati konja.

3. Židovski trgovac Isak, sin Avramov, dolazi pred šerijatski sud i veli, da mu je halvedžija¹⁾ Džafer, sin Hasanov,

²⁾ U sredovječnom hebrejskom znači Španija "Sefarad", "Sefardim", "Španija", "Španjoli".

³⁾ Jedan od najistaknutijih židovsko-španjolskih spisatelja. Protjeran kao dječak s roditeljima iz Španije, živio je neko vrijeme u Nikopolju, Jedreni, a umro je u jednom malom gradu u Palestini.

⁴⁾ Službeni zapisnici šerijatskog suda u Sarajevu.

⁵⁾ O novcu vidi VII. poglavlje.

1) Prodavač slatkiša.

koji se utopio u Dunavu, ostao dužan 150 akča za kupljeno sukno. Traži od tutora pokojnikovih sinova, Šamanija, sina Karadžozeva, da mu isplati dug. Pošto su svjedoci Ferhad, sin Abdulahov i Memije, sin Turalijev, potvrdili njegove navode, zaključuje šerijatski sud, da se dug mora isplatiti.

Iz ovih bilježaka razabiremo, da su španjolsko-židovski emigranti već god. 1565. bili u Sarajevu naseljeni,²⁾ te da su se bavili trgovinom. Njihov po svoj prilici ne bijaše baš premalen - valjda 10-15 porodica³⁾ - jer 16 godina kasnije vidimo već nastojanje domaćeg muslimanskog pučanstva, da Židove iz svoje sredine separišu u zidinama geta.

Ova tvrdnja međjutim nije saglasna s dosadašnjim mišljenjem o dobi, kada su se Španjoli doselili u Bosnu. U "Jewish Encyclopedia" stoji pod Bosnia slijedeće: "Po nekim su se historičarima prvi Židovi nastanili u Bosni godine 1575. Don Joseph Nasi⁴⁾ i njegova tetka, Dona Gracia navodno su u tom smjeru uplivala na sultana Sulejmana. Ali neki grobni natpisi u Sarajevu imadu za datum godinu 5311⁵⁾ (1551), što dokazuje, da su Židovi živjeli u Bosni već 35 godina prije gore navedenog vremena. Iz nekog rukopisa jedne muslimanske biblioteke u Sarajevu proizlazi, da je u doba namjesnika Hamid Ali Bey - a god. 958 po Hedžri (1541), živjelo u Sarajevu 30-40 Židova, koji su se bavili trgovinom. Najviše ih je došlo iz Soluna, kamo su se o velikim blagodanima opet vraćali. Kada se njihov broj znatno povećao, zapovjedi im namjesnik Gazi Hasan paša, da se ovdje stalno nastane, ili da zemlju za uvijek napuste. Bojeći se fanatičnosti pučanstva, potražiše

2) Ne da se doduše apodiktički tvrditi, da su Židovi, koji se u zapiscima spominju, bili Španjoli, jer se ne navode njihova porodična imena - kako je to uopće kod muslimana uobičajeno. Ali ako se uvaži, da je 16 godina kasnije sagrađen geto, nadalje da nam nije poznato, da su prije uselenja Španjola živjeli u ovoj zemlji Židovi, onda se sa priličnom sigurnošću može pretpostaviti, da su ovdje spomenuti Židovi bili Španjoli.

3) Vidi XIII poglavlje.

4) Zvan Vojvoda od Naxosa, španjolsko-židovski dostojanstvenik na dvoru sultana Selima II.

5) Po židovskom računanju vremena.

sarajevski Židovi utočište u Dubrovniku i u Madjarskoj, koja je tada bila turska pokrajina. Godine 1614. bude bivši⁶⁾ veliki vezir carigradski Baltadžija Mehmed paša imenovan namjesnikom u Bosni te povede s pratnjom bogatog carigradskog Židova Naftali ben Mandjura kao svog osobnog bankara. Ovaj se s uspjehom zauzeo za povratak Židova, te se odmah vratilo 30 porodica, koje su živjele raštrkane po raznim ulicama Sarajeva".

Nadalje se u pomenutom djelu spominje, da je pod namjesnikom Siavuš pašom Židovima na vlastitu želju kao obitavilište dodijeljena zasebna četvrt, koja bude nazvana "Siavuš paša Daira".

Autor spomenutih bilježaka M. Franco navodi kao vrelo svojih istorijskih izvoda židovsko-španjolski tjednik "La Alborada"⁷⁾ koji je u Sarajevu izlazio. U tom se listu nalazi nekoliko rasprava o istoriji Židova u Bosni od Zekki effendi Atiasa, pa je sadržaj istih ukratko naveden u pomenutoj enciklopediji.

Razgovarajući jednom o tome, rekao mi je Zekki efendija, da je prije više godina našao u biblioteci umrlog Abdulah efendi Alajbegovića jedan stari rukopis, iz kojeg je crpio gradivo za svoje rasprave, objelodanjene u "Alboradi".

Spomenutog rukopisa nažalost nema više, pa ga ne možemo podvrći ozbiljnom proučavanju. Ali će Zekki effendi dopustiti da u Sarajevu nema grobnih natpisa, koji bi bili 350 godina stari. Prema njegovim vlastitim navodima u pomenutom tjedniku, stekli su Židovi svoje današnje groblje na Debelom brdu zapadno od Sarajeva istom nekoliko godina nakon vlade Siavuš paše, dakle oko god. 1655-60. Nije nam pak poznato, gdje su oni prije toga pokapali svoje pokojnike.

Prema gore navedenim istorijski dragocjenim podacima službenih zapisnika šerijatskog suda mogla bi se dopustiti tvrdnja, da su se Židovi naselili u Bosni za vrijeme namjesnika Hadim Ali Beya. Što se tiče navodnog izгона g. 1592. u doba Gazi Hasan paše mora se primjetiti, da to nije istorijski vjerodostojno. Nijesu dovoljno jasni razlozi, s kojih su Židovi morali Sara-

6) Ispravno treba da bude: kasniji.

7) Beletristično-zabavni list, koji je prestao izlaziti nakon godinu dana opstanka 1901.

jevo napustiti, pogotovo ako se uvaži, kuda su iz Sarajeva otišli. Konačno se za njihov povratak nije trebao jedan Naftali ben Majdur zauzeti kod namjesnika, kad je prijašnji namjesnik zahtijevao od njih jedino to, da se u gradu stalno nastane. Glede osnivača židovske četvrti, zvane Čifuta na¹⁾, bit će možda moguće, da je Zekki effendija u spomenutom rukopisu našao na ime nekog Siavuš paše, kojeg je držao za bosanskog namjesnika iz god. 1645. i kasnijeg velikog vezira. Pa i ako je u tom rukopisu ime ovog namjesnika izričito stajalo, imade se to svesti na zabunu ili na zamjenu osoba istog imena, kako ćemo to kasnije pobliže raspraviti.

O postanku židovske četvrti pripovjedaju nam, da su se Židovi nekoliko puta obratili na namjesnike s molbom, da smiju zajedno stanovati u jednoj zatvorenoj četvrti. Namjesnici navodno nisu njihovu molbu uslišili, ali je Siavuš paša ne samo njihovom zahtjevu udovoljio, već im je sagradio i jedan veliki han,²⁾ koji je prepustio Židovima uz stanovitu godišnju najamninu. Medjutim nosi to više obilježje pripovjesti, nego li istorijske činjenice. Nevjerojatno zvuči, da su Židovi čeznuli za zidinama geta, za strašnim, mračnim zatvorom. Ta tvrdnja je već i stoga nevjerojatna, što su Židovi mogli bez zapreke stanovati zajedno u jednoj mahali, kad su već uživali pravo, da se mogu svuda po gradu nastaniti.

Navodna pripravnost Siavuš paše, da ne samo udovolji molbi židova, već da iz vlastitih sredstava sagradi židovsku četvrt, takodjer je vrlo nevjerojatna. Evo ćemo navesti, što smo našli o postanku sarajevske židovske četvrti.

Geto sarajevskih Židova, čiji se tragovi još i danas vide početkom Ferhadije i Čemaluše ulice, upravo kod čaršije, sagradio je godine 1580-81. kasniji veliki vezir Siavuš paša stariji (atik).³⁾

1) Čifut, turski naziv za Židova

2) Han, skrovište, stan.

3) Treba razlikovati tri velika vezira imenom Siavuš. Prvi, zvan Siavuš stariji (atik) bio je god. 1581. veliki vezir sultana Murata III. 1592. prognan je u Konju, gdje je kratko vrijeme iza toga umro. (Vidi Hammer: Istorija otomanskog carstva, II. sv. 376., 449., 495.). Drugi Siavuš bio je veliki vezir pod Muhamedom IV. god. 1651. a umro je 1656. (Isto, III. sv. 379, 492).

Ovaj je Siavuš bio rodom Madjar ili Hrvat. Radi hrabrosti i osobnih zasluga, koje si je znao steći, bude godine 1569. imenovan janjičarskim agom; kasnije - kao rumelski beglerbeg - oženi se po želji sultana Selima II. s sestrom sultanove žene. God. 1581. postigao je najveću čast otomanskog carstva: postade velikim vezirom, te je kasnije još dva puta bio pozvan na ovo visoko mjesto. S dostojanstvom rumelskog beglerbega bijaše tada skopčano i mjesto inšpektora svih namjesnika raznih sandžaka u evropskoj Turskoj. Kao rumelski beglerbeg došao je Siavuš paša prigodom jednog službenog putovanja u Bosnu te se navratio i u Sarajevo. Ovdje ga je navodno domaće muslimansko pučanstvo zamolilo, da odvoji doseljene Židove i da im koju bilo gradsku četvrt dodijeli. Muslimani se potužiše paši, da im Židovi poremećuju kućni mir velikom vikom u svojim stanovima, a naročito, da su neprestano izloženi opasnosti požara, jer da Židovi navodno ne postupaju oprezno u svojim ognjištima s vatrom, uslijed čega se kod njih često pojavljuje požar. Na to je paša sagradio židovsku četvrt, koju je dodijelio Židovima za stanovanje.

Ova se važna vijest nalazi u petoj knjizi sidžila, a potječe iz početka XVIII. stoljeća. Treba međjutim primjetiti, da je kadija ili možda koji namještenik mogao u sidžilima zabilježiti kakav zanimljiv događaj ili koju važnu zgodu, premda su te knjige imale isključivo obilježje službenih zapisnika šerijatskog suda. Tako je primjerice koji službenik zabilježio u navedenoj petoj knjizi¹⁾ opisani događaj glede naredbe Siavuš paše, dakle 140 godina kasnije, a to je mogao dakako samo na temelju pričanja ili na podlozi koje stare isprave.

Radi važnosti ove istoriske bilješke navodimo je ovdje u prvobitnom tekstu kao i u prijevodu:

1) (preneto sa str. 12) Treći Siavuš bio je namjesnik u Bosni 1645., a veliki vezir Sulejmana II. 1687., te je pao prigodom janjičarskog ustanka g. 1688. (Isto III. sv. 807., 809).

1) 60 stranica malog oktava iz godine 1721.

۹۸۹ تاریخچه سیاوش پاشای عتیق دوم اہلی کلگری اینک بعض امور
سہم لریہ سناہ سراسی بوسنہ حین شیر پلر ندہ اور زمان ہود پلر مدینہ سیرا بلک
بر قاج محل لریہ یا سلیمش بولتسنلہ و حقیقہ ملت مرقومہ بر طرفین اہل ملت
رجا چلری و عدم تقید لرندن اکثر دفعہ لر آرالر ندہ حریق ظہور ایتمہ کلگری
اعیان مملکت مشار الہ پاشا حضر تلر ندہ ملت مزبورہ اعلام محلہ لرندن دور
و تنگی او لغلری ضمنندہ استدعا استدک لرندن پاشای مشار الہ ہم اہل
استیلا بلک استدعا سنہ عجیب و ہم ملت مذکورہ بلک کو کلگری کسر اجمہ بلک
ایچون بملہ المشاورہ ہود پلرہ مخصوصہ رخاں کبیر انشا ایدہ بلک و فنی
اولادیت مشروطہ ادوب با کندہ بر سناغونعی با بقی ایچون رخصت و اجازت
اعطا الممشدر .

"Godine 989 H. (1580-81) došao je Siavuš paša stariji kao beglerbeg rumelski vrlo važnih državnih poslova radi u Sarajevo; za vrijeme njegovog boravka predadoše mu ugledni sarajevski muslimani molbu, da odijeli doseljene Židove, koji stanuju po nekim muslimanskim mahalama, jer neoprezno barataju s vatrom - usljed čega nastaje kod njih često požar - nadalje jer prouzrokuju veliku viku; nakon zrelog promišljanja i dugog dogovaranja zaključio je paša, da udovolji želji muslimana. Ali da im (Židovima) ne slomi srca, dade sagraditi jedan veliki han, koji je odredio svojim potomcima kao nasljedstvo koje ne može prodati (vakuf-evdaliijeh). Ovaj je han dodijelio Židovima uz uvjet, da imadu plaćati stalnu godišnju kiriju (mukata). Na molbu Židova dozvolio im je, da kraj pomenu-tog hana sagrađe jednu sinagogu".

Radi istorijske nepristranosti treba naglasiti, da je odvojenje Židova u zidove geta uslijedilo samo iz najboljih osjećaja Siavuš paše prema Židovima.

Iz pritužaba Turaka razabrao je, da će biti jedva moguće, da strani, netom doseljeni Židovi - koji ni domaći jezik još nijesu poznavali - žive u miru i slozi s domaćim muslimanskim pučanstvom. Da izbjegne dakle nesporazumcima i trzavicama,

koje bi mogle za Židove imati nedoglednih posljedica, odlučio je on "nakon zrelog promišljanja", da iz vlastitih sredstava sagradi Židovima odijeljeno obitavalište. Da Židovi nisu bili prisiljeni stanovati isključivo u getu, da im nadalje nije bilo uskraćeno pravo nabavljati nepokretna dobra izvan geta, proizlazi već iz toga, što su Židovi kasnije - kad se njihov broj povećao - sticali kuće izvan geta i u njima stanovali, što se uostalom jasno razabire i iz općinskog pinakes²⁾. Konačno spominjemo i to, da Grätz u IX. svesku svog djela "Geschichte der Juden" na strani 408, i u bilješci na strani 550, navodi o ovom Siavuš paši, da je općenito bio sklon Židovima i da je njegov povjerljivi poslovodja bio židovski liječnik Benveniste, kod čega se autor oslanja na neke izvještaje francuskog i mletačkog poslanstva.

Sigurno vrelo, koje razbistruje svaku sumnju o dobi, kad je židovska četvrt sagrađena, nalazimo u responsama³⁾ solunskog učenjaka Albrahama de Botona. U 145. poglavlju navedenim rezponza obradjuje se sljedeće pitanje:

"Stanovnici (židovski) grada Sarajeva nijesu u židovskom susjedstvu imali kuća za stanovanje, a muslimani im u svojoj blizini ne htjedoše iznajmljivati stanove. Oni podjoše zemaljskom poglavici i zamoliše ga, da im u "avliji" sagradi prizemnice, dvo i trokatnice, u kojima će sa svojim porodicama moći da stanuju. U tu su svrhu dali jednu svotu i zemaljski je poglavar pristao na gradnju. Poglavar je malo zatim umro, započeta gradnja bude obustavljena i jedan dio Židova ostade tako bez skrovišta. Pošto nisu mogli stanovati na otvorenom polju, podjoše u tudjinu, a iseljenik N. N. nastani se u Dubrovniku. Sad je Bog nadahnuo zemaljskog poglavicu, da započetu

2) Knjiga bilježaka sarajavske španjolske općine u godišnjim primitcima i izdadcima općine. U tu su se knjigu nadalje unáša - li propisi o upravi općine, spisci oporezovnika i općinskih predstojnika, namještenja rabina, kantora i općinskih službenika itd. a sve to široliko izmiješano.

3) Izdao autorov unuk god. 1660. u Smyrni.

4) Pod "avlijom" se ovdje ništa drugo ne razumijeva, nego "čifutana". Hebrejski izraz za to doslovan je prijevod španjolskog "cortijo" čime se općenito označivala židovska četvrt. Narod još i danas zove malu ulicu, gdje je nekad bio geto "cortijo". Odatle i današnji srpsko-hrvatski naziv te ulice "Velika avlija".

gradnju dovrši pod uvjetom, da mu Židovi unapred plate stanoviti iznos kao kiriju. N. N., koji je stanovao u Dubrovniku, saznao je za to, pa je sarajevskim stanovnicima poručio, da i on ima prava na zgradu i da je on sada - kad je poglavar dozvolio dovršenje nekad započete zgrade - pripravan platiti kiriju, koja na njega otpada. Jer on nije svoje pravo izgubio i ako je poglavar, koji je gradnju započeo, međutim umro. Sada, kad se pristupa dovršavanju zgrade, stiče njegovo pravo potpuhu valjanost bez obzira na to, što je on grad napustio".

Responsa Abrahami de Botona

Sarajevska židovska općina zamolila je solunskog učenjaka za odluku u ovom pravnom pitanju. Nažalost, na ovom se upitu ne nalazi ime pitaoca i datum. Potonji bi nam bio od velike važnosti, ali ga moramo drugim načinom bar približno ustanoviti.

Treba uvažiti da zbirka ovih responsa datira već iz godine 1587., nadalje da solunski kroničar David Konforte u svojoj knjizi "Kore Adorot" ¹⁾ na strani 43-a piše o pomenu-

¹⁾ Editio D. Cassel, Berlin 1845.

tom učenjaku da nije dugo živio i da nije dostigao visoku starost, nadalje na strani 50b, da je njegov sin Jakob de Boton bio ugledan rabin u Solunu, dok je kroničar - rođen oko g. 1619. - bio tada jedva 13 godina star. Prema tome možemo sa sigurnošću ustvrditi, da je smrt spomenutog učenjaka uslijedila najkasnije već prvih decenija XVII. stoljeća²⁾ i da gornji upit potječe po svoj prilici iz godine 1581.

Nakon ove činjenice razabiremo iz ovih responsa - pošto je osnivač židovske četvrti morao biti neki paša imenom Siavuš³⁾ - da taj ne može biti identičan s bosanskim namjesnikom od god. 1645. već samo spomenuti Siavuš paša stariji; nadalje da je u Sarajevu još prije godine 1581. postojala židovska četvrt (geto), koju je zasnovao neki bosanski namjesnik još prije Siavuša i konačno, da su zaista neki židovski stanovnici iselili u drugoj polovici XVI. stoljeća iz Sarajeva u Dubrovnik; to je važno radi pitanja - koje ćemo kasnije raspraviti - da li su se naime bosanski Španjoli doselili u ovu zemlju preko Dubrovnika.

II.

Osim ovih slučajno dobivenih vijesti po doseljenju Židova u Bosni, nije nam gotovo ništa bliže poznato o njihovom životu sve do početka 18. stoljeća. - Staru računsku knjigu (pinakes) koja bi nam pružila dovoljnu podlogu za historiju sarajevskog židovstva, uništio je požar, koji je često harao ovim gradom.

U spomenutoj kronici Kore Adorot navode se na str. 50 imena sarajevskih rabina: Ašer Zevulun, Macliah Mučačon i Samuel Baruh. O prvome nam kronika veli samo toliko, da se odazvao pozivu beogradske židovske općine nakon što je neko vrijeme vršio u zajednici s navedenim Macliahom funkciju učitelja i rabina u Sarajevu. Na njegovo je mjesto

2) Vidi još stranu 37-b i 51-b citirane kronike: Boton je bio savremenik Mosisa Trani. Isporedi starost beogradskog učenjaka Lerme i sarajevskog rabina Samuela Baruha prema dalje citiranom responsumu (str. 13) s ovim vremenom. Vidi dalje Jewish Encyclopedia pod Abraham de Boton.

3) Vidi XIII. poglavlje.

došao solunski učenjak Samuel Baruh, koji je također radio istodobno s Macliahom. Toliko nam kaže kronika. Ova dva potonja pokopana su na sarajevskom groblju. Pučka tradicija neopravdano smatra Samuela Baruha najstarijim i prvim rabinom općine, a njegov se grob označuje kao najstariji na čitavom groblju. Iz kronike se samo približno može ustanoviti doba, kada su spomenuta tri učenjaka došla u Sarajevo. Kroničar navodi na citiranom mjestu, da je kao dječak poznao u Solunu Ašera Zevuluna, koji se je kratko vrijeme iza toga preselio u Sarajevo. Pošto je kroničar rođen oko god. 1619., to su spomenuti Ašer i Macliah bili najkasnije oko godine 1640. rabini u Sarajevu.

Ovo približno ustanovljeno vrijeme o djelovanju Samuela Baruha u Sarajevu potvrđuju nam i response solunskog učenjaka Hajima Šabetaja. U osamnaestom poglavlju tih responsa nalazi se upit predstojnika sarajevske židovske općine o nekom teškom slučaju 1) iz bračnog prava. Potpisi i datum na tom upitu glase: Sarajevo u Bosni, srijeda 29. Adara 5394. (mart 1634), Samuel Baruh, Baruh Koen, Mose de Campos, Ašer Zevulun, Macliah Mučačon²⁾.

U responsama beogradskog učenjaka Jehude Lerma (Mleci 1647) nalazi se upit predstojnika sarajevske općine iz god. 1638 u slijedećoj stvari: Trgovac Kuriel denunciраo je trgovca Altarca kod tadašnjeg bosanskog Valije Mahmud bega, da je njegovim vjerovnicima u Mlecima pisao o nepovoljnim imovinskim prilikama Kuriela, pošto je ovaj navodno bio prisiljen, da godišnje dobavlja spomenutom valiji velike količine sukna i svilene robe daleko ispod kupovne cijene; nadalje da je Altarac prokriomčario teške toware svile, sukna i skupocijenog nakita. Da se spasi smrtnе kazne, Altarac je navodno platio valiji otkupninu 205. 250 pula (855 groša, oko 142 krune). Altarac optužuje Kuriela kod općinskog predstojnika radi klevete i traži od njega naknadu štete. U Sarajevu se tada slučajno

1) Zanimljiva su porodična imena parničara Cacici, Lansano, Teseo, Rosado, sve imena, koja u Bosni uopće više ne nalazimo.

2) Dakle su Samuel Baruh, Ašer Zevulun i Macliah Mučačon u isto doba bili u Sarajevu, a ne - kao što bi se moglo razabrati iz citirane - da je Baruh u Sarajevu došao istom onda, kada se Ašer Zevulun odazvao pozivu beogradske općine.

nalazio Kurielov glavni vjerovnik David Franco de Almeda, sin mletačkog trgovca Josefa Franco de Almeda. Preslušan kao svjedok iskazuje David Franco pod zakletvom, da nije nikada primio od Altarca obavjesti o Kurielovim imućstvenim prilikama i da je već pred godinu dana zaključio postepeno sustegnuti kredit Kurielu. Upitani učenjak izrekao je osudu u korist tužitelja.

Kraj svoje starosti zanima nas ovaj upit i s toga, što odatle razabiremo, da su španjolski trgovci u Sarajevu nabavljali robu iz Mletaka¹⁾.

U putopisima o Bosni Evlije Čelibia²⁾ iz g. 1659., pripovijeda se na str. 8. o Židovima jedino to, da su imali jedan hram.

U djelu "Die Österreich-Ungarische Monarchie in Wort und Bild" (svezak "Bosnien und Hercegovina") stoji na str. 52. o Španjolima slijedeće: "Oni su se doselili pred jedno 200 godina (1685.) i dodijeliše im kao geto prostranu gradjevinu tik kod čaršije, na početku Čemaluše i Ferhadije, tzv. Siavuš paša Daira. Ova Čifutana - gdje se nalazi jedna stara i jedna nova sinagoga - bijaše strogo odijeljena, a tek sredinom ovog stoljeća započe za Židove nova era pod Omer pašom Lattasom". Nadalje piše Dr. Glück u spomenutom djelu na str. 286., u poglavlju o narodnostima: "Većina današnjih u Bosni naseljenih Španjola potječe od 30 do 40 porodica, koje su g. 1604. sa Naftali bin Mandjurom, bankarom guvernera Baltadži Mehmed paše doselili iz Carigrada i Soluna u Sarajevo. Mnoge se porodice kasnije doseliše iz Rumelije, Srbije i Bugarske, a konačno neke iz Padove i Mletaka". Nakon dosadanjeg našeg razlaganja ne će biti potrebno, da ove navode pobijamo. Bilješke dra. Glücka, da su Španjoli došli u Bosnu sa Naftali bin Mandjurom, potječu iz osobnog pričanja Zekki efendije. Možda odgovara činjenicama, da su se neke porodice doselile u Sarajevo, iz Rumelije, Bugarske i Srbi-

¹⁾ Iz jednog drugog upita proizlazi, da su mletački trgovci imali svoje zastupnike u Splitu, Sarajevu i Beogradu. Vidi XII. poglavlje.

²⁾ Posebni otisak "Glasnika zemaljskog muzeja u Bos. i Herc." XX. 1908. preveo Seih eff. Kemura.

je, nadalje iz Padove i Mletaka, a to s razloga, što su ove pokrajine - i onako ne odveć međusobno udaljene - pripadale onda turskom carstvu, a sarajevski su Španjoli stajali u živahnoj trgovačkoj vezi s Mlecima, o čemu će kasnije biti govora.

III.

U židovskoj se literaturi gotovo nigdje nije spominjala tadanja mala i neznatna sarajevska općina. Istom početkom XVIII. stoljeća pronio je glas o njenom opstanku njezin vlastiti sin Nehemia Hija Hajon, koji joj uostalom nije baš na čast služio. Rodjen oko g. 1650. u Sarajevu¹⁾ naginjao je Hajon već iz rana kabalističkim mistifikacijama i obmanama, pa je njegov život od mladosti do duboke starosti pun pustolovina i pretvaranja. Svojom licemjernom pobožnošću i lukavošću prouzrokovao je taj kabalistički pustolov strastveno uzbuđenje u židovskim općinama od Amsterdama do Jeruzalema, od Londona do Italije. Kao dijete iselio se u Palestinu, gdje je stekao svoju talmudističku naobrazbu. Kasnije se kao 18-godišnji mladić vratio u Sarajevo, gdje se oženio i od onda počinje njegov pustolovni život.

Kao putujući kabalistički učenjak boravio je Hajon gotovo u svim gradovima i zemljama. Dok su ga španjolske općine u Palestini i Maloj Aziji, u Solunu, Carigradu i u Italiji odbacile kao praznovjerca i varaljcu, pokušao je sreću u velegradovima zapadne Evrope: u Beču²⁾ Pragu, Amsterdamu, Hamburgu i Berlinu, gdje mu je uspjelo da nadje potporu kod onih ljudi, kojima je mudrost i kabala zavrtila glave, ili pak kod bogataša, koji su vidjeli samo njegovu pobožnost. Naročito su u Berlinu bile okolnosti tako prikladne, da mu je bilo omogućeno objelodaniti dva spisa, u kojima je razlagao svoju krivu kabalističko-teozofsku nauku.

Najrevniji učenjak i rabin, koji je pobijao Hajona i njegova djela, bijaše učeni rabin njemačke općine u Amsterdamu Cevi Aškenez, zvan Haham Cevi, čovjek, o kojem treba i inače da ovdje progovorimo. Haham Cevi poznavao je grad Bosna-

1) On se doduše rado izdavao za rodjenog Palestinca.

2) Po Joelovoj "Istoriji židovstva i njegovih sekta", sv.

III., bio je Hajon dapače i u audienciji kod cara Karla IV. u Beču.

Saraj, a bilo mu je poznato i ime Hajonovo, jer je i on boravio neko vrijeme u Sarajevu u svojstvu rabina. O njegovom boravku u Sarajevu znamo iz njegove biografije - koju je ostavio sin mu Jakob Emden - da je kod opsade Budima po carskim četama god. 1686. izgubio ženu i jednu kćerku, pa je usljed toga napustio Budim i došao u Sarajevo, gdje postade općinskim rabinom.

U "Megilat Sefer" čitamo na strani 8. i 9.

Poslije (nakon opsade Budima) bio je rabin i haham općine Sarajevo u zemlji Bosni, čiji članovi bijahu bogati i ugledni, a njega su svi općinari poštivali i cijenili. Ali kada su carske čete (pod vodstvom princa Eugena god. 1697.) i Sarajevo opsjedale, te kad je saznao, da su mu roditelji dospjeli u ropstvo napusti on taj grad i podje u Njemačku".

Radi njegove učenosti i svjetlog karaktera uživao je Haham Cevi vanredno štovanje u mnogim židovskim općinama zapadne Evrope pa su se ove često obraćale na njega u teškim vjerskim pitanjima. Da navedemo ovdje samo jedan slučaj, koji će dovoljno pokazati, da je Haham Cevi bio posve protivan tadanjim, gotovo svuda raširenim kabalističko-mističkim sanjarijama.

Rabin špansko-portugalske općine u Londonu David Nieto razlagao je u jednoj propovjedi, da je Bog i ono, što se općenito prirodom (natura naturans) nazivlje jedno te isto.

To je kod nekih općinara proizvelo smutnju - ne zna se da li iz čistog osvjedočenja ili u namjeri da ozlojede rabina (Grätz Geschichte der Juden, X svezak 319) - budući je to zvučilo po nauci Spinozze. Oni su zahtijevali, da predstojnik općine zatraži od kojeg uvaženog rabina mišljenje, jesu li ti nazori, pravovjerni. Predstojništvo općine je u tu svrhu odabralo Hahama Cevia, čija odluka pade u korist Nieta. (Grätz, isto).

Nechemija Hajon došao je u Amsterdam, da zatraži potporu kod tamošnje velike i ugledne općine špansko-portugiških Židova

te započe ondje da širi svoja djela, koja je u Berlinu štampao.

Čim je Haham Cevi upoznao te spise, proglasio je autora krivovjercem te je u zajednici s učenjakom Mose Chagesom javno osudio ta poganska djela. Amsterdamska židovska općina se ispočetka zauzela za Hajona, ali je Hahamu Ceviu nakon nekog vremena ipak uspjelo, da raskrinka Hajona i da otkloni zao utjecaj njegovih djela.

Iz rijetkih obranbenih spisa, koji potječu od te borbe, navest ćemo ovdje samo jedno mjesto, koje i nas zanima. U djelu "Hazad Cevi" (obranbeni spis Hajona protiv Hahama Cevia, Amsterdam 1714) nalazi se na strani 37. časna izjava nekih španskih Židova, koji su iz Beograda iselili u Amsterdam; u toj izjavi oni odlučno pobijaju optužbu, koju je praški rabin Naftali Cohen podigao protiv Hajona, da je ovaj pripadnik Sabatijana ca¹⁾. Ova izjava glasi:

"Mi potpisani, nekadanji stanovnici grada Beograda, nalazili smo se u tom gradu, kad je onamo došao učenjak Hija Hajon iz Bosna Saraja - gdje je boravila njegova žena - da obavi neke poslovne kupnje; mi se zaklinjemo itd., da nismo nikada što rdjavo čuli o pomenutom Hajonu, a naročito ne o tome, da bi se odmetnuo svoje vjere, itd. Općenito je poznato, da se u turskoj državi nijedan Židov, koji se odmetne svoje vjere, ne smije u buduće odijevati židovskom nošnjom, jer bi se time izvrgao opasnosti, a ako bi to ipak učinio, sama bi ga oblast u tome spriječila. Medjutim je pomenuti Hajon javno išao u židovskoj

1) Sljedbenici zloglasnog lažnog Mesije-Sabetaja Cevia.

nošnji kao i svi Židovi". Iz toga razabiremo prvo: da su španjolski trgovci iz Sarajeva kupovali također i u Beogradu, drugo: da su se Židovi u Bosni, Srbiji i u ostalim turskim zemljama odijevali takovom nošnjom, koja ih je razlikovala od ostalog pučanstva, što ćemo kasnije pobliže razjasniti.

IV

Malobrojne vijesti o židovskoj općini u Sarajevu do početka XVIII. stoljeća naveli smo već istorijskim redom. Duševni i materijalni razvoj te općine možemo s priličnom sigurnošću da pratimo istom od g. 1720. i to na temelju podataka, koje nalazimo u pinakesu.

Već godine 1725. sadržaje pinakes imenički popis općinara, koji su godišnje plaćali stanoviti porez općinskoj blagajni za uzdržavanje bogoštovlja. Iz tih popisa možemo ustanoviti neke porodice, koje su već bar početkom XVIII. stoljeća obitavale u Sarajevu. U poreznoj listini iz g. 1725. navode se slijedeća imena: Atias, Auvi*, Altarac, Alavo*, Almulj*, Abinun, Alkalaj, Danon, Eskenazi, Fin-ci, Fero*, Franko*, Fajon*, Farchy, Gaon, Gabay*, Gurmisan*, Hay, Havijo, Hajon, Katan, Kuriel*, Krispi*, Kohen, Musafija, Montilja, Mačoro, de Mantova*, Mandolfo Nakas*, Nones*, Pinto, Pardo, Perez*, Papo, Cevi*. U idućim listinama spominju se još slijedeća, porodična imena:

Alkozer*, Alperin*, Ašer, Baruh, Birla*, Benveniste*, Eljasaf*, Gatenjo*, Israel, Kases*, Kupin*, Levi, Maestro, Misrachy*, Molcho*, Magreso*, Navon*, Navaro*, Ozmo, Pesah, Pensó*, Rikez*, Romano, Russo*, Sasson, Salom, Sonino*, Sorožan*, Sefaradi*, Tolentino.

Broj tada u Sarajevu nastanjenih Židova ne možemo ustanoviti iz tih poreznih listina, jer ove sadržavaju samo jedan dio općinara, i to one imućnije, koji su plaćali prinose. U pinakesu se nalazi imenički popis sjedala u hramu iz god. 1779. koji nam bar približno omogućuje, da ustanovimo broj tadanjih Židova u Sarajevu. U tom se popisu spominja 214 imena pro-

Sa * označena porodična imena ne postoje više uopće u čitavoj Bosni.

dičnih starješinal) po redu sjedala u hramu. Uzme li se svaka porodica poprečno sa pet duša, to se u Sarajevu god. 1779. nalazilo najmanje 1070 židovskih stanovnika²⁾.

Sl. br. 1 Original općinskih štata iz g. 1731. (II dio)

Vodstvo općine bilo je povjereno bogoštovnom predstojništvu. Imamo sačuvane zakone i propise iz god. 1731. o uređenju vodjenja poslova, pa ih ovdje donosimo u doslovnom prevodu.

"Bog je s pravednima i Vječni čuva svoj narod pokazujući mu put danju i noću. On je mudrima pokazao način, da nadju sredstva i puteve i da razumno uklone svadje i nesuglasice, a da stišaju glas nezadovoljstva.

Mi ovdje sakupljeni zaključili smo u prisutnosti sadanjeg bogoštovnog predstojništva i narodnih odličnika, da uz postojeća pravila uvedemo nova, koja smo sastavili u pučkom jeziku, da ih i nevješt može razumjeti i da ne bude nikakovih nespornozumaka.

1. Zaključak. Članovi bogoštovnog predstojništva ostaju u tom svojstvu godinu dana i to od jedne do druge nove godine (Roš Ašana). Prvog dana nove godine imaju se imenovati novi predstojnici, koji nastupaju svoju funkciju istom nakon drugog

1) Po starom židovsko-španskom običaju nazivlju se oženjeni muškarci "Senor", a leđični hebrejskom riječi "Bahur" (mladić). Svih 214 imena, navedenih u ovoj listini, imaju oznaku "Senor", iz čega se jasno razabire, da su svi bili oženjeni.

2) Po popisu g. 1911. imade u Sarajevu oko 5000 španjolskih Židova.

blagdana. Isto vrijedi za nadzornika hrama (gabai), blagajnika palestinskog novca¹⁾ kao i za školskog staratelja; svi ovi moraju biti imenovani od jedne nove godine do druge.

2. Zaključak: Nadzornik hrama imade najkasnije do mjeseca Elula²⁾ da naplati sve Micvot-tražbine³⁾. Ako mu to ne uspije, treba popis dužnika da predloži predstojništvu, koje će javno u hramu objaviti imena onih, što neće dug da podmire, te im daljnje licitiranje Micvot zabraniti dokle god ne plate stari dug.

3. Zaključak: Uglednu gospodu Isaka Atiasa, Haham Šem-Tov Cevia, Josefa Danona i Davida Pinto imenujemo stalnim savjetnicima svakog predstojništva. Kod svake novotarije, kod razlika u mišljenjima pojedinih članova predstojništva, a naročito kod izbora novih predstojnika, treba saslušati njihove nazore i oni imadu odlučnu riječ. Ova su gospoda vodje i savjetnici svake skupine predstojnika.

Nadzornik hrama treba koncem svake godine da predloži predstojništvu račune o prihodu i rashodu. - Ispravne račune uvest će općinski pisar u hramski pinakes.

4. Zaključak: Nijedan općinar, bio mlad ili star ne smije zametnuti svadju u skupštini, a pogotovo ne smije toga činiti u hramu. Svatko neka mirno razloži svoje nazore, ne izazivljući kavge; u protivnom će slučaju predstojništvo kazniti takvog člana prema vlastitoj uvidjavnosti.

Općinari se ne smiju bez naročite dozvole rabinatskog kolegija odstraniti iz skupštine.

5. Zaključak: Za bogoštovnog predstojnika ne mogu biti birane takove osobe, koje ne smiju nastupiti pred sudom kao

1) U čitavoj se židovskoj Diaspori već od davnina sakuplja novac za podupiranje siromašnih učiona u Palestini.

2) August, zadnji mjesec židovskog kalendara.

3) Micvot (božje zapovjedi) su činidbe, koje se obavljaju u hramu, kao na pr. otvaranje i zatvaranje svetog pretinca, u kojem se čuvaju svesci tore, nošenje tore po hramu itd. Da se izbjegne osobnim uvredama, te se činidbe svaki put u hramu izlicitiraju.

uzajamni svjedoci¹⁾.

Sl. br. 2 Original općinskih statuta iz god. 1731. (1 dio)

nakon izminuća njihovog službovnog roka još mjesec dana vremena da to naknadno učine; nakon ovog roka moraju porezne zaostatke da podmire iz vlastitih sredstava. - Iznimka se dozvoljava samo u slučaju, da dužnici nisu u to doba boravili u gradu, u tom slučaju preuzimlje novo predstojništvo dugove.

8. Zaključak: Blagajnik palestinskog novca treba prije otpusta da predstojništvu položi točan račun o приходима i rashodima, koji se imadu uvesti u pinakes.

9. Zaključak: Nijedna osoba ne smije kao svjedok pristupiti sudu inovjernika - pa bilo to u kojoj god stvari - prije nego li što mu to dozvoli bogoštovno predstojništvo.

10. Zaključak: Tko se sa svojom porodicom nastani u ovoj varoši, imade odmah da plati odmjereni mu bogoštovni porez,

6. Zaključak: Bogoštovno predstojništvo sastoji se od 5 članova. Trojica od tih moraju biti takovi, koji na bogoštovni porez od 100 groša plaćaju najmanje 120 pula dočim ostala dvojica treba da plaćaju najmanje 60 pula.

7. Zaključak: Bogoštovni predstojnici moraju voditi točan račun o općinskim primicima i izdacima, koje općinski pisar zavadja u pinakes. Nadalje imadu oni da utjeraju sav bogoštovni porez i ne smiju ostavljati dugova novom predstojništvu. Ako pak oni bilo iz kojeg razloga ne naplate sav općinski novac, dozvoljava im se

1) Po židovskim zakonima ne mogu bliži rodjaci pred sudom svjedočiti za ili protiv svom rodjaku.

te se istom nakon toga smatra članom općine. Ako strani trgovac u našoj varoši prodaje robu potječe iz grada, koji u sličnim slučajevima naplaćuje od naših trgovaca stanoviti porez, onda će se od tog stranog trgovca također naplaćivati porez u korist školskog fonda.

Sl. br. 3 Faksimil potpisa
rabina Davida Parde

11. Zaključak: Članovi općine ne smiju se bez prethodne dozvole predstojništva obraćati na osobe izvan našeg grada u vjerskim i pravnim pitanjima. Također nije dozvoljeno nadgledniku hrama da bez privole

predstojništva daruje strane osobe, koje prolaze našim gradom.

12. Zaključak: Svi se općinski članovi bez razlike moraju pokoravati zaključcima predstojništva i odobravati sve, što ovo uvede za dobrobit općine, nitko ne smije da se protiv toga bunni ili da čak podigne svoj glas protiv njegovih zaključaka. Tko takove zaključke mimoilazi ili izražuje protiv istih svoje nezadovoljstvo, bit će osim što griješi pred Bogom, kažnjen po odluci predstojništva.

Općinski se član ne smije nikojim načinom i kod nikoje prilike odijeliti od općine. Bude li netko u ime predstojništva pozvan na Bet-Din¹⁾ a ne dodje odmah, imade se kazniti bar sa tri groša. Predstojnici treba da izbjegavaju svaki obzir, jer jedino oni snose svu odgovornost.

Ako netko bude imenovan članom predstojništva, nadglednikom hrama ili inim kakovim funkcionarom, a on tu dužnost ne htjedne primiti, imade se kazniti sa 50 groša. Od ove se svote ne smije ništa popustiti, već je valja, pa makar i silom naplatiti.

Stvorili smo ovih 12 zaključaka i obvezujemo se svom moću

¹⁾ Židovski sud.

zakletve na toru, da ćemo ove zakone izvršavati".

V.

Općinski dohodci sastojali su se u glavnom od bogoštovnog poreza te od micvot, koje su se u hramu prodavale. Do g. 5500 (1740) ne prekoračuju sveukupni primitci općine svotu od 200.000 pula¹⁾. Tim primitcima odgovarali su i izdatci. Najviši općinski funkcionar, rabin, imao je 2000 pula (144 pare²⁾

Sl. br. 4

1) oko 140 kruna.

2) Kako je jedna porodica podmirivala svoje potrebe sa 144 pare mjesečno, razabire se iz skrižaljke o cijenama životnih namirnica u VIII. poglavlju.

mjesečne plate. Od godine 1740. rastu dohodci sukcesivno te dosižu god. 1790. visinu od 3000 groša (500 kruna), a god. 1840. znatnu svotu od 50.000 groša godišnje. Osim brige oko uzdržavanja bogoslužjenja bila je glavna zadaća predstojništva skrb za javno školstvo. U općinskoj školi podučavala su se djeca u čitanju i prevadjanju biblije i molitva, te je na to čitava obuka bila ograničena. Nastava je bila posve primitivna. U maloj, niskoj odaji čučilo je 50-60 učenika razne dobe, a učitelj je

podučavao svakog pojedince: jednog u alfabetu, drugog u čitanju molitava, trećeg u bibliji itd., a napredniji su učili prevadjati na španjolski. Pisanje i računanje nije se podučavalo, pa ako je otac htio, da mu sin bude u tome vješt, morao ga je sam u tim predmetima podučavati. Ako je otac bio odviše zaposlen ili je dijete bilo siroče, našao bi se u krugu obitelji ipak prijatelj, koji bi naučio dječaka u hebrejskom pisanju i u temeljnim računskim elementima. Učitelji bijahu opštinski namještenici, ali ne dobivahu dostatnu platu za život. Djeca imućnijih roditelja plaćali bi učitelju mjesečno stanoviti honorar. Zimi bi svako dijete moralo ponijeti sobom drva za ogrijev učione. I ako je obuka bila bez programa, a školstvo primitivno, ipak se među Španjolima u Bosni već od davnina nije nalazilo analfabeta. Svaki Židov znao je svoju bibliju - ako ne u originalu - a ono bar u španjolskom prijevodu da čita s razumijevanjem. Ženski spol nije se uopće podučavao; djevojke su morale samo kućne poslove obavljati. U tom pogledu nije sarajevska opština bila iznimka među ostalim španjolskim opštinama u Turskoj. Još do nedavno školstvo velikih židovskih općina u Solunu, Carigradu i Jedrenima nije bolje stajalo, nego što je gore opisano.

Talmudističke študije gojile su se u Sarajevu jednako kao i u ostalim židovskim općinama u Turskoj. U pomenutim gradovima, naročito u Solunu, nastale su već odavna neke vrsti više škole - *Ješivot* - za studij talmuda, koje su u židovskom orijentu uživale priličan ugled.

Ipak se ni učitelji a ni članovi tih ješivot nisu uzdigli do samostalnog shvaćanja i znanstvenog istraživanja velikog blaga židovske tradicije, nagomilanog u talmudu. Duševna plodnost španjolskih Židova, koji su toliko lijepog i misaonog stvorili u Španiji nije doduše odmah nakon njihove emigracije u Tursku posve usahnula. Djelovanje Mosesa Almosnino, Samuela Šulamsa, Ibn Jahjasa i Akriša u znanosti, historiji i pjesništvu naići će u povjesti židovskog znanja na potpuno priznanje i ocjenu. To su bili posljednji uzdasi umirućeg; sjaj Španjola, naseljenih u Turskoj, ugasio je već koncem XVI stoljeća. Premoć protuznanstvene, strogo pobožne struje u židovstvu kao i kabalistička mistika - koja je ubijala duh - s jedne strane, a opadanje naklonosti sultana prema Židovima, koje se očitovale u raznim nasiljima pokrajinskih paša - a druge strane bacilo je te Židove u duboku, tamnu noć, isprekidana od vreme-

na do vremena nejasnim sanjarskim slikama. Potomci onih velikih muževa, koji su nekada u Španiji stvorili toliko lijepa za svjetsku kulturu, kojima u istoriji židovskog naroda u dišpori pripada najsjajnije poglavlje, nisu više imali razumijevanja za visoke duševne tečevine, nisu imali pojma o nekadanjoj svojoj veličini.

Ne da se ustanoviti doba, kada je u Sarajevu nastala talmudska škola.

Prema bilješkama u pinakesu, bili su do god. 1781. svi rabini sarajevske opštine inozemci; iz toga proizlazi, da se do tada u Sarajevu nije njeovala židovska znanost u kojem učilištu, jer se inače ne bi rabini dobavljali iz inostranstva.

Istom učenjak David Pardo, koji je god. 1768. postao rabinom, čini se da je započeo naobrazbom učenika, jer gotovo, svi njegovi nasljednici bili su rođeni Sarajlije, koji su svoje znanje sticali u tom gradu. David Pardo bijaše učeni pisac, koji je u svoje doba uživao znan glas u rabinskoj literaturi. Rođen godine 1719. u Mlecima, gdje je i naobrazbu stekao, boravio je kasnije u Dubrovniku, odakle je nakon raznih putovanja došao u Split i ondje objelodanio

god. 1752. svoje prvo djelo "Šošanim-le-David", komentar knjige Mišna. Od tada je izdao čitav niz knjiga i komentara talmuda i thosiphta. Godine 1768. zauzeo je mjesto Hahambašia u Sarajevu, odakle je g. 1781. otišao u Palestinu a g. 1792. umro u Jeruzalimu. Pardo je također i na pjesništvu radio te se u njegovim religioznim pjesmama opaža neki patetični prizvuk. Ostavio je tri sina, od kojih ga je Isak naslijedio u Sarajevu, gdje je na španjolskom groblju i pokopan.

Pred oblastima je općina reprezentovalo bogoštovno predstojništvo. Oblast nije hahambašia smatrala službenim zastupnikom jedne vjerske zajednice, kao što je to bio slučaj na pr. s metropolitom ili biskupom.

Istom od rabina Moše Perera, koji je g. 1839. carskim fermanom¹⁾ potvrđen kao sarajevski hahambaši, bili su Židovi zastupani kod zemaljskog valije po svom vjerskom poglavici.

Prema citiranom općinskom štatutu sastojalo se bogoštovno predstojništvo od pet članova; kasnije je taj broj povišen na 8 i 12, a izbor nije bio više orepušten jednoj komisiji, već je odlučivao žrijeb, kasnije pak slobodan izbor općinskih članova.

Prema jednoj bilješci u pinakesu od pomenutog haham Pardo imali su članovi predstojništva medju ostalim i tu dužnost, da fungiraju kao prisjednici kod autonomnog židovskog suda²⁾. Osudu bi izricao rabín.

Na temelju općinskog pinakesa mogla bi se bez poteškoća ustanoviti imena sviju onih, koji su počevši od godine 1720. obnašali čast nadrabina (hahambaši) u Sarajevu; odustali smo namjerice od toga, da ne bi ovaj rad nosio karakter jedne kronike.

Već spomenusmo najmarkantniju ličnost medju njima, učenjaka Davida Pardo, koji je radi svojeg bogatog znanja još i danas poznat medju sarajevskim Židovima, a narod ga je nazvao "Morenu", "naš učitelj". Nekoje vjersko-čudoredne običaje sarajevske opštine uveo je baš on, a njegove religiozne pjesme uzete su u liturgiju. - Njegov sin i nasljednik Isak Pardo, koji je pokopan na sarajevskom groblju, izdao je godine

1) Vidi XI. poglavlje. Prije njega nije nikoji sarajevski hahambaši u tom svojstvu potvrđen carskim fermanom.

2) O židovskom sudstvu vidi IX. poglavlje.

1808. u Livornu liturgičku knjigu "Avodat Ašana".

Kraj te dvojice spomenut ćemo i Moše Danon-a, koji je među bosanskim Židovima opće poznat radi svojedobnog nasilja, što ga je tadanji zemaljski vezir pokušao protiv Židova (vidi X. poglavlje). Za hahambašia imenovan je g. 1815., a 15 godina kasnije htio je iseliti u Palestinu želeći, da konac života provede na svetom tlu. Na putu u Dubrovnik, gdje se imao ukrcati na ladju, zadesi ga smrt u Stocu (Hercegovina), gdje je i pokopan. Njegov nasljednik Mäir Menachem Danon iselio je takodjer godine 1839. u Jeruzalim, gdje je god. 1846. izdao svoj komentar za Raši o Mojsijevim knjigama pod naslovom "Bëer Basade".

Djelovanjem Davida Pardo zadobiva sarajevska učiona za

študij tahnuda znatan autoritet, a beogradska škola zauzimalje podredjeno mjesto, bilo usljed mnogih ratova, koji su se vodili oko tog grada - što je sprečavalo mirno i duboko istraživanje - bilo pak s kojeg drugog razloga. U trgovini je Beograd zadržao svoj prijašnji položaj. Sarajevski Španjoli, koji su sa svojim sunarodnjacima u Beogradu uvijek stajali u živoj duševnoj i trgovačkoj vezi, ostaše i nadalje stalinim mušterijama

beogradskog tržišta. Taj se odnošaj opaža i u knjižarstvu. Poduzetni i okretni beogradski Židovi osnivaju već u prvoj polovini XIX. stoljeća (oko g. 1846) hebrejsku tiskaru, koja je čitavom orijentu dobavljala lijepe ekzemplare "Zoarim" i "Tikonim" (kabalističke knjige) kao i druge liturgičke knjige. U Sarajevu naprotiv izlazi potporom uglednih općinara istom g. 1875. jedna knjiga na hebrejskom a jedna u španjolskom idiomu, te od rabina Eliezer Pape liturgička knjižica "Tikun Modaa".

VI.

O nošnji bosanskih Španjola treba primjetiti, da se ona nije bitno razlikovala od nošnje ostalih Židova, koji su živili u drugim pokrajinama osmanlijske carevine. Nije potrebno isticati, da su Španjoli u Turskoj oponašali tursku nošnju.

Odjeća, koju ćemo ovdje opisati, bila je u uporabi po svojoj prilici već u XVI. stoljeću, ako ne možda i ranije. Vremenom su promjenjeni nakiti i platno, ali pojedini dijelovi te odjeće ostali su i do danas isti. Kod odijela muškaraca treba razlikovati svakodnevnu odjeću i svečano ruho.

Svakodnevno odijelo sastojalo se od tzv. koparana, kratkog kaputa, pása i hlača, Koparan se zakopčavao na prsima sa mnogo ublizu poredanih dugmeta. Kratki kaput sa otvorenim širokim rukavima dosizao je samo do pása te je polovica prsiju ostala nepokrivenom. Pás je pričvršćivao hlače, a bio je od svile, vune ili kojeg drugog platna. Hlača bilo je dvije vrsti: jedne su imale oblik široke vreće, šalvare, koje su dosizale do gležanja i gajtanom bile pričvršćene uz tijelo, dok su druge - također u obliku vreće, čakšire, dosizale samo do koljena i petljama zakopčavale oko donjeg dijela nogu.

Za pohod u hramu ili prigodom polusvetkovina nosio bi se preko tog odijela dugi otvoreni kaput sa širokim rukavima, tzv. džube, koji je zimi bio postavljen i krznom.

Svečano ruho razlikovalo bi se od svakodnevnog dugom anterijom, koja je sizala do gležanja a oblačila bi se preko koparana i šalvara, dočim je preko anterije stajao kratki kaput, pás i džube. Kaput i džube bili su isključivo skrojeni od čohe, a hlače od crnog vunelog ili lanenog platna. O pokrivanju glave i o obući vidi IX. poglavlje.

U ženskoj nošnji postojala je znatna razlika djevojačkog

odijela od odjeće udate žene. Glavni dijelovi djevojačkog odijela bijahu: bluza sa širokim ili pak usko pristajućim rukavima, bogato izvezeni prsluk u obliku stvorenog gileta i šaljvare, na glavi mala kapica, na kojoj je biserjem bio pričvršćen jedan zlatan novac. Kćerke bogatih roditelja nosile bi pod vratom po jedan djerdan od bisera i od zlatnika.

Odjeća gospodje odlikovala se bogatim uresom. Košulja je bila skrojena od tankog, mekanog platna te je na rukavima, donjem rubu i na prsnom otvoru imala šareno vezene gajtane od svile ili zlata. Lijepo ukrašeno gornje odijelo s uskim ili opet vrlo širokim rukavima padalo je od pojasa niže kao široka, poluotvorena kabanica. Pas je bio prikopčan dvjema glatkim zlat-

sl. br. 7

nim ili srebrenim kopčama u obliku kruške, koje su još s biserom bile ukrašene.

Pokrivalo glave kod gospodja imalo je četiri glavna dijela poluvisoka kapica s bisernim ili zlatno-vezenim rubom (tepeluk), platneni vez, na čijem su rubu usko sašiveni maleni zlatni novci (frontera), šal ili široki vez od šarene svile (tocado), te konačno drugi šal, koji se spušta na ledja, ovaj je imao jedinu svrhu da odzada prikrije kosu na glavi, jer po strogom vjerskom propisu moraju žene skrivati svoju kosu. Da se dapače ni ono

malo kose na sljepočicama ne vide, nosile su gospodje na jednoj strani cvijet, a na drugoj neki osebujni nakit (pluma).

Ova se nošnja na glavi zadnjih 30 godina znatno izmjenila, Visoka kapica, koja je duboko ležala na glavi, postala je uža i niža. Stražnji šal izmjenjen je svilenim kitama, koje su padale preko ledja, a konačno je i tih kita nestalo. Poput djevojaka nosile su i bogate gospodje biserje i zlatne djerdane.

Ulično odijelo bilo je kod Židovki slično kao i kod Turkinja: jedna do nogu duga, široka gornja odjeća s prevlakom odzada, a preko toga bijelo platno, koje je skrivalo ures na glavi i polovinu lica. To je platno kasnije ukinuto i nadomješteno sa dva gusta vela, koja su skrivala lice. Okupacijom Bosne postepeno je nestajala ova ulična odjeća; ispočetka se upotrebljavao dugi šal, dok je konačno i taj zabačen. Razne muške i ženske odjeće izmijenjene su naskoro takodjer modernim odijelom.

VII

Položaj Židova u raznim zemljama turske države ne može se šablonski prosuditi. On se mijenja već prema dotičnoj zemlji, pučanstvu i prema pokrajinskom valiji. Ne valja zaboraviti, da je još pred nekoliko decenija turski valija bio gospodar i vladar svoje zemlje, te je u upravnom pogledu mogao u neku ruku da postupa po vlastitoj volji. Ako to vrijedi za sve druge turske zemlje, onda pogotovo važi za Bosnu, čiji se stanovnici nikada nisu mogli prilagoditi duhu turskog državnog ustava. Staro bosansko plemstvo, koje je većinom bilo odano sultanu, branilo je ustrajnom snagom svoja plemićka privilegija protiv otomanskog ustava, neke osebujne mješavine semitsko-arapskog principa društvene jednakosti s depotizmom¹⁾. Bosansko je plemstvo u toj borbi donekle pobijedilo te je sačinjavalo državu u državi. U području turskih zemalja zauzimala je Bosna razmjerno privilegovan položaj; imala je vlastitu stalnu vojsku (pučku milicu) pod vodstvom domaćeg plemstva te nije nikada trpila strane čete i ratnike.

¹⁾ U turskom su carstvu svi muslimani jednaki; najsiromašniji je čovek mogao postati velikim vezirom. Nije odlučivao rod, već sreća i sposobnost. Poput Semita, nisu ni Osmanlije nosili porodična imena, kojim bi se mogla naslijediti tradicija u rodu.

Domaće je pučanstvo bilo Židovima razmjerno dobro naklono. Sa oblastima bilo je ipak katkada mnogo neugodnosti, koje su se mogle novcem izravnati. U Bosni doseljeni Španjoli nastanili su se većinom - ako ne možda i isključivo - u Sarajevu. U Travniku, kasnijem sjedištu namjesniku, nisu Židovi bili tako brojno zastupani. Većina njih doselilo se onamo iz Sarajeva. Prema jednoj bilješci pinakesa sačinjavali su travnički Židovi već oko god. 5528 (1768) samostalnu općinu te su imali i svoj hram. Ostale židovske općine u Bosni mnogo su mlađeg datuma a njihovi su članovi isključivo takovi, koji su iselili iz Sarajeva.

Porez, što ga Židovi plaćahu sultanu, bio je razmjerno malen. Bijaše to osobni porez, zvan "harač", što ga odavna - od postanka arapskog kalifata, - moraše plaćati svaki inovjerac. Taj je porez bio razdijeljen u tri imovinska razreda: bolji, srednji i niži. U IX. svesku svoje povjesti navadja Grätz (29. strana), te je taj porez iznašao 4, odnosno 2 dukata je $2\frac{2}{5}$ dukata (200, 100 i 20 aspera). Iz našeg pinakesa možemo ustanoviti visinu trećeg, najmanjeg poreznog razreda, jer je općina plaćala porez za siromake, koji sami nisu mogli plaćati. Iz mnogih godišnjih računa razabire se, da je porez iznašao 2 groša 32 pare (aspera) na glavu. Značajno je, da se u carskom fermanu o haraču uopće ne navadja visina 2 boljih poreznih razreda.

Novaković u svom djelu "Tursko carstvo pred srpski ustanak" veli na str. 77. da je prvi razred plaćao 11, drugi $5\frac{1}{2}$, a treći $3\frac{3}{4}$ groša godišnje. On naglašuje, da je to vrijedilo samo za Srbiju, dočim je u drugim zemljama visina poreza bila različna. Svaki je muškarac, počevši od svoje devete godine morao plaćati harač, a žene su bile oslobođene tog poreza. - Donašamo pomenuti ferman u potpunom opsegu, jer će biti od interesa. Glasi ovako:

"Prema dosadanjem običaju o naplati carskog poreza, što ga u mom carstvu živući kršćani i Jevreji svake godine uplaćuju carskim činovnicima, našao sam se ponukanim, da za nastupajuću godinu 1177-1763 carski porez za hercegovački i zbornički sandžak, nahija (Kotar) Nikšić¹⁾ kao i za obližnje nahije,

¹⁾ Grad u Crnoj Gori, prije berlinskog kongresa pripadao je Hercegovini.

razdijelim u 3 razreda: bolji, srednji i niži. Za niži razred poslao sam svom cijenjenom bosanskom veziru Mehmed Paši 68545 poreznih namira te mu ovim svojim carskim fermanom zapovjedio, da svojim podređenim organima naredi, neka početkom mjeseca Muharema 1177 započnu pravednim i nepristranim naplaćivanjem porezne pristojbe, nadalje, da moj vezir imenuje potrebne činovnike i porezne pobirače, koji će o tome morati da vode točne knjige. Po novom zakonu imaju oni da naplaćuju od ljudi nižeg razreda 2 groša i 1 marjas ($1\frac{1}{4}$ groša), po osobi. Ne treba ljude siliti da porez plaćaju novcem, koji pripada državnoj vrednosti, nego treba primiti svaki novac, što ga ljudi imaju, pretpostavljajući da ima propisnu državnu

Sl. br. 8 Djevojka

1) Ove bi trebalo pokazivati na zahtjev policijskog organa, kojima je bila dužnost, da kod prolaznika nasred ulice kontrolišu haračke namire.

težinu i da je punci-
ran.. Neka se prima
državni zlatni novac
po tržišnoj cijeni i to:
novi stambulski du-
kati po 465 akča,
zlatni obrubni duka-
ti po 330 akča, egi-
patski dukati s gr-
bom po 315 akča,
bakreno srebreni
groševi s grbom po
40 para (aspera) ko-
mad. Porez treba
naplaćivati pristoj-
nim i uljudnim nači-
nom, bez terora i
sile, a onima, koji
porez plate, treba
odmah izručiti nami-
ru, providjenu dr-
žavnim pečatom¹⁾.
Kod ubiranja poreza
treba od svake osobe
naplatiti još 6 para
(aspera) za hartiju

odnosno kao uredsku pristojbu i jednu paru kao pristojbu za računovodje i porezne činovnike. Pobirač poreza mora svotu svega naplaćenog novca spraviti s knjigama i iskazima, iskaze snabdjeti svojim pečatom i potpisom, naplaćeni novac točno prebrojiti u prisutnosti Kadije i svezati taj novac u vreću, koju će i on i Kadija zapečatiti, te čitav novac otposlati mojoj carskoj kasi u Carigrad.

Od ovog poreza oslobadjaju se oni, koji za druge državne svrhe doprinašaju izvanredne poreze i to za plaće okružnih predstojnika i drugih funkcionara, koji su porezi označeni imenom "Has". Nadalje se rješavaju duševno abnormalne osobe kao i takove, koje tjelesno nisu ni za kakav rad.

Onima, koji ne mogu platiti porez na jednom dozvoljeno je, da to učine u 4 obroka. Tko porez zataji ili ga dapače iz prkosa neće da plati, bit će kao prekršitelj carskih zapovjedi po postojećim zakonima strogo kažnjen i prisiljen, da porez bezodvlačno plati, u takvim će slučajevima prestupnik morati da plati sve zaostale porezne pristojbe. Ako se porezni dužnici ispravama i praznim frazama brane i izgovaraju, da već plaćaju porez kao popovi, patrijarhe, terdžumani (tumači), te zahtjevaju da ih se oslobodi državnog poreza, onda treba takove šuplje izgovore bezobzirno odbiti.

Jednako treba da plate porez i oni, koji se izgovaraju, da još nisu dosegli potrebnu starost ili da su pastiri, slugе i čuvari na posjedima, baščama, vinogradima, mlinovima i inim privatnim zgradama. Ovakove obranbene izgovore treba smatrati neosnovanim i odbiti. Dogadja se nadalje, da porezni obveznici predoče pobiraću krivotvorene iskaze s namjerom, da se oslobode plaćanja: i takove varalice treba strogo kazniti, a pobirači koji se na taj način dadu zavarati te smatraju porez plaćenim, morat će sami da nadoknade novac. Ovakovim i sličnim slučajevima treba posvetiti naročitu pažnju. Kod pobiranja treba strogo paziti na to, da se postupa po postojećim zakonima pravedno i učtivo, da se ne pobiru porezi koji nisu zakonom propisani, da se postupa s narodom pravedno i uljudno, da se prekršitelji strogo i bezobzirno kazne a eventualni prekršaji da se odmah prijave mom carskom divanu u Carigradu. Zabranjujem najstrožije, da se od naroda - osim ovdje najavljenog poreza - traži koji drugi sličan ili izvanredan porez, a ako se to igdje dogodi,

imade se prestupnik odmah strogo kazniti i meni o tome poslati izvještaj. Kadije kao šerijatski sudci neka potpunom pažnjom bdiju nad tim, da se nemuslimanskom pučanstvu ne učini štogod na žao ili da se počine nasilja.

Zapovijedam nadalje, da pretpostavljeni i činovnici strogo paze na to, da se točno vrše carske odredbe, izdane ovim fermanom i da se porezne knjige i računi u propisanom roku pošalju višoj finansijskoj oblasti.

Neka se postupa strogo po ovom fermanu.

Izdano u mojoj carskoj prijestonici Carigradu, dne trećeg Zilhidžreha 1176-17621).

1) Osim ovog fermana nalazi se u Sidžilama još jedna naredba bosanskog vezira Dagistana Ali paše u pogledu pobiranja harača iz godine 1775, upravljena sarajevskom Kadiji. Ta naredba gotovo doslovce ponavlja citiran ferman, ali saznajemo jedino to da je zlatna vrednota povišena. O promjenama novčanog kursa u Turskoj vidi Hammerovu istoriju osmanlijskog carstva II. sv. 670, 829, III. sv. 27 i IV. sv. 619. Ako usporedimo Hammerove navode s našim fermanom iz god. 1762 i naredbom valije iz g. 1775. naći ćemo, da se potpuno podudaraju. Vrijednost sitnog novca u Turskoj bila je: 1=40 para (aspera), po prilici 16 falira; 1 para (asper) - 3 akče, 1 akča - 2 pule. Po Hammeru (IV. sv., str. 619) bila je vrijednost novca g. 1771: dragi dukati po 110 aspera, lješnikovi dukati po 155 aspera. Po fermanu: g. 1762: novi stambulski dukati po 465 akča = 155 aspera, zlatni dukati po 330 akča - 110 aspera. Nakon godine 1771. po Hammeru dragi dukati po 120 aspera, lješnikovi dukati po 160 aspera. Po naredbi valije g. 1775. stambulski obrubni dukati po 3 groša - 120 aspera.

Da se vidi kupovna vrijednost novca u Bosni (s malim promjenama možda u čitavoj Turskoj) priopćujemo ovdje jednu zanimljivu bilješku u Sidžilama iz godine 1181-1766. Tržni nadzorNIK (čaršičehaja) u Sarajevu dolazi Kadiji i javlja da se na trgu mogu dobiti životne namirnice uz slijedeće cijene: 1 oka (=1.28 kg) mlijeka 2 pare (0.8 filira), kiselo mlijeko 2 pare, sir 2 pare, govedina 7 para, ovčje meso 10 para, jaretina 3 pare, 1 džigerica 1 para, maslo 72 pare, pečeno meso 6 para, kajmak 8 para, lojane svijeće 67 para, kruh $5\frac{1}{2}$ para oka.

Nismo mogli iznaći, da li je ovaj porez ikada bio paušaliran i da li je dotično službeno bogoštovno predstavništvo jamčilo za porez ili pak, da li je ono harač na jedanput plaćalo te ga kasnije od članova naplaćivalo po vlastitoj uvidjavnosti; po gornjem fermanu i po računima u pinakesu čini se, da nije tako bilo. Prigodom velike porezne reforme u Turskoj ukinut je taj sredovječni, ponizujući porez, a na njegovo mjesto uveden tzv. bedelat virkjusi ili bedelat askerije, koji su takodjer samo inovjerci morali plaćati¹⁾. Bila je to nadoknada za vojnu službu, koja je još nedavna bila u Turskoj u kreposti. Taj porez plaćali su svi za vojnu službu sposobni muškarci od 20. do 60. godine, a iznašao je 27 $\frac{1}{2}$ groša godišnje²⁾

Pošto se onda nisu vodile matične knjige imenovala je oblast iz sredine dotične vjerske zajednice jednog povjerenika, čija zadaća bijaše, da sve porezne obveznike prijavi oblasti. Ovaj se nazivao kodžabaša te je vodio brigu o tome, da niko ne izbjegne poreznoj dužnosti.

VIII

Osim harača imali su stanovnici - u svakom kotaru zasebno - da snose i druga podavanja i troškove, zvane "komora", a odgovarali su otprilike raboti, koja je još do nedavno bila u Bosni uobičajena. Te dužnosti bijahu: prvo, gradnja i uzdržavanje javnih cesta; drugo gradnja i uzdržavanje postojećih utvrda; treće, u ratno vrijeme ili kod kretanja četa otprema ratnog materijala, džebane (municije), hrane itd., četvrto, nabava odgovarajućeg stana, saobraćajnog sredstva i hrane za zemaljskog vezira na prolazu ili za naročitog carskog izaslanika i njegove pratnje³⁾. Ove dužnosti imali su svi žitelji zemlje bez razlike vje-

¹⁾ U Bosni su porezne reforme uvedene pred kojih 70 godina, valjda pod Omer pašom Lattasom. Osim spomenutog poreza bedelat askerije uvedeni su još emlak virkjusi, porez na mulk i temeuat virkjusi, porez na dohodak. Suvišno je napomenuti, da su posljednje poreze plaćali i nemuslimani.

²⁾ Po bilješkama u pinakesu o godišnjem porezu siromašnih Židova, što ga je općina iz svoje blagajne podmirivala.

³⁾ Općenito su se samo dvije posljednje dužnosti nazivale "komorom".

re¹⁾). Na uzdržavanju javnih cesta nisu Židovi sami saradivali, oni su rad nadomiještavali novcem. Toj okolnosti zahvaljujemo postanak jedne zanimljive bilješke u općinskom pinakesu, iz koje razabiremo, kada je gradjen most preko Željeznice (kod Iliđe). Most pripada takodjer cesti, pa su stoga i sarajevski Židovi morali doprinijeti svoj dio za gradnju te ćuprije.

U računima iz godine 5502-5503 (1742-1743) nalazimo slijedeće stavke:

7200 pula²⁾ dali smo okružnom predstojniku (mutessellimu), da ne radimo kod gradnje ćuprije preko Željeznice.

480 pula mutessellimovom buljukbaši (kapetanu) u ovoj stvari.

2480 pula begu Dženetiću na račun gradnje ćuprije.

I u drugim godišnjim računima označeni su manji ili veći izdaci za uzdržavanje cesta; poimence spominje se samo cesta Alifakovac³⁾.

Od gradnje utvrda i tvrđjava nijesu se Židovi otkupili; oni su na tome poput ostalih sarajevskih gradjana saradivali, što se razabire iz računa god. 5490-5495 (1730-1735).

Godine 1730⁴⁾:

720 pula mutessellimu, da ne radimo subotom na gradnji tvrđjave.

Godine 1731:

420 pula mutessellima, da ne radimo subotom na gradnji tvrđjave.

1) Treba još istražiti, da li su faktično i muslimani dopri-
našali "komori", a ako jesu, u kojoj mjeri je to bivalo. - O sli-
čnim podavanjima u Srbiji vidi Novakovićeve istoriju str. 80.

2) Oko 5 kruna 240 pula = 1 groš; vidi raniju primjedbu.

3) O istočnom dijelu Sarajeva.

4) O gradnji utvrda u Sarajevu piše Dr Ćiro Truhelka u svo-
joj povijesti Sarajeva (prilog "Bosanskom Glasniku" g. 1902) sli-
jedeće: "Po jednoj tradiciji navodno je carigradski arhitekt Nu-
rudin, koga je g. 1714. doveo Mustafa paša, proširio zadnje os-
tatke malog kaštela; ali neki istodobni kroničar spominje kao pra-
vog građitelja sarajevskog kaštela Ahmed pašu iz Skoplja, koji je
da postigne ugled kod cara, započeo g. 1729 gradnju sarajevske
tvrđjave velikim trudom i troškom za čitavu Bosnu".

2640 pula Hasanagi u ovoj stvari.

180 pula Židovima u tvrdjavi.

Godine 1735:

1564 pule buljukbaši za otkup od gradije tvrdjave.

Izdaci u pogledu prenosa ratnog materijala i slično, zabilježeni su u pinakesu gotovo u svakom godišnjem računu.

Ne treba isticati, da ti izdaci nisu bili ogromni. Uvažimo li, da su se računi u pinakesu vodili u pulama, lahko ćemo pojmiti visinu tih izdataka. Najveće svote u pinakesu, izdane u takove svrhe, zabilježene su u računima god. 5499-1739:

6594 pule nosačima za prenos dvopeka.

6250 pula kuriru (mubaširu) komore.

117.150 pula za konje (prenos 213 tovara dvopeka po 550 pula).

107.670 pula ponovna komora za 207 tovara.

49.526 pula u istu svrhu.

Ukupno 287.190 pula¹⁾.

U drugim se računima spominje prenos municije, topova, čadora i sl., katkada i ishrana nekolicine janjičara i sejmena, koji su prenos pratili. Nadalje se iz mnogih stavaka u pinakesu može konstatovati, da su Židovi doprinosili za komoru trećinu onoga, što su kršćani davali.

Odredjivanje i pobiranje iznosa za komoru bijaše stvar mutessellima, kojeg je dakako trebalo dobro raspoložiti, što po tadanjem shvaćanju nije bilo neobično. U pinakesu se nalaze mnoge zanimljive stavke o darovima koji su se davali mutessellimu bilo u novcu ili pak u naravi (2-3 oke kave, 4-6 oka šećera, 10 limunova, sira, platna za jedno odijelo, razne kućne potrebštine, dvaputa dapače jahaći konj²⁾). Mutessellim je zapravo bio zamjenik vezirov u Sarajevu. Kod mnogih zgoda nisu Židovi pustili, da posjete mutessellima, kome su tada predavali razne manje poklone. Sličan je odnošaj postojao i s ostalim funkcionarima.

Zanimljiva, a katkada i zabavna zgoda bila je nabava prenočišta za vezira, koji se nalazio na proputovanju. To je prenoči-

1) Oko 200 kruna.

2) Jedan je stajao 12 groša = 2 K, a drugi 18 groša = 3 K.

šte bilo obično u begluku; ta zgrada¹⁾, podignuta na zapovjed sultana Osvojitelja Mehmeda Fathi, bila je sjedištem svih turskih namjesnika, dok su ovi u starinu vremenima stolovali u Sarajevu. Kasnije, kada je sjedište namjesnika prenešeno u Travnik, ostalo je u begluku još uvijek nekoliko soba kao konačište za vezira. Troškove za eventualne popravke i uzdržavanje te državne zgrade snažali su sarajevski stanovnici²⁾. Gotovo u svim računima u pinakesu označeni su manji ili veći izdaci za uzdržavanje begluka. Zanimljivo je, da su se u neku ruku sami Židovi morali brinuti za uzdržavanje begluka. Po svoj prilici nije bilo kućnog nadglednika, koji bi o tome vodio brigu te onda naplaćivao troškove od Kršćana i Židova, već su svi sami morali sve poslove obavljati. Tako nalazimo u mnogim računima izdatke na pr. za četke, za bojadisanje begluka, za dvije pralje, 20 prozora, za odstranjenje snijega s krova, za radnike koji su led u begluku obijali i odnosili, za čišćenje kanala itd., konačno dapače i za lijepljenje beglučkih prozora hartijom³⁾.

K takim troškovima dolazili su još izdaci za prevozna sredstva, za prehranu i za pokućstvo u sobama i to za putujućeg zemaljskog vezira kao i za njegovu pratnju i služinčad. Hranu i prevoz plaćali bi Židovi novcem prema uvidjavnosti mutessellima - u ovom slučaju možda prema uvidjavnosti samog vezira. Medjutim, je s pokućstvom stvar stajala drukčije; Kršćani i Židovi morali su se sami pobrinuti za dovoljno i pristalo uredjenje vezirovog konačišta.

Čim bi se najavio dolazak veziroy, bila je prva zadaća Ži-

1) Na istome mjestu, gdje se danas nalazi kasarna kralja Petra. Nakon prenosa namjesnikovog sjedišta u Travnik, stanovao je u begluku mutesselim.

2) Nemuslimani.

3) Okviri prozora u svim bosanskim zgradama bijahu vrlo primitivni, stoga bi se zimi sve pukotine i otvori oko okvira zaljepljivali krpama, hartijom i sl. Razumljivo je, da se sobe čitave zime nisu zračile. Još do nedavna nije u Bosni postojao pojam značenja soba; konačno nije to bilo ni potrebno; jer je u sobu ulazilo dovoljno čistog zraka kroz mnoge pukotine na vratima, zidovima i na podu.

dova i kršćana, da begluk potpuno uredi¹⁾. Gotovo u svakom godišnjem računu u pinakesu nalaze se izdaci za prenos pokućstva i iz begluka, za kupljene jastuke, šilte, mindere, ćilime

Sl. br. 9

itd. Po vezirovom odlasku nije taj namještaj ostao u beglučkim sobama već je opet odnešen nazad. Bilo je to dakle vječno nošenje i donošenje pokućstva, jastuka, divana, ćilima itd. u begluk i iz begluka. Zašto se jednom uredjene sobe nisu ostavile za uvijek za konačište vezirovo, nije posve razumljivo. Valjda su se kršćani i Židovi bojali, da će im se namještaj u zatvorenim beglučkim sobama "ruinirati", nije potrebno isticati, da se štošta i izgubilo prigodom vraćanja namještaja.

Osim pomenutih poreznih podavanja i "komore" ko-

1) A to nije bivalo rijetko; bar jedanput godišnje. Među bosanskim namjesnicima rijetko je koji tu čast obnašao dulje od dvije godine, počevši od Ghazi ferhad beya 1584. do Čerkesa Hafiz Mehmed paše 1849. (pod čijom je vladavinom već više puta spomenuti Omer paša Lattas kao vrhovni zapovjednik četa došao u Bosnu s misijom, da provede razne dalekosežne reforme; on je sjedište namjesnika opet preneo u glavni grad i ukinuo jednom za vazda sva podavanja o kojima je ovdje riječ. Vidi spisak bosanskih namjesnika u posebnom otisku "Znanstvenih Saopćenja iz Bosne i Hercegovine", II. sv. 1894. I. dio arheologija i istorija. Ako se uvaži, da su veziri na putu u Travnik obično putovali preko Sarajeva, onda je jasno, da je u Sarajevu bar jedanput godišnje boražio bosanski namjesnik.

ja je u neku ruku bili sankcionisana, bilo je još mnogo neobligatnih troškova, bakšiša i slično. Daleko bi nas vodilo, kada bi htjeli, da sve te razne troškove i podavanja pojedince raspravimo.

Da ipak ne oduzmemo čitatelju ništa, što bi doprinijelo jašnom razumijevanju tadanjih prilika, navesti ćemo ovdje izvadak računa u pinakesu od g. 5598-1838; iz čega će se moći stvoriti približna slika o tadanjem gospodarstvu.

Izvadak iz računa za godinu 5598-1838¹⁾.

Groša-para

- 48. 00 za jednu glavu šećera, koju smo predali paši prigodom posjeta novog bogoštovnog predstojništva,
- 67. 20 za 10 oka kave za pašu istom prigodom.
- 50. 00 napojnica vratarima kod paše.
- 100. 00 za komoru po gosp. Momolo.
- 9. 20 napojnica čaušima (stražarima).
- 10. 00 jednom Srbinu, koji je tražilo konje za komoru.
- 6. 10 kodžabaši kao trećinu²⁾ troškova za kidanje trave u dvorištu pukovnika.
- 3. 20 limunov sok i jedna bočica za pukovnika.
- 9. 00 gubitak u četvrtini menduhije³⁾ za pašu.
- 7. 00 isto za pukovnika
- 2. 20 poklon za jednog trabanta (kavas).
- 40. 00 gubitak kod 800 groša, koje nam je paša poslao na zamjenu.
- 5. 00 jednom trabantu.
- 4. 00 ogledalo za Musta pašu.
- 15. 00 za slugu, koji je kod paše obijao led.
- 14. 00 poklon kavasima prigodom bajrama⁴⁾.
- 10. 00 poklon čaušima prigodom bajrama.
- 3. 20 gubitak kod četvrtine menduhije za pašu.
- 10. 00 služinčadi paše, prigodom našeg posjeta.
- 31. 00 jedna glava šećera za pašu.

1) Ostali su godišnji računi manje više zbrkani, dočim je ovaj pisan jasno i točno.

2) Dio, koji je otpadao na Židove.

3) Turski novac u vrijednosti od 5 groša.

4) Muslimanski blagdan.

- 8.00 prenos sofe za begluk i dva ručnika za kavase.
62.00 gubitak kod 100 menduhija po 25 para za poglavara straže.
417.00 gubitak kod 556 menduhija po 30 para za pašu.
43.00 napojnice čaušima i kavasima.
20.00 gubitak kod bešluka¹⁾ i menduhija za pašu.
14.00 kavasima prigodom kurban bajrama.
19.00 za sluge, koje smo otposlali na maltarnicu, da pomognu kod posla.
13.00 za limune i dvije četke za pašu.
12.00 za sjekiru, koja se izgubila kod obijanja leda u begluku.
60.00 opet za sluge kod maltarnice.
9.00 limuni za pašu.
6.00 gubitak kod sitnog novca za pašu.
10. 0 za kaznu šibanjem dvojici Židova²⁾.
1675.00 Še rif effendiji za dozvolu za groždje i šljive³⁾.
1000.00 podbajraktaru (jamak) Sali za Musta pašu.
103.00 gubitak kod noca, što ga je ovaj poslao na zamjenu.
605.00 dali smo Behoru Papo, da na vlastitu pogibelj pozajmi paši i kadiji 9500 groša.
70.00 Meiru Kohenu za gubitak kod izmjenē novca Musta paši
8.00 gubitak kod manje vrijednih dukata, koje je poslao paša na izmjenu.
7.00 za tezgere i lopate za pašu.
8.20 za punjenje, šivenje i prenos 4 jastuka.
13.00 za prenos namještaja, za čavle, spone, krpanje ćilima i jedan ručnik (poklon).

1) Komadi po pet groša.

2) Vidi o tome XI. poglavlje.

3) To je bila neke vrsti dozvola za prešanje vina i pečenje alkoholnih pića. U računu za god. 1768. govori se prvi put o nekoj dozvoli za kupovanje groždja i šljiva: "63 groša kadiji i njegovim činovnicima, da smijemo kupovati groždje". U kasnijim se računima često spominju šljive i groždje. Nije mi poznato, da li je takov porez postojao u čitavoj Turskoj ili samo u Sarajevu. Uvaži li se, da je tada u Turskoj gotovo sve bilo prosto od

- 15. 00 najamnina za pokućstvo za uredjenje sobe veziru, koji je stigao iz Travnika.
- 25. 12 slugama za čišćenje begluka, za lopate i metle.
- 22. 20 napojnica kavasima kod dolaska vezira.
- 23. 20 gubitak kod sitnog novca za vezira.
- 10. 20 radnicima za pomaganje kod paše; za metle.
- 300. 00 za 12 lakt. brokatne robe kao poklon u stvari šljiva.
- 210. 00 za zlatan pas, kao gore.
- 55. 00 za platno, koje smo položili kao poklon novoj vezirovoj zgradi¹).
- 550. 00 za 22 lakta zlatno vezene robe, koju je poklonio Haim Hajon radi klevete u stvari šljiva.
- 35. 00 gubitak kod pašinog novca.
- 140. 00 za 4 lakta platna, poklonjenog podbajraktaru Sali u stvari šljiva.
- 10. 00 slugama poreznog pobirača.
- 9. 00 zarfe za pašu
- 288. 10 za šest jastuka od polusvile, vezene zlatom, poslatih veziru iz Travnika u Kiseljak²). Ovi se predmeti nalaze u rukama Srba.

poreza, onda se ovaj porez daje razjasniti jedino okoлноšću, da su muslimanima zabranjena opojna pića. Ova značajna dozvola nije glasila na prešanje vina i pečenje pića, već na kupovanje groždja i šljiva. Kod toga se postupalo prilično strogo. U mnogim računima nalazimo, da su Židovi plaćali mutesselimu ili kadiji novčane kazne, jer se kod ovog ili onog Židova našlo groždja ili šljiva u naravi, jednom dapače i zato, što se u sjenici jednog Židova (židovski blagdan sjenica u oktobru) vidjelo groždja. Treba primjetiti, da je to bilo samo za vlastitu uporabu, Židovi u Bosni nisu nikada točili rakiju. U ostalom je tadanja oblast jedva mogla u tom činiti kakove razlike.

1) Kod podizanja krova na novoj zgradi bijaše u Bosni običaj, da kućevlasnik i njegovi bliži rođjaci te intimni prijatelji nagrade zidare. Ti darovi sastojali su se obično od odjeće, ručnika, čevrma, platna za čakšire itd., koji bi se predmeti izvjesili na kućnom krovu.

2) Ljetovalište udaljeno oko 40 kilometara od Sarajeva i od Travnika.

900.00 Salamonu Josefu Baruhu¹⁾ na račun 3333 groša 13 para, koje smo dali veziru u ime putnog troška prigodom njegovog dolaska iz Travnika u Sarajevo²⁾.

50.00 sluge za pratnju triju vezirovih robinjica.

7.20 prenos i šivanje 4 jastuka.

52.00 jedan čilim za begluk.

9.00 Mujagi za čuvanje namještaja.

7.22 za prenos namještaja.

60.00 za 2 čilima, kupljena prigodom vezirovog dolaska.

5.00 izgubljeni čekić u begluku.

100.00 Durbeš Efendiji za popravak ceste na Alifakovcu.

51.00 komad platna, što ga je uzeo paša kao uzorak, ali ga nije povratio³⁾.

4.00 za prenos namještaja u Kiseljak.

20.00 nagrada čaušu Srba, prigodom zaključka računa.

65.00 radnicima za bacanje zemlje na Bendbašima⁴⁾.

Zajedno iznaša to - uračunavši ostatak od 3333 groša putnog troška vezirovog - okrugli iznos od 10.166 groša; to je svota, koja se prema tadanjim prilikama i novčanoj vrijednosti ne može označiti neznatnom.

1) Ovaj bijaše bazarđanbaša (veletržac), najugledniji i najbogatiji sarajevski Židov.

2) Putni troškovi vezirovi od Travnika do Sarajeva bijahu dakle odredjeni sa 10.000 groša (oko 1667 kruna). Od toga su plaćali Židovi jednu trećinu, a ostalo Srbi.

3) Najugledniji židovski trgovac, koji je imao naslov bazarđanbaša, bijaše posrednik između paše i opštine. Na njega se paša obraćao, kada je što trebalo. Neka se ovdje često spominjani paša ne zamjeri sa zemaljskim vezinom. Početkom 19. stoljeća - nakon ustanka kapetana Huseina - podijelila je visoka porta naslov paše mnogim plemićima u Bosni i Hercegovini, da udovolji njihovoj taštini. Zemaljski vezir, odnosno službena vlada, imala je mnogo truda i muke, da ukroti te paše. S druge su strane paše vanredno iskazale, prkoseći samovolji vezirovoj. Ovdje navedeni paša (iz obitelji u Sarajevu opće poznatih Fadilpašića) bijaše u Sarajevu vezirov zamjenik, od prilike dakle muteselim.

4) Gradska četvrt u istočnom dijelu Sarajeva.

IX.

Iz našeg općinskog pinakesa saznajemo i mnoge druge zanimljive bilješke o iznimnim zakonima za Židove, točnije rečeno za inovjerce.

Židovi, protjerani iz Španije, nastojali su - čim se nastane u Turskoj - da prije svega svoje odijelo prilagode zemaljskoj nošnji, kako ne bi muslimanskim gradjanima bili napadni. Trouglasti šešir, dugi kaput, kratke hlače i čarape do koljena -

Sl. br. 10 Udovica bez tzv. frontere

sve to bi izmjenjeno šalvarima, čakširama i drugim odjevnim predmetima. Ali im ne bijaše dugo sudjeno, da po svom vanjskom izgledu sličemuslimanima, jer je sultan Murad već godine 1579. izdao ferman, kojim se Židovima kao i kršćanima zabranjuje nošenje odjeće, jednake turskoj. Nijesu više smjeli nositi svilena odijela, takodjer ni turbane, već im je dozvoljena samo neka vrst kapice, da se tako mogu na prvi pogled raspoznati¹⁾. Kako dugo je taj ferman bio u kreposti i dali je vrijedio za sve turske zemlje - o

¹⁾ Grätz: Geschichte der Juden, sv. 9, str. 409; iz jednog izvještaja mletačkog nasljednika Maffeo Venier.

tome nam vrelo ništa ne veli¹⁾). Iz citiranog spisa "Hazard Cevi" od Nehemie Hajona razabiremo, da je oblast još godine 1714. strogo pazila na to, da Židovi i kršćani ne nose jednaku odjeću kao Turci²⁾).

U čemu se sastojala ta razlika nošnje? Čini se da oblasti nisu dovoljno pažnje posvećivali zabrani, prema kojoj Židovi nisu smjeli nositi svileni odijela; razlika nošnje očitovala se jedino u obući te u pokrivanju glave. Valja istaknuti, da je Židovima i kršćanima ne samo bilo zabranjeno nošenje turbana šta više, niti pokrivalo glave nije smjelo biti jednako ili slično muslimanima. U Bosni su Židovi i kršćani morali nositi neku osebujnu crnu kapu zvanu "čita", koja je sličila kapucinskim i franjevačkim kapama, samo što je ležala dublje na glavi. Kod rabina, kojima je turban bio znak njihovog dostojanstva, nije taj smio biti od bijele vune ili lana, već iz obojenog platna (osim zelenog), nadalje nije smio biti ni visok niti širok. Stoga su oni nosili jedan uzak i nizak platnjeni trak oko kape.

Obuća se nije razlikovala po svojoj vrsti, nego samo po boji. Glede te razlike bili su muškarci ravnopravni ženama. Muslimani su nosili crne cipele (mestve) i preko njih tzv. "firale" crvene boje, dočim su kršćani i Židovi smjeli nositi samo crne firale. Turkinje su nosile visoke, žute čizme (čelike) s papučama, dočim su Židovke smjele nositi samo crnu obuću. Donëkle je razumljivo, da ta ograničenja nijesu Židovke podnašale lahka srca. Nošenje žutih čilika bijaše odlično, moderno; nosile su ih bogate, ponosne hanume³⁾ pa tko će Židovkama zamjeriti, što su i one nastojale, da - i ako skriveno - takodjer nose žute čizme.

To medjutim nije izbjeglo budnom oku oblasti, premda su noge bile prikrivene dugim gornjim odijelom. Oblast je u tom pogledu bila stroga, pa nije čudo, što se često uticalo pomirbenim sredstvima. O tome nalazimo u godišnjim računima pinakasa slijedeće bilješke.

1754: - 480 pula (2 groša) kapetanu straže za nošenje žutih čizama.

¹⁾ Iz pomenutog vrelo kao da proizlazi, da je to bila samo jedna mjera protiv carigradskih Židova.

²⁾ Vidi takodjer Novakovićevu "Istoriju" str. 76.

³⁾ Ugledne turske žene.

Sl. br. 11

groša takse, koje smo otpremili u Travnik, za jedno pismo radi obuće. - 80 groša bašiskijama²⁾ da unište aferu s obućom. - 26 $\frac{1}{2}$ groša posudje za kavu, zarfe, slatkiši - poklon kadiji radi obuće.

1789: - 5 groša mutessellimu radi obuće.

1790: - 21 groš mutessellimu radi obuće.

1794: - 150 groša mutessellimu radi obuće.

1) Himzo tursko ime.

2) Pučanstvo Bosne i Hercegovine dijelilo se u razne mjesne skupine, zvane "džemati". Na čelu jednog džemata stajao je bašiskija (to odgovara po prilici još i sada postojećim džematbašama i bašmuktarima). Bijaše to samo počasno mjesto. Sarajevo se dijelilo u pet takovih džemata.

1769: - 40 groša kadiji, radi obuće
- 13 groša mutessellimu, da ne pazi na obuću žena -
16 groša agi i rizničara (haznadar) radi obuće.

1778: - 21 groš agi radi obuće.

1779: - 5 groša kadiji, po Jakobu Eskenaziju, radi obuće. - 1 groš buljukaši (kapetanu), da ne pazi na obuću žena. - 2 groša slugi kadije u istoj stvari. - 8 groša mutessellimu u istoj stvari. - 13 groša Himzi¹⁾ u istoj stvari. - 2 $\frac{1}{2}$ groša kuriru u Travnik, u stvari obuće, - 18

1801: - 183 groša troškova za dozvolu radi obuće.

1804: - 45 groša kadiji i kapetanu straže za dozvolu radi obuće.

U daljim godišnjim računima ne spominje se više afera s obućom.

Osim tog ograničenja bijaše Židovima kao i kršćanima zabranjeno jašenje u gradu i u njegovom području. Kada bi koji kršćanin ili Židov htio na put, smio je uzjašiti konja istom izvan grada. A niti izvan grada nije se inovjerac smio pokazati napadnim ili u kakovom sjaju. Oprema konja morala je biti siromašna i jednostavna. Na sedlu nije smjelo biti srebra niti koje druge kovine, nakita ili uopće kakovog poljepšavanja. Uzde su morale biti isključivo iz crne kože, a ne crvene, bijele ili žute, nadalje bez kita i drugih privjesaka na glavi, vratu ili na grivi konja, kao što to bijaše tada uobičajeno kod Turaka u Bosni. U pogledu te zabrane nalazi se u pinakesu samo jedna kratka bilješka iz g. 1804. koja glasi: "22 groša kadiji i mutessellimu, da smijemo na sprovodu Haham Davida jašiti"¹⁾.

Da je Židovima i kršćanima također bilo zabranjeno nošenje oružja, sablje, itd., lahko će biti pojmljivo već iz dosada rečenog²⁾. Sve, što su za svoju obranu smjeli nositi, bijaše jedan kratak nož za pasom i možda još jedan pištolj, na čijem dršku nije smjelo biti ukrasa.

Jevrejski zakoni čistoće propisuju ženama, da svaki put nakon menstruacije urone u tekuću vodu, inače je priležanje najstrožije zabranjeno. U tu su svrhu sarajevski Židovi imali u javnoj banji³⁾ u čaršiji posebno korito, građeno vlastitim troškom po rabinatskom propisu, te su za to plaćali vlasnika kupališta osim pristojbe za kupanje još 10 groša godišnje najamnine. Iz nepoznatih razloga zabranio je kadija Židovskim ženama posjet kupalištu nakon drugog sata prije zalaska sunca - baš ono vrijeme,

¹⁾ Židovsko se groblje nalazi na jednom prilično strmom brijegu (tada dosta udaljenom od grada), pa je uspon zimi bio teško. Ovaj je sprovod po svoj prilici bio zimi.

²⁾ Vidi Novakovićeve "Istoriju" str. 75.

³⁾ Ruševine ovog kupališta još se i danas vide u maloj uličici Culhan na Baščaršiji: druge dvije banje, Isa-hegova i Ghazi Husrevbegova, nijesu Židovi i kršćani uopće smijeli posjećivati.

kada se po židovskim zakonima trebalo obavljati spomenuto kupanje. O tome nalazimo u pinakesu: godine 1767: 53 groša kadiji, da dozvoli ženama posjet banje nakon ikindije¹⁾).

To se ponavlja u računima iz godine 1769. i 1778.

Značajna je po sebi namjera, da se smaknuće osudjenika na smrt izvrši na ulazu u židovski geto. O tome navodimo iz pinakesa slijedeće: godine 1748. bila je jedna Turkinja osudjena na smrt vješanjem. Buljukbaša - koji je valjda istodobno bio i krvnik - htio je delikventicu vješati na vratima židovskog geta, da je tako izvrgne ruglu i sramoti pučanstva. Da izbjegnū Židovi ovom - indirektno na njih uperenom ruglu, ponudiše buljukbaši 4000 pula (oko 16 groša), a ovaj je nakon primitka novca izvršio smaknuće na drugom mjestu. U računu iz godine 1747. stoji doslovce:

4000 pula buljukbaši, da ne vješa Turkinju na ulazu geta.

Ovaj je slučaj ponukao buljukbašu, da sa zadovoljstvom određuje vrsta geta za izvršenje smrtnih osuda, znajući, da će ga Židovi novcem odvratiti od te namjere. I zaista nalazimo u računima - sve do godine 1802. - svake godine takove izdatke za buljukbašu "da ne objesi kršćanina na vratima geta". Prvih je godina cijena bila promjenljiva, ali je kasnije točno ustanovljena pa su Židovi za svako smaknuće plaćali jedan groš buljukbaši.

Evo o tome daljnih bilježaka u pinakesu:

Godine 1753: - 660 pula buljukbaši, da ne objesi kršćanina na vratima geta.

Godine 1754: - 1260 pula buljukbaši za tri slučaja - da ne vješa na vratima geta.

Godine 1766. dva groša za jedno smaknuće, 1779. jedan groš, za jedno smaknuće, godine 1785. i 1787. za dva smaknuća dva groša. Tako se to nastavlja do godine 1802., za svako vješanje jedan groš, svega 22 smaknuća. Da se nije propustilo uvadjanje svakog godišnjeg računa u pinakesu, mogao bi se točno ustanoviti broj svih smaknuća u Sarajevu za vrijeme od 55 godina²⁾.

1) Treća dnevna molitva 2 do 3 sata prije zalaska sunca; Muhamed je propisao muslimanima pet namasa u danu, pa je narod po tim molitvama označivao dnevno doba.

2) Osim prvog slučaja bili su svi osudjeni kršćani.

Sl. br. 12

dine 1777. Godine 1766. dosegao je zajam najveću visinu, koja je iznašala 55.890 pula (oko 59 kruna¹).

X.

O stanovištu, koje je zemaljski vezir (valija) zauzimaao prema Židovima, vrlo nam je malo poznato usljed pomanjkanja bilježaka. Jednom je neki valija, imenom Ruždi paša, htio da od

1) Samo je tri puta označena u pinakesu svrha, u koju je grad upotrebio novac. Navadja se dvaputa za popravak mostova i to "latinske" i "carske" čuprije, a jedanput za popravke u begluku.

Zanimljive su nadalje bilješke u pinakesu o "zajmovima", koje je grad običavao zaključavati sa Židovima. Da, naše ponosno šehar, Sarajevo već je prije 170 godina zaključivalo zajmove. Nisu doduše ti zajmovi dosizali visinu milijuna; bili su tada skromni i zadovoljavali su se sa nekoliko hiljada pula. Gradjani nisu stavljali na velevrijedni magistrat osobitih zahteva. O tome nalazimo u pinakesu slijedeće bilješke: godine 1738. 12.000 pula i tako dalje izdaci i naplaćivanje, sve do go-

sl. br. 13

Židova iznudi novaca i taj je slučaj još i danas ostao nezaboravan među Židovima ovih zemalja. U okviru je ove radnje, da ovdje spomenemo tok ovog događaja.

Na jednom malom brežuljku, zaraslom vinovom lozom, u području grada Stoca nalazi se jedan priprost nadgrobni kamen po uzoru mnogih starih kamenih grobova rimskog doba, kakove nalazimo često u Bosni, naročito na cesti, koja vodi od Mostara preko izvora Bune u Stolac. Ovaj kamen označuje Židovima počivalište ostataka jednog njihovog vrlo štovanog sunarodnjaka i sapatnika. Poznavao židovskih običaja začudit će se što

španjolsko židovstvo ovih zemalja svake godine, na dan smrti tog čovjeka, hodočasti na njegov grob - običaj, koji Židovi nikad nijesu prihvatili. Moše Danon - to mu je ime - nije ostavio znatno ime kao učenjak. Treba dakle drugdje da leži razlog njegovom poštivanju.

Židovstvo Bosne slavi u njemu uspomenu na čudotvorno spašenje od smrtno opasnosti, koja im je prijetila.

Početkom XIX. stoljeća živio je u Travniku Židov imenom Moše Havijo. On predje na islam i primi ime Derviš Ahmed. Kao što mu epiteton kazuje, stupio je on u red derviša i kao takav prikazivao se naivnom puku kao svetac i čudotvornik. Priповijeda se, da je on razdraživao narod protiv Židova, koji su od toga morali mnogo da trpe. Godine 1817. imenovan je Derviš Mustafa paša bosanskim valijom. Židov Benjamin Pinto - koji je imao pristupa novom valiji - poduzeo je, da valiju informiše

o prevarama i lažima spomenutog Ahmeda; posljedica je toga bila, da je valija dao nevjernog Židova Ahmeda smaknuti. Neupućeni narod medju muslimanima, koji su Ahmeda smatrali čudotvorcem, oplakivali su njegovu smrt, pa kada je god. 1819. Derviš paša nadomješten valijom Ruždi pašom optužiše muslimani Židove kod novog paše, da su oni prouzrokovali smaknuće Derviša Ahmeda. Netom prispjeli pohlepni Ruždi paša vidio je u tome dobru priliku, da od Židova iznudi novaca. Malu, siromašnu židovsku opštinu u Travniku - koja je zapravo bila optužena - ostavi paša na miru; ali od Židova glavnog grada Sarajeva tražio je paša ponajprije 50.000 groša; kasnije se valjda predomislio, pa je povisio svotu na 500.000 groša kao odštetu za život smaknutog Ahmeda. Paša dodje lično u Sarajevo, baci deset najuglednijih Židova, s rabinom Moše Danonom na čelu, u tamnicu i opomenu Židove, da će uhapšeničke smaknuti, ako ne primi u roku od tri dana 500.000 groša. Opština nije mogla smoci tu za tadašnje prilike ogromnu svotu. Velika tuga obuze sarajevske Židove, koji su se sada smatrali izgubljenim, jer nijesu imali ni od koga da očekuju pomoć. Neki ugledni starac imenom Rafael Levi, koga su i muslimani poštivali, došao je na ideju, da apelira na čuvstvo čovječnosti muslimanskih građana. Jednog petka, na dan kada su uhapšenici trebali biti smaknuti, obišao je Rafael Levi kavane, u kojima su se obično muslimani sakupljali i dogovarali, te je dirljivim riječima prikazivao sakupljenim muslimanima žalosno stanje Židova. Muslimani su bili duboko ganuti i nastojali su, da plaćućeg starca primire utješljivim riječima; svi kao jedan zadadoše starcu časnu riječ, da su pripravn i svoj život založiti za sigurnost uhapšenika. Već ranom zorom - tako se pripovijeda - lati se oko 3000 muslimana oružja, opsjednu valiju u begluku, osvoje tamnicu i oslobode uhapšene Židove. Paši je uspjelo, da na neka stražnja vrata umakne i da pobjegne u Travnik, Kratko vrijeme iza toga, god. 1819. prognala ga je visoka porta u Malu Aziju¹⁾.

¹⁾ Sarajevski su muslimani optužili Ruždi pašu kod visoke Porte. U optužnici se medju ostalim izrično ističe iznudjivanje novca, koju je paša pokušao kod Židova. Autentičan prepis te optužnice nalazi se u posjedu Zeki efendije, kome se takodjer imade pripisati zasluga, da je sakupio historičke podatke o ovoj zgotdi. Treba još spomenuti, da sarajevski Židovi još i danas slave

O držanju zemaljskih vezira prema Židovima navest ćemo još slijedeće: Na jednoj stranici pinakesa bio je prilijepljen dokumenat, koji u prevodu glasi:

"Prema fermanu njegovog carskog veličanstva, što nam ga donese glavni vratar¹⁾ (kapudžibaša) visoke porte, sastavljamo ovaj popis novčanih svota, koje je bivši vezir Bosne, Vedžhi paša (1251-1834), pritiskom i silom iznudio od Židova, nastanjenih u Sarajevu.

37. 500 groša platili smo blagajni spomenutog paše radi klevete o silovanju jedne malodobne djevojke.

19. 000 groša platili smo njegovom potčinjenom činovniku radi iste afere.

10. 000 groša platili smo spomenutom veziru radi klevete, da je Isak Penso izdao na jednom vašaru dvije hajrije²⁾ manje težine.

6. 500 groša potčinjenom činovniku u istoj stvari.

7. 500 groša platili smo blagajni spomenutog paše radi klevete, da je Behor Attias, zvan Hajdariko općio s jednom Turkinjom.

8. 000 groša platili smo s razloga, što se Židov Jakob Kohen na Kovačiću pokazao u jednoj feredži³⁾.

1. 200 groša za izvanrednu komoru, koju je spomenuti vezir nametnuo gradu, kada je oputovao u Travnik.

2. 500 groša radi zahtjeva zabranjenih zajmova (?)

300 groša kao dio svote, koju je vezir nametnuo gradu za isplatu slugu, koji su odneli konje u staju.

10. 000 groša za eventualne gubitke kod izmjene sitnog novca u dukate.

4. Marhešvan (u oktobru) kao deo oslobodjenja gore spomenute deseterice Židova.

1) Mjesto glavnog vratara kod visoke porte bilo je vrlo ugledno; ako ne više, za stalno ne niže nego čast jednog paše.

2) Turski novac u vrijednosti od pet kruna.

3) Sjećam se da je taj slučaj pripovijedala moja baka. Sarajevski Židovi običavali su, da svakog utorka - više porodica zajedno - prirede izlete na Kovačić (jugoistočno od Sarajeva). Na jednom takvom izletu, kad je društvo bilo već dobro raspoloženo, nadodje spomenutom Jakobu Kohenu čudna pomisao, da se

1. 500 groša kod 100 fesova, koji su nam prodani po 60 groša, a koji su vrijedili samo po 35 groša.

Svega 104. 000 groša.

Da smo još zabilježili i druge malenkosti, iznašale bi ove bar polovicu gornje svote".

Slijede potpisi rabina i dvanaestorice opštinskih predstojnika.

O tome se moglo iz pinakesa i od privatnika doznati jedino to, da su sarajevski muslimani podigli kod porte tužbu protiv Vadžhi paše radi mnogih njegovih nasilja, te je porta odaslala u Travnik svog glavnog vratara s naročitom misijom, da u tom pogledu povede istragu. Tom zgodom zatražilo se i od Židova, da sastave popis svih otimačina, koje su oni morali podnijeti. Uspjeh istrage bio je taj, da je Vedži paša maknut sa svojeg mjesta.

XI.

O civilno-pravnom položaju Židova u Bosni, odnosno u Turskoj teško je nešto pozitivno reći. Nije postojao zakon, koji bi štitio prava inovjeraca. Valja imati na umu, da je kod gradnje hrama inovjeraca trebalo svaki puta zapitati¹⁾ vjerskog poglavicu muslimana, Šeih-ul-Islama, da li je to po šerijatskim zakonima dopušteno. U ostalom je općenito poznato, da je čitavo zakonodavstvo u osmanlijskom carstvu bilo ograničeno isključivo na šerijatske zakone. Možda je koji sultan katkada i izdao kakov ferman o uredjenju kakovog pitanja inovjeraca, ali taj je naskoro pao u zaborav. Nije bilo codexa, koji bi sadržavao takove tirade i fermane; kadija (sudac) poznavao je samo šerijat i po njemu je sudio. Civilno-pravni položaj inovjeraca bio je naprosto ustanovljen po tradiciji i starom običaju²⁾. Oni su bili priz-

omota u feredžu. Slučajno je onuda prolazilo nekoliko muslimana, koji ga prepoznaše po dlačicama brade, što provirivahu iz feredže, pa ga uhvatiše. Lahko je pojmiti strah koji je ostale obuzeo. Svi se brzo raspršiše na sve strane. Pripovijeda se, da je paša htio smaknuti krivca, koji je već sjedio onkraj brave. Teškom je mukom uspjelo Židovima da ga otkupe novcem.

1) Vidi o tome XIV. poglavlje.

2) Službeni civilno-pravni odnošaj inovjeraca u modernom

nati i trpljeni kao vjersko tijelo. Na sudu i u vojsci nije inovjercima bilo mjesta; u prvom slučaju s razloga, što je sudac - kako je poznato - bio od prilike identičan s sveštenikom, a u drugom slučaju zato, što su samo muslimani bili vojni obvezanici. Ostalim službama - politici i financijama - bio je im pristup slobodan, a mnogi su na tim mjestima prilično daleko dotjerali.

U Bosni kao i u čitavoj Turskoj imali su Židovi svoje vlastito sudstvo¹⁾. U civilno-pravnim pitanjima odlučivao je haham (rabin) po mojsijevsko-rabinskim zakonima; ove nije doduše sakncionisao sultan, ali o tome nije nitko vodio brigu. Najmanje se to ticalo države.

Glavno je, da državljani ne žive u vječnoj medjusobnoj svadji i da se eventualne razlike izmedju dviju stranaka riješe mirnim putem. Židovi su za takovo mirno izravnanje imali svoj osobiti način - tim bolje za njih. Kao što je već spomenuto, u civilno-pravnim (a katkada i u kaznenim) stvarima nije Židovima nikada palo na um, da se obrate na kadiju. Pa i kada se koji Židov obraćao šerijatskom sudu - što se rijetko zbivalo - često ga je kadija upućivao na hahama. Ali i sami rabini brinuli su se da kod Židova pribave autoritet mojsijevsko-rabinskim civilnim zakonima, pa su židovske stranke, koje su se obraćale kadiji, javno u hramu ukorili, a katkada ih doduše na kratko vrijeme, isključili iz opštine.

smislu ustanovljen je tek zakonima "Tanzimel" (reforma). Ti se zakoni nalaze u Hatti Šerifu od Gulhane g. 1839. i u Hatti-Humajun g. 1856. oba je izdao sultan Abdul-Medžad. Taj je reformator izjednačio inovjerce s muslimanima, pošto im je zajamčio osobnu i imovinsku sigurnost, a u Hatti-Humajun priznao im je slijedeća prava: 1. sigurnost života, časti i imetka, 2. civilno pravnu jednakost, 3. pristup civilnoj i vojnoj službi, 4. slobodu vjerskog ispovjedanja i javne nastave, 5. jednakost poreza, 6. jednakost svjedočanstva pred sudom i 7. zastupstvo u pokrajinskim, opštinskim i sudskim savjetujućim tijelima. Izdanje Hatti-Šerifa spominje se takodjer i u našem pinakesu. U računu iz god. 1840. navadja se: 8 groša dali smo bakšiša (napojnice) carskom kuriru, donosioca Hatti-Šerifa. 50 groša da se uvede Hatti-Šerif u sudske Srdžile (!!!)

1) O autonomnom svjetovnom sudu grčko-istočne crkve u Turskoj vidi Novakovićevu "Istoriju" str. 273-277.

Rabinima je pristojalo pravo da ukore Židove, koji ne bi poštivali vjerske propise. Sama je oblast u tu svrhu stavljala hahamu svoju moć na raspolaganje, pa su državni organi - nakon plateža stanovite takse sa strane koje bogoštovne opštine - bičevali kažnjenika. Ne rijetko zavedene su u pinakesu svote, koje su isplaćene kao "taksa za bičevanje jednog Židova"¹⁾.

Ovdje ćemo navesti iz Sidžila dekret o imenovanju sara-jevskog hahambaša - a, jer su u istom tako rekuć skupljena prava, koja su bila priznata Židovima. Taj je dekret ujedno dokumenat o vjerskoj toleranciji sultana Abd-ul-Medžida.

"Carski berat (dekret) o imenovanju i potvrdi židovskog hahambaša.

Židovski hahambaši za Carigrad i okolicu, Mišon efendi, podnio je mom carskom prijestolju molbu (zatvorenu vlastitim pečatom), u kojoj navodi, da novoimenovani bosanski hahambaši Mussa effendi²⁾ ne posjeduje carski berat, kojim bi on bio - prema običaju - potvrđen u svom svojstvu kao vjerski poglavica; on moli, da se izda carski berat na ime novog bosanskog hahambaša, te se obvezuje u njegovo ime platiti carskoj blagajni ustanovljeni dar od 15.000 akča.

Rješavajući ovu molbu nalazim se ponukanim, da novoime-

¹⁾ I u modernom vremenu imaju mojsijevsko-rabinski zakoni u ostavinskim parnicama ako ne potpunu vrijednost, a ono ipak prilično veliku ingerenciju. U ostavinskim rasprava priznala je bosanska zemaljska vlada šerijatu i postojećim običajnim pravima njihovu prvobitnu valjanost i dala im snagu zakona naredbom od 14. aprila 1886 broj 2442, koja glasi: "Kod ostavina muslimanskih zemaljskih pripadnika postupaće se samo po postojećim šerijatsko pravnim propisima. Naprotiv se kod ostavina nemuslimanskih zemaljskih pripadnika za svaki pojedini slučaj imade ustanoviti, koje se domaće materijalno nasljedno pravo i nasljedni dijelovi imaju upotrebiti, koje se odnosno pravo u dotičnom mjestu po običaju upotrebljavalo pred šerijatskim sudovima kod takovih ostavština. To će se običajno pravo pronaći redovno preslušanjem kadije, sveštenika odnosno konfesije i eventualno drugih vještih lica". Također se i kod materijalnih bračnih razmirica preslišava sveštenik kao pravni expert.

²⁾ Moše Perera, imenovan za hahambaša godine 1839. Deset godina kasnije otišao je u Palestinu, gdje je i umro.

novanog bosanskog hahambaši-a, Mussa effendiju, stolujućeg u Sarajevu, u njegovom svojstvu kao hahambaši ovim svojim carskim beratom službeno potvrdim. Ali neka mu se ovaj carski berat uruči istom onda, kada se iskaže potvrdom, da je ustanovljeni dar u gornjem iznosu položen na mojoj carskoj blagajni.

Nadalje zapovijedam, da sve bosanske židovske općine kao i čitav narod mojih vjernih židovskih podanika bez razlike staleža priznaju ovog hahambaši-a kao svog vjerskog poglavicu, da poštuju i izvršuju sve njegove zapovijedi, da ga podupiru u teškim i odgovornim dužnostima, da u vjerskim pitanjima budu odani Bogu i njemu, oni ne smiju njegove riječi kršiti i prezirati.

Pošto se ne kosi s nikakovim religioznim principima da Židovi u svakom mjestu Bosne osnivaju bogomolje i da u njima obavljaju svoje vjerske ceremonije, čitaju toru i druge vjerske knjige te da bogomolje rasvjetljaju (!), to zapovijedam, da ih nitko ne smije priječiti u izvršivanju ovih i drugih religioznih ceremonija. Oblasti im imadu podjeljivati dozvole za osnutak sinagoga i škola i u tome ih ne smije nitko smetati. Svoju djecu smiju slobodno podučavati u vjeronauci i ostalim predmetima, a kod obnavljanja njihovih bogoštovnih zavoda ne smije im nitko stavljati zapreka.

Kod rasprava u bračnim stvarima nije osim hahambašia i njegovih potčinjenih organa nitko pozvan da vodi takove rasprave, da izvrši rastavu između bračnih supruga i da bračnu vezu proglašuje razriješenom. Privatno lice, koje bi se miješalo u bračno-pravne stvari ili koje bi dapače smetalo hahambašia u izricanju osuda, imade se od strane oblasti progoniti. Dotični šerijatski sudac i njegovi potčinjeni policijski i žandarski organi moraju u takovim slučajevima bezuvjetno ići hahambašiu na ruku.

U pogledu njihovih rituelnih jela i pića zvanih "kašer" i "trefa" ne smije im nitko priječiti užitak istih. Nitko ne smije Židovima pružati jela i pića, koja su im zabranjena niti ih siliti da ista uživaju.

Ako hahambaši pošalje svoje ljude i gradove i sela za pobiranje pripadajućeg mu bogoštovnog poreza¹⁾ onda im oblast mora

1) Nije mi poznato da je rabin ikada pobirao od naroda bogoštovni porez. To je bila stvar opštinskih predstojnika, koji su se imali brinuti za finansije opštine.

Sl. br. 14 Gradaka nošnja

mjeniku iskazivati sve pripadajuće časti i ići mu na ruku u njegovoj funkciji.

Nitko ne smije Židova nagovarati ili siliti, da predje na islam.

Kod pobiranja državnog poreza imadu Židovi platiti taj porez hahambaši-u zajedno s pripadajućim mu bogoštovnim porezom¹⁾ a hahambaši je dužan, da državni porez izruči činovnicima na carskoj blagajni.

Nakon smrti jednog hahambaši-a predat će se sav njegov

da dadne na put patrolu, koja će ih štititi protiv eventualnog napadaja i pljačke; ta patrola imade nadalje paziti, da im se na putu ne pružaju zabranjena jela (!!). Podigne li netko tužbu protiv hahambašia ili njegovog zamjenika, onda nije nikakov sud kompetentan, da vodi raspravu, nego samo moj carski divan, kojem se stvar mora predati na odluku. Ako hahambaši otputuju službeno ili privatno u Carigrad, te u svom sjedištu ostavi zamjenika, onda mora oblast i njegovom za-

1) Odatle proizlazi, da su službeni predstavnici opštine bili odgovorni za redovno pobiranje državnog poreza.

Sl. br. 15 Židovske žene na ulici

imetak nasljedniku ili njegovom zamjeniku, a ovi su dužni, da tu ostavštinu u gotovom novcu izruče državnoj blagajni¹⁾. To vrijedi samo u slučaju, kada hahambaši ne ostavi za sobom zakonite nasljednike. Ako hahambaši ima zakonitih nasljednika, treba imetak prema vjerskom propisu popisati, a ostavinska raspava vodit će se pod nadzorom njegovog nasljednika i njegovih zastupnika kao i zastupnika naroda i to o svemu, što bi pokojnik možda ostavio sinagogi, sirotinji i rabinama; na raspravi imadu svjedočiti židovski svjedoci.

¹⁾ Čitava ova stavka kao i o pobijanju bogoštovnog poreza po svoj je prilici uvrštena prema šablona dekreta, koji su se u sličnim zgodama izdavali mitropolitama i biskupima. Hahambaši u Turskoj bijahu uopće siromašni i upućeni na slabu plaću opštine. Glede bogoštovnog poreza valja spomenuti, da troškove oko uzdržavanja hahambaša nisu nikada snosile dvije bogoštovne opštine zajednički; svaka je opština bila jedna cjelina za sebe. Nadalje nema hahambaši nikada da štogod zahtijeva od naroda; opštinsko predstojništvo davalo mu je mjesečnu platu - ako je bilo novaca u opštinskoj blagjani - i to bijaše čitav njegov dohodak.

Ogriješi li se koji Židov o svoju vjeru, imade ga jedino hahambaši da kazni; u tu stvar nema nitko drugi da se upliće.

Nadalje se dozvoljava Židovima slobodno jašenje konja i mazgi; nitko ih ne smije u kućnom miru smetati ili ih dapače priječiti u vršenju službe božje u hramovima, niti ih zlobno napadati.

Izdavajući ovaj svoj carski berat mome sarajevskome hahambaši-u, zapovijedam strogo, da se postupa prema istome i da se ovoj mojoj zapovjedi pokloni potpuna pažnja.

Pisano u mojoj prijestonici Carigradu, u drugoj polovici mjeseca Ramadana 1256-1840¹⁾.

XII.

Španjoli, naseljeni u Sarajevu, bavili su se trgovinom. Do početka XIX. stoljeća bili su Mletci gotovo jedina pijaca, na kojoj su oni običavali kupovati robu. Prema pinakesu putovali su oni u Mletke ponajviše preko Dubrovnika, a katkada i preko Splita.

Osim Mletaka bio je i Biograd važno tržište za istočno bosanske trgovce. Kao što se iz već spomenutog spisa "Ha za d Cevi" razabire, boravio je Hija Ka jon u Beogradu u svrhu kupovanja. Put iz Sarajeva za Beograd išao je - prema jednoj slučajnoj bilješci u pinakesu - preko Vlasenice i Zvornika, a odavle ladjom (Drinom i Savom).

U Mletcima imali su sarajevski Židovi - prema pinakesu -

1) O ovom berat u nalazi se u pinakesu u računu iz god. 1840. slijedeća bilješke:

350 groša bujrulti travničkog vezira za berat. I na carske berate, fermene itd. morao je vezir dati svoj vizum u formi jednog pisma (bujrulti), upravljenog kadiji. Vidi XIV. poglavlje.

50 groša za unos berata u sidžile.

62 groša napojnica sudskom pisaru.

211 groša napojnica na dan, kada se berat pročitao.

65 groša kuriru kao donosiocu berata i štapa. (Štap je znak dostojanstva hahambaši-a; sam sultan ga je dao hahambaši-u zajedno sa dekretom.

jednog trgovačkog agenta¹⁾ koji se brinuo za kupovanje i otpremu robe.

Bit će možda od interesa, ako ovdje navedemo iz pinakesa jednu bilješku, koja nam daje neke podatke o uvozu i izvozu španjolskih trgovaca u Sarajevu.

U pinakesu se naime nalazi jedan rabinatski zaključak o uređenju poreza, koji su imali platiti židovski trgovci u iznosu od 300 mletačkih lira; ovaj porez nametnuo je španjolskim trgovcima iz Sarajeva grad Mletci, da smiju tamo kupovati robu. Ovaj rabinatski zaključak potpisao je već spomenuti učenjak H a h a m D a v i d P a r d o. Iz tog se zaključka razabire, da su do godine 1773. židovski trgovci iz Sarajeva morali mletačkoj republici plaćati 4% od kupljene robe, da im se dozvoli slobodna trgovina u Mletcima. (Dovoljno karakteristično za tadašnje trgovačko političko shvaćanje²⁾).

Godine 1773. bude ova 4%-na daća paušalovana, pa su sarajevski Židovi po svom komisionaru plaćali godišnje 300 mletačkih lira republici. Bogoštovno predstojništvo sa Hahamom Pardo kao sudijom na čelu, zaključilo je, da pobire porez od svake robe, koja bi se u Mletke izvažala ili odanle uvažala, pa da tako smogne od španjolskih trgovaca navedenu svotu. Kao izvozni artikli spominju se u tom zaključku samo vosak i koža i to ovčja, kozja i zečja koža, a kao predmeti uvoza; platno, svila, suk-

¹⁾ Ostavina je potomaka jednog takvog agenta (Hay Kohen, umro prije 70 godina u Sarajevu, u kojoj je nadjen danas glasoviti rukopis "Sarajevska Agada;" izdali su ga moj poštovani učitelj sem, filologije, dvorski savjetnik prof. D. H. Müller i J. v. Schlosser, Kustos umjetničko-istorijskog muzeja u Wienu. Pokojni španski poslanik na bečkom dvoru Villa Urutia raspravlja u svojoj knjizi o Španjolima na istoku o divnim minijaturnim slikama te "Agade" tvrdeći bezuvjetno, da su španskog porijekla; međjutim umjetnički kritičari nastoje dokazati, da te minijature potječu iz neke talijansko-mletačke škole.

I mletački trgovci imali su u Sarajevu kao i drugim većim gradovima balkanskog poluotoka svoje mjesne agente.

²⁾ Po Galliccioli "Memoria Antiche Venete" str. 180 morali su mletački Židovi prema jednom zaključku senata od god. 1290. plaćati republici 5% od robe, koju su uvažali odnosno izvažali. Vidi o tome "Jewish Encyclopedia" pod Venice.

no, šifon, kava, šećer, cinak, lim, tutkalo, rešeta, čelik, olovo, željezna žica, konoplja, porculan i staklo, stipsa i razne

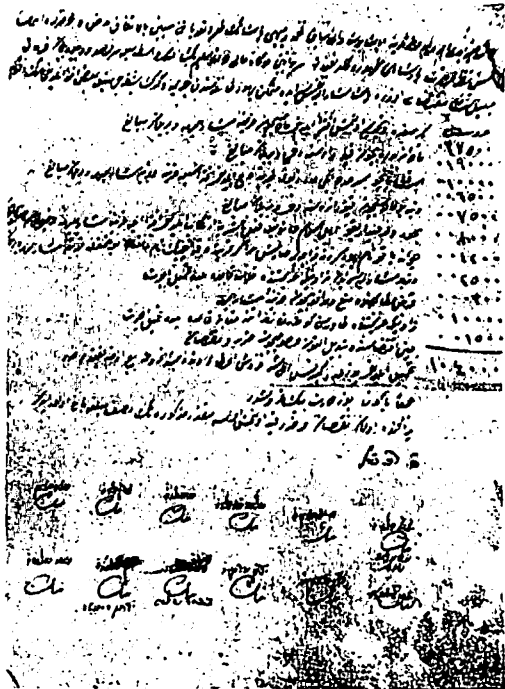

Sl. br. 16 Skup španjolskih žena u staroj nošnji

kemičke boje. Do god. 1800. dakle godinu dana nakon pada ove patricijske države, plaćali su španjolski trgovci u Sarajevu, svake godine navedenih 300 lira mletačkoj republici. Četrnaest godina kasnije, kada su male republike i države sjeverne Italije nakon Napoleonovog pada namjeravale, da opet uspostave svoju nekadašnju samostalnost¹⁾ htjeli su Mletci ponovno uvesti ovu taksu od 300 lira. U priakesu nalazimo o tome jedan novi rabinatski zaključak, koji ustanovljuje, da su članovi opštine bez razlike imadu snositi troškove za poduzimanje novih koraka²⁾ da se

¹⁾ Kako je poznato, prema miru u Campo Formio, 1798. pripali su Mletci i Lombardija caru Franji II. kao zamjena za Belgiju; ali ih je god. 1805. Napoleon sjedinio u sjevero-talijansko kraljevstvo. 1815. godine pripadoše - prema zaključku bečkog kongresa - opet Austriji.

²⁾ Na žalost nije navedeno, gdje i kod koga bi se imali poduzeti ti koraci.

Sl. br. 17

i raznim obrtom; po sarajevskim ulicama bilo je židovskih krojača, obućara i limara.

Ljekarstvo je možda bilo isključivo u židovskim rukama. Moguće je, da su židovski liječnici u prvo vrijeme crpili svoje medicinsko znanje iz hebrejskih, latinskih ili čak i iz arapskih stručnih spisa; kasnije - početkom XIX. stoljeća - temeljilo se to znanje jedino na tradiciji - oca na sina ili majstora na učenika. To bijahu domaći liječnici "Hekim", ili kako ih je narod nazivao "Hećim". Osim hekima postojala je još jedna vrsta liječnika, koji se nazivahu "džarahi". To su bili samo ljekari za rane, kirurzi, specijalisti za prelome, otekline, čirove i druge kožne bolesti. Narod je kod potrebe znao te specijaliste točno razlikovati, ali ni hekimu nije nikada palo na um, da se pača u područje džaraha; dapače je on sam savjetovao, da se pozove džarah, ako je iziskivalo stanje pacijenta. I značajno je, da su hekimi go-

jednom ukinuta taksa od 399 lira ne uvede ponovno. Zanimljiv je svako jedan pasus tog rabinatskog zaključka, koji doslovce glasi: "pa ako bi grad Beč namjeravao, da uvede takovu taksu, onda će se zajednički snašati i troškovi za one mjere, koje će se proti tome poduzeti;" to znači, da je već početkom XIX. stoljeća bečko tržište bilo poznato sarajevskim Židovima. Uz trgovinu bavili su se mnogi Židovi

tovo isključivo bili Židovi, dok su naprotiv džarahi bili isključivo muslimani.

Hekim je naravski morao - kao što to pred stotinu godina svuda bijaše uobičajeno - da sam priskrbi i priredi ljekarije. U Sarajevu je već odavna bilo Židova, koji su se bavili prodajom svakovrsnih mirodjija, droga i ljekarija. U ovoj knjizi reproducirana fotografija prikazuje jedan takov dućan, kojih još i danas imade, a koje ćemo kratko nazvati bosanskim apotekama ili drogerijama. Za narodnu medicinu, koja je još danas u svoj Bosni raširena i popularna, ovakove su apoteke upravo neophodno potrebne, jer narod samo u njima može da nabavi ljekarije, koje on sam propisuje.

Za istraživanje narodne medicine u Bosni pružaju nam te ljekarne bogat materijal. Nijesmo požalili truda, pa smo otvorili poklopce dnevnih kutija, koje su od stajalosti već požutjele; ljekarnik je stavio na raspolaganje spisak ljekarija, koji po njegovom navodu potječe od njegovog pradjeda, pa smo na temelju toga sastavili spisak droga i ljekarija, koje se nalaze u takovim apotekama. Ljekarniku su droge poznate jedino po njihovim turskim imenima, a neke i po srpsko hrvatskom nazivu. U pomenutom spisku zabilježene su droge hebrejskim slovima, a iskva-renim turskim i talijanskim jezikom.

Evo sastavljeni spisak alfabetskim redom¹⁾:

Acidum tartaricum, limunov sok, limuntosi, t., za jela i pića kao zamjena za limun.

Acidum muriaticum, česap t., za uporabu zlatara.

Agaricus, garikun, t.

Althaea (radix), malve.

Althaea officinalis, sljez, * kuhano u vodi protiv kašlju.

Alcanna tinctoria, k'na, srp. -hrv., cosmeticum za muslimanske žene za bojenje kose, nožnih i ručnih nokata.

Alaun, * stipsa, šap t.

Ammonia pura liquida, nišadir - ruhi t., mirisavo sredstvo protiv glavobolje (migrene)

¹⁾ t = turski; ljekarniku poznata uporaba droga navedena je kod pojedine vrste; sa * označena imena objavio je već dr. Grück u svojoj knjizi "Medizinische Volksterminologie in Bosnien und Hercegovina" (Sarajevo 1898).

Antimonium, demir - busa t.

Aqua rosarum, * ružična voda, džul - suja t.

Arsenik, surmen t.

Artemisia absinthium, * pelin, neko vrijeme držano u vodi, pije se ujutro i na večer po jednu čašu kao sredstvo za čišćenje krvi.

Aurum pigment, altunbaš t.

Balsamum peruvianum, za ozljede proti gubitka krvi.

Balsamum copiavae, Belsten-jagit. , za polne bolesti.

Bardana.

Bjelilo za kosu, pijavica.

Borax, tenečav* t. , za glačanje odijela i rublja.

Caragheen, džigeroti t.

Cautharis, španska muha, lijek protiv ujeda pasa.

Na ranu se aplicira toliko muha, koliki je broj ostavljenih zubnih tragova. Osim toga postoji praznovjerje, kada ljubavnik daje djevojci da pojede jednu špansku muhu, da se ona mora raspaliti u ljubavi za njega.

Calamus acorus, * karamfil t. , za jela.

Castania salvatica, ud^u-skesten t.

Cassia, korica, darčin t.

Cassia fistola, hijari - šembe t.

Chinae radix, čupi-čini, t.

Camphora, * kamfor, cafure (kjaduri) t. , za masažu reumatičara.

Chamillen, kamilica.

Chlorammonium, * salmiak, nišadir t. , za zalijevanje

Chininum sulfaricum, * sulfat t.

Chromkali.

Cochenille, krmez t.

Cola tudesca, * tutkal t.

Colla piscium, baluk-tutkal t.

Cortex cascarillae, anber kabugi t.

Crocus sativus, * šafran, za jela.

Cremor tartari, lijek za čišćenje.

Dulcamara, gorki slatkiš.

Extractum aloe, * salisabor (sarisabor), t. (?)

Folia sennae, senameči t. , lijek za čišćenje.

Flores sulfuris, sumporni cvijet.

Flores violae, ljubičice.

Flores tiliae, lipov behar.

Galbanum, kasni t., lijek protiv želudčanih boli.

Gallae* (nigrae), za crno bojenje.

Gramen.

Gumigutti, lijek za čišćenje.

Gumi ammoniacum, šadir-ušagi, t.

Gumi arabicum, zamki t., sa šećerom kao lijek protiv proljevu kod djece.

Gumi myrhae, murisafe t.

Gumi oliban, džunluk t.

Heleborus niger, čemerika, kao lijek protiv kijavice.

Indigo, čivit t.

Ipecacuanha.

Kalofonij, džamsaki t.

Kim (kumin).

Lapis infernalis, * džehenem-taši t., za otekline i kurje oči.

Lignum sancium, pegamber-agači t.

Liquiritia, * slatko drvo, za žvakanje ili kuhano u vodi, protiv kašlja.

Logma-ruhi t.

Majoran.

Mana, lijek za čišćenje kod male djece. Kod Španjola se mana daje ženama prigodom teškog poroda. Postoji naime praznovjerje, da porod postaje tegotan, kada žena za vrijeme trudnoće zaželi kakovo jelo, a ne dobije ga. Stoga starije žene izbjegavaju u prisutnosti blagoslovljene žene uživanje takovih jela, koja su rijetka ili koja se teško mogu nabaviti. Mana ima taj čudotvorni učinak, da nadomješta svako jelo. (Po priči u talmudu o mani, koju su Židovi nakon izlaza iz Egipta jeli u pustinji, prouzrokovala je ona u nepcima svakog pojedinca ukus onog jela koje je dotičnik zaželio).

Mastiche, mastix, za žvakanje, da zubi postanu bijeli.

Mentha piperita, nana.

Mercurius sublimat, surmen t.

Mercurius vivus, * živa.

Mercurius praecipitatus ruber, * zufur t., protiv ušiju.

Mumia. Stare žene upotrebljavaju mumiu kao lijek protiv svake bolesti. Gotovo svakog bolesnika napadaju zli dusi, treba dakle prije svega protjerati te zle duhove. A da mumia imade to

čudotvorno svojstvo pripisuje se okolnosti, što se ona sastoji od mesa i kostiju mrtvaca. Daje se bolesniku u obliku praška, miješanog šećerom ili se bolesniku pere lice, ruke i noge, a kod teške bolesti i čitavo tijelo vodom, u kojoj se rastopi nekoliko grama mumie.

Mušus mošiferus, džuves-miski t.

Mošus, kalje-miski t.

Muškatov cvijet, bis basse t., lijek proti teškom disanja.

Myrrha, džunluk t. na rane itd. za ublaživanje boli.

Nux muscata, muškatov orah, džeos t., protiv prehlade i proljeva.

Nux vomica, garga-bučin t.

Oculi cancerorum, lijek protiv bolesti mokraće.

Oleum anisi, enisun-jagi t.

Oleum cassiae, darčin-jagi t., protiv zubobolje.

Oleum carryophyllorum, karamfil-jagi t.

Oleum lauri, za masažu reumatičara.

Oleum lini, beser-jagi t., za otekline, da koža omekša.

Oleum menthae, nane-jagi.

Oleum nucis, dževs-jagi t., protiv proljevu.

Oleum origanum, čeček-jagi, protiv bolima trbuha i protiv proljevu.

Oleum ricini, * ricinovo ulje, sredstvo za čišćenje.

Oleum rosmarini, ružmarinovo ulje.

Oleum rosarum, * ružično ulje, džul-jagi t.

Oleum sesami, sussan-jagi.

Opium, * afjun t.

Ossa sepiae.

Oschis morio, * salep t. Od salepova korijenja priredjuje se po svom orijentu slatko piće.

Oxid bakreni, * rastik t., kozmetično sredstvo za žene (za bojenje obrva).

Pet oselinum, * peršin.

Piper longum, dari-ferfer t., protiv kašlju i promuklosti.

Pix, smola.

Potassii jodidum, rastopljeno u vodi, žlica jutrom i večerom, lijek protiv reume.

Praecipitat (žuti), praecipitato rojo, zufur t., protiv ušiju.

Radix alkannae.

Radix curcumae, zer-šapi t.

Radix galangae, havlendžan t.

Radix jalapae, jalapovo korijenje, dželapa t., za čišćenje.

Radix pyretri, nezleoti t.

Radix turputum.

Radix violae, minefše-čoki t.

Radix sarsaparilla (fossata).

Radix sarsaparilla (longa) kubano u vodi, piće protiv sifilitičkoj bolesti.

Rubia tinctorum, * broć, sredstvo koje se u narodnom liječništvu mnogo upotrebljava (vidi Glückovu "Terminologiju").

Rahabarbar, * radix rhei, ravent, neko vrijeme u vodi držano pije se kao sredstvo za čišćenje.

Salmiak, nišadir t, nišadir-ruhi t.

Salvia officinalis, * kadulja.

Sal saturnium, kuršun-tosi t.

Salamarus, * grka so, za čišćenje.

Sapeter, * nitrum, salitra.

Salitreña kiselina, čerap t.

Santoninum.

Sambucus ebulus, * abdika, držano u vodi osvježavajuće piće ili za čišćenje krvi.

Sasafras.

Scamonium, mahmadije t.

Semen cubebae, čebabe t.

Semen cinae* rosanlija t. (?) protiv gliste.

Semen cardamomi, kakule t (?) za žvakanje sredstvo za jačanje tijela.

Semen coriandri.

Semen Cadri (?)

Semen Cydoniae, lijek protiv brazgotina na prsnoj bradavici; razrijedi se u vodi i meće na ranu.

Sesam, susan t.

Sinapis, gorušica.

Soda.

Spongia, spužva.

Spica indica, sumbuž indi t. Pomiješano sa šafranom i ružičnom vodom upotrebljava se za priredjivanje stanovitog mastila, kojim su hodže običavali pisati amulete.

Sulfat, chininov prašak, sulfet t. protiv groznice.

Sublimat, surment.

Sulfur, * sumpor, čukurt t.

Symphytum officinale. * gaves t. upotrebljava se mnogo kod preloma kosti.

Tartarus smeticus, sredstvo za povraćanje.

Terra catechu, džave-indi, za ozljede.

Terpetinovo ulje.

Thea, * čaj.

Thus, tamjan, dzumluk t.

Valeriana, baldrian.

Viola, ljubičice.

Vitriol željezni, kara-boja t.

Zinober.

Zingiber, * ingver.

Zyklame, tuparлак t.

Prvi, evropski učeni bosanski liječnik bijaše Isak Salom, ugledan kod Turaka i kršćana. Uvidjajući potrebu jednog naobraženog liječnika, naročito s razloga, što je kuga često harala Sarajevom¹⁾ odlučio se mladi Isak Salom, upućen djelomice na samog sebe a dijelom na potporu sarajevske bogoštovne općine, da pohodi jedan javni zavod za medicinu. U tu svrhu otišao

1) Prema pinakesu harala je kuga u Sarajevu u roku od 110 godina (1740-1850) najmanje pet puta. Od toga je općina mnogo patila nije joj toliko brige zadavala potpora okuženih, koliko prehrana. Nitko se nije usudio, da pristupi takovom bolesniku. U citiranoj istoriji Sarajeva od dra. Čire Truhelke nalazimo slijedeće: "Sarajevo je usprkos svog zdravog položaja bilo u tursko doba poznato leglo kuge. Svaka epidemija kuge, koja je u Bosni harala, imala je svoje vrelo u Sarajevu, pa je u čitavoj Bosni postala poznata polovica: Sačuvaj nas Bože, sarajevske kuge! Razjasniti se dade to gustoćom žiteljstva, pomanjkanjem kanalizacije kao i time, što su mnoge drvene cijevi vodovoda prolazile mnogim grobljima, u kojima su lješine vrlo plitko bile pokopane pa su tako svaku klicu bolesti u najkraćem roku prenašale na svakoga, koji je vodu pio". "Od kužnih epidemija, koje su mnogo pustošile, imale su svoj izvor u Sarajevu naročito epidemije od god. 1690. i 1741. Posljednja je bjesnila dvije godine i opustošila čitave porodice i mjesta".

je u Padovu, gdje je bio dulje vremena, pa se kao apsolvirani medicinar vratio u Sarajevo. Oko godine 1850. imenovao je divizionar Tahir paša Isaka Saloma vojnim liječnikom. Sada nazvani Isak efendi Salom bio je u čitavom gradu ne samo kao liječnik ugledan i cijenjen, već je i kao čovjek radi svoje velike požrtvornosti za sirotinju i bolesnike bio poznat i poštivan. Za Židove u Sarajevu bila je ličnost Isaka efendije i u drugom pogledu značajna, jer on bijaše prvi, koji je svoju djecu slao u javnu školu "ruždije"¹⁾ što su tada Židovi smatrali nedozvoljenim.

Početkom pedesetih godina započela je turska vlada uvađanjem raznih reformi u upravi Bosne, da primiri raspoloženje bosanskog pučanstva, pa je kreirano i jedno savjetujuće tijelo, dodijeljeno zemaljskom valiji, a nazvano "Medžlis Idareh"; kao zastupnik Židova bio je u Medžlis Idareh odredjen Isak efendi.

Pod svoju starost iselio je Isak efendi u Jeruzalim, gdje je i umro. Za nasljednika u Medžlis Idareh bi pozvan njegov sin Salomon efendi Salom. Zadnjih 20 godina prije okupacije ovih zemalja - kada je usljed tadanjih događaja vladalo neko nepovjerenje između turskih mogućnika i kršćanskog pučanstva - bijaše Salomon efendi možda jedini nemusliman, koji

¹⁾ Kada je sredinom XIX. stoljeća javno mnijenje Evrope tražilo od turske vlade reforme za Bosnu, došao je Carigrad na misao, da bi dobro umirujuće sredstvo bilo, kad bi se javnim bosanskim službama pripustili samo rodjeni Bosanci, dakle kad bi se uprava Bosne prepustila Bosancima samim. U svrhu naobrazbe činovnika bude u Sarajevu (prije nije u čitavoj Bosni postojala ni jedna javna škola) osnovana spomenuta javna škola "ruždije", u kojoj se podučavao turski jezik i aritmetika. Od Židova, koji su tu školu pohađjali i kasnije imenovani činovnicima, spominjemo ove: Ziver efendi, sin spomenutog Isaka efendi Saloma, koji je u Siriji (Damask) bio okružni predstojnik; Javer efendi Baruch, koji je radi svog osobitog poznavanja turskog jezika godine 1876. - kada je Midhat paša bio veliki vezir a sultan proglasio ustav - odaslan u turski parlament kao bosanski zastupnik; konačno Zeki ef. Atias, koji je umro pred nekoliko godina, a sve do smrti bio je u bosanskoj državnoj službi.

je uživao ugled kod zemaljskog valiije i u svako doba imao k njemu slobodan pristup.

Sa Javerom ef. Baruhom bijaše Salomon efendi g. 1877. član turskog parlamenta, i sultan Abdul Hamid primio ga je u audijenciju i odlikovao ordenom Medžidije.

Godine 1878. okupirale su austro-ugarske čete Bosnu "Narodni Konvent" s poznatim Hadži Lojom na čelu, koji se domogao vlasti, zaključio je, da prodirućem djeneralu Filipoviću odašalje u Zenicu jednu deputaciju, ova je trebala djenerala obavijestiti o jednoj prispjelo depeši iz Carigrada, u kojoj sultan bolno žali krvoproliće u Bosni i - da isto zapriječi - moli intervenciju engleske kraljice, te da na taj način protestuje protiv daljnjeg prodiranja¹⁾ Salomon efendi bio je takodjer medju šestoricom najuglednijih zastupnika sviju vjeroispovjesti, koje su sudjelovale u toj deputaciji.

O odnošaju Hadži Loje prema Židovima treba spomenuti, da je on u mnogim svojim govorima, što ih je držao narodu u Ghazi Husrev begovoj džamiji preporučivao pučanstvu najveću tolerantnost, dapače i prijateljske odnošaje prema Židovima.

Sve što je zahtijevao od Židova, bijaše samo jedan jahači konj, kojeg mu je Salomon efendi odmah i kupio za 50 dukata. Kasnije je "Narodni konvent" (dakako uz odobrenja Hadži Loje) zaključio, da Židovi imaju u ime ratnih troškova doprinijeti dva milijuna²⁾ groša. Od ove je svote 200.000 groša faktično i uplaćeno. Ugledni sarajevski industrijalac Daniel Moise Salom bio je već uplatio 100.000 groša, a nekoliko dana kasnije zaposjele su austro-ugarske čete Sarajevo.

XIII.

ŽIDOVSKA ČETVRT (ČIFUTANA)

Kako smo već ustanovili židovsku je četvrt sagrađio god.

1) Vidi Koetschet "Aus Bosniens Jetztter Türkenzeit" str. 100 u zbirci "Zur Kunde der Balkanhalbinsel" izdao C. Patsch, kustos bos. herc. zemaljskog muzeja.

2) U svojoj citiranoj knjizi navodi Koetschet na str. 97 samo jedan milijun groša. Ovdje spomenuti navod od dva milijuna potječe od jedne vjerodostojne osobe, koja je burno doba pred okupacijom proživila.

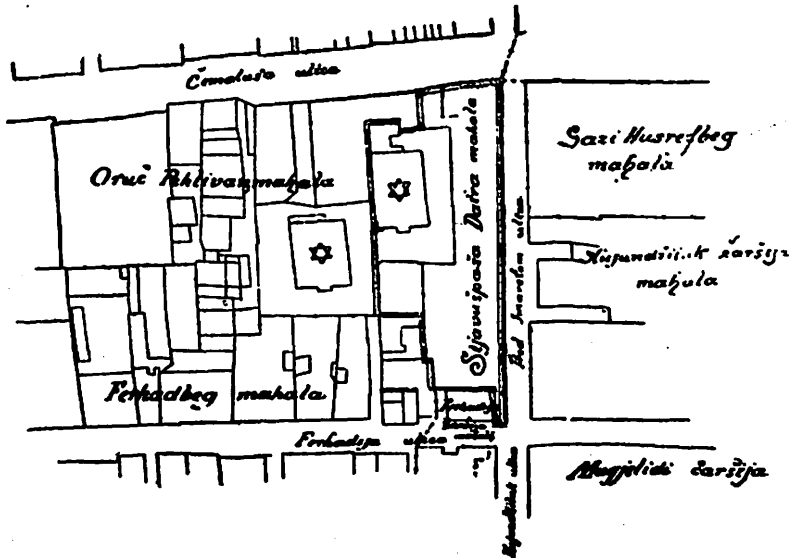
1581. Saivuš paša stariji¹⁾. Za potkrjepu ove tvrdnje, da je naime taj Siavuš-paša sagradio židovsku četvrt, a ne onaj Siavuš-paša, koji je god. 1645. bio namjesnik u Bosni, možemo osim prijašnjih navoda pridonijeti dokaze iz ugovora i službenih sudskih zapisnika o parnicama koje su se vodile radi židovske četvrti.

U niže navedenom ugovoru iz god. 1698. o ustanovljenju godišnje kirije za židovsku četvrt, nadalje u zapisniku o parnici, koja se vodila god. 1717. radi židovske četvrti dodata je imenu graditelja - "bivši veliki vezir Siavuš paša - oznaka "atik", "stariji", to raspršuje svaku sumnju, da je židovska četvrt sagradjena već god. 1581., da je dakle njezin graditelj Siavuš paša stariji.

1) O doselenju Židova u Bosnu navesti ćemo - kako je već prije istaknuto - da su oni došli u Bosnu iz istočnih pokrajina evropske Turske. Tvrdnju, prema kojoj su se bosanski Španjoli doselili preko Dubrovnika, držim pogrešnom. Nije poznato, da su židovski bjegunci iz Španije pristali na dalmatinskoj obali. Židovska naseobina tadanje dubrovačke republike datira dođuše bar iz sredine XVI. stoljeća. - Portugalski Židov Didakus Pyrntus, koji je u Dubrovniku lijepo primljen, slavi u čitavom jednom nizu svojih latinskih pjesama 1551-58 dubrovačkog pjesnika Bunića, te posvećuje jednu svoju zbirku pjesama drugom dubrovačkom pjesniku Dinku Ranjini. (Vidi Medini, Povijest hrvatske književnosti str. 117., 140., Zagreb, 1902). Ipak se dade sa sigurnošću ustvrditi, da naselenje Španjola u Dubrovniku nije naslijedilo izravno iz Španije, nego preko Mletaka i Ancone (papa Pavao IV. protjerao je španjolske emigrante iz Ancone godine 1555).

Ako porodična imena dubrovačkih Židova prema dokumentima poznatog procesa protiv dubrovačkih Židova od godine 1626. ("Isak Jessurum" str. 31, izdao Kaznačić, Dubrovnik 1882) usporedimo sa navedenim imenima sarajevskih Židova (IV. poglavlje) razabrat ćemo, da je jedva četvrti dio dubrovačkih imena bio u Bosni zastupan; prema tome, i ako je nekoliko Židova uselilo u Bosnu iz Dubrovnika, mora broj istih biti vrlo neznan. Ćliža je mogućnost, da su bosanski Židovi iselili u Dubrovnik, nego odanle u Bosnu, Besmislena je tvrdnja M. Franco-a u Jewish Enciklopaedia, da je uselenje Španjola u Bosnu dozvoljeno na nagovor Josefa Nassi-a.

Broj porodica, koje su se najprije u tom getu nastanile, nije nam poznat; ali se to može bar približno ustanoviti. U općinskom pinakesu od god. 5541 (1781.) nalazi se imenički popis svih stanovnika židovske četvrti, koji su zajednički doprinosili 120 groša (oko 20 kruna) godišnje kirije ("mukata"). U tom se popisu navadja oko 60 imena porodičnih starješina, iz čega možemo zaključiti, da je već godine 1581 toliko broj porodica obitavao u Sarajevu pretpostavljajući da k prvobitnim stanovima nisu u toku vremenu novi dogradjeni, što nije vjerovano. U ovom popisu navedene osobe bijahu većinom siromašni ljudi, koji su u raznim prigodama dobivali od opštine novčane potpore, a imućniji su stanovali izvan geta. - Židovi nisu dakle bili prisiljeni, da stanuju unutar zidina, geta, već su smjeli da izvan geta grade ili unajmljuju kuće. Nije više moguće ustanoviti doba, kada su se prvi Židovi počeli osiobadjati geta, ali se sa sigurnošću može reći, da je već početkom XVIII. stoljeća bilo židovskih stanova izvan geta. Ovi su se nalazili nepo-

Sl. br. 18 Tlocrt Slavuš-paša daire

Pošto je geto graničilo s Ghazi Husrev begovom mahalom (ugao Čemaluše i Prod Imareta), to je on k ovoj mahali uračunat, dočim je jedan hram (star!) stajao posred Slavuš-paša daire.

sredno u blizini samog geta i to u Ferhadiji, a naročito u Čema-

luši počevši od varoši pa do iza crkvenog trga (sadanji trg fra Grge Martića), jer još tik pred okupacijom nije se nijedan Židov usudjivao, da stanuje na Bjelavi ili u današnjoj Kralja Petra ulici.

Stanovi unutar geta po svoj prilici nisu bili osobito udobni ni prostrani, prije bi ih se moglo nazvati konačištima za mase, u kojima su stanovnici zbijeno živjeli. Površina te židovske četvrti nije bila veća od 2000 četvornih metara. U sredini se nalazaše dvorište u obliku paralelograma, po kojem su cio dan tumarala djeca, a oko dvorišta nizale se niske jednokatne kuće. Hram se nije nalazio u samom getu, već bijaše prema zapadu naslonjen na zid geta. Čini se, da na zapadnoj strani nije uopće bilo kuća - bar u kasnijoj dobi - nego da se ovdje dvorište geta završavalo zidinama hrama.

Kuće su bile građene djelomice solidnim materijalom - krečom i cementnim kamenjem - a djelomice (posvoj prilici one, koje su kasnije dograđene) bijahu od jednostavnih dasaka ili ćerpića (nepečene blatne cigle). Svaki stanar, bolje rekuć svaki porodični starješina, imao je jednu kuhinju i jedan uski prostor, rasvijetlen sa dva ili više prozora, rijetko je tko imao još i jednu sobu. Usprkos ograničenog prostora nalazila se u takvom stanu porodica od osam do deset, a kadkada i više članova. Ovakova su se kućišta mogla još pred 35 godina vidjeti kod ulaza u hram u Ferhadiji (vidi sliku br. 23).

Kada su godine 1679 čete princa Eugena prodrle u Bosnu i opsjedale Sarajevo, židovska je četvrt kao i velik dio grada toповskim hitcima pretvorena u pepeo.

Pošto su Židovi, nastanjeni u getu, ostali bez krova, a vakufska uprava nije bile sklona, da geto opet podigne, to su Židovi sa vakufskom upravom sklopili ugovor, kojim su se obvezali da će te stanove izgraditi na vlastiti trošak ali uz uvjet, da im upravitelj vakufa (mutevelija) popusti stanovitu svotu od godišnje kirije. Iz niže navedenih dokumenata proizlazi, da kirija, koju su Židovi plaćali, nije išla u korist kojeg domaćeg (bosanskog) dobrotvornog fonda, već je osnivač geta godišnju kiriju poklanjao kojoj džamiji ili kojem dobrotvornom fondu u Carigradu. Mutevelija Siavuš-pašinog vakufa sjedio je u Carigradu, a njegov sarajevski zamjenik naplaćivao je kiriju, koju mu je onda otpremao.

Ugovor o uredjenju kirija za židovsku četvrt nalazi se u 61. knjizi sidžila. Zastupnik Židova, Isak, sin Menahemov, dolazi sarajevskom kadiji i traži legalizaciju ugovora, sklopljenog između sarajevskih Židova i vakufskog upravitelja Mehmed bega u pogledu židovske četvrti. Kadija je primio u zapisnik izjavu, koju je židovski zastupnik dao pred sudom kao i original ugovora, koji je tom zgodom pročitan. Evo doslovnog prijevoda tog zapisnika:

"Po šerijatskom sudu potvrđeni Isak, sin Menahemov, kao zastupnik slijedećih sarajevskih Židova: Moše, sin Abrahamov; Salomon, sin Moše; Abraham, sin Moše; Moše, sin Benjaminov; Šaul, sin Josefov; Daniel, sin Isakov; Josef, sin Davidov; David, sin Moše; Ezra, sin Isakov; Abraham, sin Josefov; Moše, sin Abrahamov; Abraham, sin Jakovljevi; Moše, sin Jakovljevi i Isak, sin Moše - izjavljuju pred sudom u pristunosti vakufskog upravitelja Mehmed bega, sina Muslibegovog:

Moji prijatelji opunomoćitelji stanovali su već odavna u jednom velikom hanu, koji je pripadao vakufu umrlog Sıa v u š - pa še starijeg, bivšeg velikog vezira. Ovaj je han kod prodiranja inovjerne vojske bio uništen vatrom, pa je daljne stanovanje u njemu postalo nemoguće. Za nas je bila hitna potreba, da ovaj han opet podignemo. Gotovinom mojih opunomoćitelja izveo sam popravak i izgradnju hana uz uvjet, da godišnja kirija imade iznašati 150 groša, ali se od ove svote imade vakufskoj upravi predati samo 70 groša godišnje, a ostatak od 80 groša zadržati će moji opunomoćitelji kao odštetu za renoviranje i izgradnju hana; ovaj ugovor stupa na snagu mjeseca Muharema 1115. H. *O ovome posjedujem pismeni ugovor, sklopljen s navedenim vakufskim upraviteljem Mehmed - begom, koji ovdje predlažem sudu na ispitivanje.

Pošto je ova izjava zastupnika navedenih Židova odgovarala ugovoru, što ga je isti sudu podastro, a prisutni je vakufski upravitelj ovu izjavu potpuno potvrdio, to se ova odluka o zakonskoj valjanosti tog pismenog ugovora stavlja javnosti do znanja.

Pisano mjeseca Zilkadeh 1113, 1698.

Svjedoci:

Osman-beg, sin Mehmed-begov;
Abdulatif-beg, sin Abdulkakiev;
Abdurrahim-beg, sin Abdulkakiev;

Kara Hasan, sin Abdullahov;
Ibrahim effendi Hodžić.

Prepis ugovora:

Kao zastupnik vakufske ostavštine umrlog Siaviš-paše starijeg, bivšeg velikog vezira, obvezujem se ovim pismenim ugovorom, da ću veliki "han" koji postoji u Sarajevu iznajmiti slijedećim sarajevskim Židovima: Moše sin Abrahamov, Salomon sin Moše, Abraham sin Moše, Moše sin Benjaminov, Šaul sin Josefov, Daniel sin Isakov, Josef sin Isakov, Josef sin Davidov, David sin Moše, Ezra sin Isakov, Abraham sin Josefov, Moše sin Abrahamov, Abraham sin Jakovljevi, Šimon sin Eliasov, Moše sin Jakovljevi, Abraham sin Jakovljevi i Isak sin Moše, i to uz uvjet, da godišnja kirija tog velikog hana iznaša 150 groša, ali će njihov zastupnik počevši od mjeseca Muharema 1115 (1700) plaćati vakufu samo 70 groša godišnje; ostatak od 80 groša pridržat će oni kao odštetu za troškove oko podizanja hana, koji je prigodom ulaska inovjerne vojske uništen vatrom, pa su ga Židovi vlastitim troškom - a bez ikakvih izdataka sa strane vakufa - nanovo izgradili. Pošto se zastupnik navedenih kiraj-džija izjavio time sporazumnim, to mu ja, kao zastupnik ovog vakufa, predajem u ruke ovaj ugovor, potvrđen po šerijatskom sudu, te izjavljujem da ih nitko u tim pravima, koja su im data, ne smije kratiti.

Pisano mjeseca Ševala 1113 (1698).

Mehmed, upravitelj navedenog vakufa.

Ovaj se pismeni ugovor potvrđuje:

Šeih Mehmed Ibrahim, šerijatski sudac u Carigradu.

U ovom se ugovoru navodi 17 osoba kao kirajdžije (u izjavi židovskog zastupnika samo 16). Ali iz toga ne možemo ustanoviti broj židovskih porodica, koje su tada u getu stanovale. Čini se, da gornji spisak sadržava imena samo onih stanovnika geta, koji su preuzeli odgovornost za redovno plaćanje godišnje kirije i koji su pozajmili novac za dogradnju geta. Značajno je, što se nije smatralo potrebnim, da se u ugovoru navede vrijeme, do kojeg vrijedi, popust kirije. Ta je okolnost valjda i bila povodom, da je 20 godina kasnije isti vakufski upravitelj taj ugovor pobijao i tražio od Židova potpunu kiriju u iznosu od 150 groša godišnje, navodeći kao razlog, da su Židovi bespravno prisvojili nekoliko dućana oko geta.

O toj parnici sastavljen je slijedeći protokol:

U prijestolnici Carigradu živi Mehmed-beg sin Musli-begov, upravitelj vakufa po ostavštini bivšeg velikog vezira Siavuš-paše starijeg, ovlastio je jednom po šerijatskom sudu legaliziranom punomoći Hadži Sulejmana, glavnog tajnika sadanjeg bosanskog vezira, njegove ekscelence Osman-paše, na slijedeću parnicu.

Sa ovom punomoći pristupio je Hadži Sulejman šerijatskom sudu, pa je - u prisutnosti sarajevskih Židova Isaka sina Izraelovog, Isaka sina Abrahamovog, Jakova sina Abrahamovog, Isaka sina jednog drugog Abrahama, Pandoša (?) sina Elijasovog, Salomona sina Abrahamovog, Simeona sina Josefovog, Isaka sina Absalonovog i Baruha sina Jakovljevog, koji su Abrahama sina Salomonovog imenovali svojim zastupnikom - podigao protiv istih slijedeću tužbu:

"Moj opunomoćitelj spomenuti Mehmed-beg sin Muslibegov posjeduje u Sarajevu u Gazi Husrev begovoj imahali velik "Han" koji pripada vakufu Siavuš-paše starijeg, a u kojem već dulje vremena stanuju sarajevski Židovi te prema sklopljenom ugovoru plaćaju 150 groša godišnje kirije.

Kada je prije stanovitog vremena prigodom prodora ino-
vjerne vojske ovaj han potpuno izgorio, obvezali su se Židovi, da će ga na vlastiti trošak opet izgraditi pod uvjetom, da će oni od dosadašnje kirije (150 groša) odbijati 80 groša i tu svotu za se pridržati kao odštetu za troškove gradnje, a ostatak od 70 groša plaćati isključivo vakufskom upravitelju u ime godišnje kirije. O tom utanačenju sastavio je vakufski upravitelj Mehmed-beg pismeni ugovor i predao ga židovskim kirajdzijama.

Ali Židovi si prisvojiše osim tog hana još nekoliko dućana oko hana, koji nisu spadali u han niti su se s istim iznajmljivali; radi tih protupravno prisvojenih dućana tražim zaštitu zakona".

Na ovu izjavu potvrdio je zastupnik Židova Abraham sin Salomonov neke izvode tužitelja, ali je primjetio, da su on i njegovi opunomoćitelji prema pismenom ugovoru plaćali spomenutom vakufskom upravitelju 70 groša godišnje kirije; ostatak od 80 groša zadržavali su za se kao odštetu za troškove popravka navedenog hana, na koji su oni dosada već 5000 groša iz vlastitih sredstava izdali. Konačno je zastupnik Židova podastro sudu

jednu šerijatsku fetvu¹⁾ koja glasi:

"Kada se jedna vakufska zgrada iznajmi Židovima uz godišnju kiriju od 150 groša te ovu zgradu požar uništi, a Židovi je na vlastiti trošak obnove ugovarajući pismeno s dotičnim vakufskim upraviteljem, da će im ovaj - radi snošenih troškova - odobravati od godišnje kirije 80 groša i da su mu Židovi obvezani samo 70 groša u ime kirije plaćati - imade li sada nakon 16 godina²⁾ dotični vakufski upravitelj pravo tražiti od Židova, da mu ovi plaćaju u ime kirije 150 groša ?" - "Ne!"³⁾.

Na temelju ove fetve zaključio je šerijatski sud, da odbije tužbu Hadži Sulejman effendije i da o tome objavi šerijatski zaključak.

Pisano, 4. Džemasul-evela 1133 (1719).

Svjedoci:

Husein-baša Sarač, Ibrahim-baša Hadam, Mehmed Celebi, Jahja effendi Imam, Mulla effendi Zvorniklija, Mulla Ahmed Mujezin Travniklija, Hasan-baša sin Muhamedov, Mustafa baša sin Mehlulov; Kara Hasan, glavni službenik suda.

Da završetak ove parnice bude što svečaniji, da naime opstanak tog ugovora urbe et orbi bude poznat, Židovi su po svojoj prilici zamolili nekolicinu uglednih domaćih muslimana, da prigodom proglašenja osude fungiraju kao svjedoci i da kao takovi potpišu odnosnu šerijatsku ispravu. Među svjedocima nalaze se 4 baše⁴⁾ jedan imam⁵⁾ i 2 Mulle⁶⁾.

1) Šerijatsku fetvu može - kako je poznato - izdati samo vjerski poglavica, muftija. Ona ne znači uplitanje u kompetenciju suda, budući svaka šerijatska fetva imade samo značaj jednog mnijenja.

2) Po šerijatu nastupa nakon 16 godina zastara.

3) Tipičan oblik svake šerijatske fetve. Obrazloženje je uslijedilo stavljanjem upita, a riješenje stereotipnim "Da" ili "Ne"

4) Baša, kapetan, vojskovođa. Kako je poznato do g. 1366. H (1819) nije u Bosni bilo redovite vojske. Istom za vrijeme namjesnika Čerkeza Hafiza Mehmed paše došao je u Bosnu poznati Omer paša Lattas te prisili muslimansko pučanstvo, da primi redovnu vojsku. Prije je u Bosni postojala neka vrsti narodna milica, a regrutirala se od domaćih muslimana, koji su se u raznim pokrajinama dragovoljno okupljali pod zastavom vlastitog

60 godina kasnije bile je opet slična parnica; tadašnji vakufski upravitelj tjerao je stvar do prijestolja, pa je sultan o tome izdao slijedeći ferman:

Kada ovaj moj carski ferman, upravljjen mom vjernom i poštovanom bosanskom veziru, dospije u ruke cijenjenog Kadije, razabrat će iz toga, da je Abdul-Kerim Izzet bei, moj bivši Caušbaša (vodja garde), sada upravitelj (mutevelija) u Sarajevu postojećeg vakufa bivšeg velikog vezira umrlog Siavuš-paše, podastro pred mojim prijestoljem jednu tužbu; u toj tužbi navadja, da u Sarajevu u Husrev begovoj mahali postoji jedan veliki han, koji je vakufsko vlasništvo iz ostavštine umrlog Siavuš-paše. U tom hanu stanuju već mnogo godina Židovi, koji prema vakufskim zapisnicima plaćaju 14400 akča godišnje kirije te sami upravljaju hanom. Ali od nazad mnogo godina ne plaćaju oni najamninu, a kraj toga raspolažu tom zgradom po svojoj volji, useljuju koga hoće, a da i ne zatraže pristanak jedinog ovlaštenog upravitelja - mutevelije - niti nastoje, da bar s njim postignu sporazum, pa su tako nanijeli vakufu veliku štetu.

U tom je pogledu već god. 1187. koncem mjeseca Regeba upravljen jedan ferman tadanjem bosanskom veziru na ruke sarajevskog Kadije, kojim mu je bilo strogo zapovjedjeno, da se ovom nasilnom postupku židovskih stanovnika predusretne, da im se odnosno vakufsko dobro oduzme i preda zastupniku vakufa na raspolaganje i upravu da se vakuf štiti od svake štete, da se u čitavoj ovoj stvari postupa po šerijatu tako, da se udovolji pravednosti i postojećim zakonima.

Kako me moj vakufski zastupnik izvješćuje, nije se ovom fermanu udovoljilo, pa Židovi kao najamnici tog "hana" i danas stanuju u njemu, upravljaju i raspolažu s istim a da ne plaćaju kirije; stoga zastupnik vakufa ponovno moli i traži, da se taj "han" oduzme Židovima i preda njemu kao zastupniku vakufa, da uzmgne on - kao zakoniti zastupnik i upravitelj vakufa - s tim hanom raspolagati te isti putem licitacije iznajmljivati.

narodnog vodje, baš-age. Ovi su vodje često prkosili i samom sultanu.

5) Imam; glavni molitelj u džamiji.

6) Mulla, viši sveštenik.

Sl. br. 19 Španjolski Ilmar

Na temelju ove molbe i prijašnjeg carskog fermana zapovijedam vam, moj poštovani veziru, ovim novim fermanom, da u toj dugotrajnoj stvari izdate šerijatskom sudiji u Sarajevu zapovjed, neka pozove optužene Židove kao i vakufskog zastupnika, neka o tome povede raspravu i neka zatraži od Židova navodni pismeni ugovor, koji treba pozorno pročitati; nadalje neka spomenuti "han" oduzme od židovskih najamnika i stavi na raspolaganje muteveliji tako, da će ovomu biti moguće, da taj "han" i drugima iznajmljuje; konačno neka naplati od Židova svu dužnu kiriju i neka istu izruči vakufskom upravitelju - dakle neka se ova parnica po pravu i pravici u korist vakufa riješi.

Izdavajući ovaj svoj carski ferman po drugi puta, zapovijedam vam, da strogo prema istome postupate i da - izbjegavajući svaki rdjav ili nepropisan postupak s optuženim Židovima - udovoljite tužbi, podnesenoj mom prijestolju tako, da se moje carske zapovjedi uredno izvršuju i da se prema šerijatskim zakonima strogo kazne oni, koji bi se usuduli, da rade protiv ovog mog carskog fermana.

Primi dakle ovu moju carsku naredbu na znanje i prema

Sl. br. 20 Bosanska apoteka

njoj postupaj.

Pisano u mojoj prijestonici početkom mjeseca Zilkaden 1193 (1779).

Odmah po prispjeću ovog - u svojoj vrsti osobitog carskog fermana, izdao je tadanji bosanski valija Seid-Mustafa paša sarajevskom kadiji zapovjed, da zametne parnicu o ovoj stvari.

Ovdje donášamo zapisnik o toku te parnice:

"Sulejman-aga sin Abdullahov kao legitimni zastupnik Abdulkerim Izzet bey-a, opunomoćenog upravitelja vakufa umrlog Siavuš-paše, došao je osobno pred ovaj šerijatski sud u prisutnosti mnogih sarajevskih gradjana i slijedećih Židova: Mordehaj sin Jakovljević; David sin Leviev; Israel sin Jakovljević; Haim sin Salamonov; Salamon sin Josefov; Abraham sin Elijahov; Josef sin Abrahamov; Kalme sin Mojsijev; Cadik sin Abrahamov; Salamon sin Abrahamov; Josef sin Salamonov; Levi sin Rafaelov; Juda sin Haimov; Elias sin Abrahamov; pa je optužio Židove, da stanuju u velikom "hanu" u Husrev begovoj

Sl. br. 21 Bosanska apoteka

mahali (koji je han vakufsko dobro iz ostavštine umrlog Siavuš-paše), ali da ne plaćaju kiriju od 14400 akča godišnje.

Zadnjih šest godina nisu oni ugovorenu kiriju plaćali vakufskoj upravi niti su Židovi ikada izjavili, da namjeravaju iseliti iz hana, već su samovoljno han prisvojili i time vakufu znatnu štetu nanijeli.

Stoga ih ja optužujem na temelju pisma, što ga je izdao sandanji bosanski vezir, Njegova Exelencija Seid Mustafa pašić i zahtijevam, da mi isplate zaostalu kiriju prema ovoj tužbi i da han isprazne i napuste; pošto su oni u očitoj namjeri, da han sebi prisvoje, već toliko godina ostali kiriju dužni, to oni sada moraju iseliti, da uzmogne vakuf putem licitacije taj han i drugim iznajmiti.

Prisutni optuženi Židovi izjaviše na to, da su oni već mnogo godina stanovali u tom velikom hanu i da je godišnja kirija nakon velikog požara god. 1109-1695. iznašala samo 100 groša.

Sl. br. 22 Isak efendi Salom

je 80 groša njima ostajalo u svrhu opravljanja i uzdržavanja hana. U smislu ove pismene nagode plaćali su oni do godine 1190-1775. odnosno zastupniku Abdulkerim bey-a otpadajuću kiriju redovito, a ostatak izdali su za opravljanje i obnovu velikog hana, koji su dapače morali iz temelja na novo podići, jer je taj han i poslije velikog požara dva puta bio poništen; oni su ga morali dakle na novo sagraditi, što su i učinili. Dosada su ostali dužni samo 210 groša, to jest kiriju za tri godine, a oni su pripravnici, da tu svotu potpuno isplate.

Nakon ovih prigovora predložiše gore navedeni optuženi Židovi sudu navodno pismeni ugovor, koji je doista i sadržavao sve, što su Židovi pred sudom u svoju obranu izjavili.

Kod rasprave je ustanovljeno, da je taj han požarom potpuno

Prigodom spomenutog požara postao je han žrtvom ognja i vakuf je pretrpio štetu.

Onda - a i mnogo godina kasnije - bio je upravitelj i opunomoćeni zastupnik vakufa neki Mehmed bey sin Musli bey-a, s kojim su Židovi sklopili pismeni ugovor, potvrđen jednim šerijatskim hudže; u tom ugovoru ustanovljena je kirija hana sa 150 groša godišnje, od koje su svote morali Židovi samo 70 groša plaćati vakufu, dočim

uništen, da su kirajdzije većinom stari, siromašni ljudi, koji su već kod ponovnog požara mnogo pretrpili, pa stoga zaslužuju, da se s njima blago i milosrdno postupa.

U toku daljne rasprave izjavio je pristutni vakufski upravitelj Sulejman-aga, sin Abdullahov, da se on posredovanjem pravovjernih muslimana izravnao sa Židovima, te da priznaje troškove, koje su Židovi imali oko popravljanja i podizanja pripjornog hana; obzirom na teško njihovo stanje izjavljuje se vakufski upravitelj sporazumnim, da Židovi za uvijek ostanu u "hanu" uz uvjete pomenutog pismenog ugovora, ali da imadu isplatiti dužnih 210 groša te daljnih 300 groša u ime odštete; time će on odustati od svake daljne tužbe.

Pošto je vakufski upravitelj obje navedene svote potpuno primio, izjavio je, da odustaje od svake daljne tužbe protiv Židova, da je kiriju do početka mjeseca Muharema tekuće godine potpuno primio i da Židovi uz tu kiriju te uz uvjete pismenog ugovora ostaju neopozivo kirajdzije tog hana; nadalje izjavljuje vakufski upravitelj, da neće nikada Židovima otkazati niti u tom pogledu zametnuti s njima raspravu, a ako bi to ipak učinio, neka onda sud taj proces uopće ne uvaži.

Prisutni su Židovi odobrili ove navode tužitelja kao upravitelja i zastupnika vakufa te su izjavili, da pristaju i da potpuno odobravaju ovu nagodbu; stoga se o toj zaključenoj parnici objavljuje ovaj šerijatski hudže.

Pisano kod šerijatskog suda u Sarajevu, dne 5. Redžeba 1193-1779.

Svjedoci:

Hadži Mustafa, sin Bešlije, sin Abdullahov iz Vekilharč mahale; Mullah Ahmed Kalfabaša, sin Hadži Osmanov iz Jashja Pašine mahale; Hadži Ahmed, sin Abdullahov iz Bakr Baba mahale; Osman Baša, sin Ibrahimov iz Hodža Kulin bali mahale; Remenar Ismail Baša, sin Hadži Mehmedov iz Havadže Kemaluddin mahale; Bojadžija Mustafa Baša, sin Mahmudov iz Daud Paša mahale; Mullah Ahmed, sin Salihov iz Ferhad bey mahale; Ismail Baša, sin Ibrahimov, iz Buzadži Hadži Hasan mahale; Jorgandžija Salih, sin Abdullahov, iz Hadži Ali mahale; Osman Baša, sin Ibrahimov, iz Kemal bey mahale; Jorgandžija Mahmud Baša, sin Alijin iz Kara Ferhad mahale; Hadži Abdullah, sin Ibrahimov iz Mehmed bey mahale; Mustafa Baša, sin Hadži Alijin, iz Abdul-

Sl. br. 23 Ruševine starog geta
u ulici Čemaluša

halim mahale; Mustafa Baša, sin Ibrahimov iz Daud Celebi mahale; Sinanij Mullah Ahmed sin Sinan Čauša, iz Skender paša mahale; Hafiz Osman effendi, sin Mustafe, iz Tokmazade Hadži Memi mahale; Remenar Mustafa Baša, sin Hadži Abdije iz Vekilharč mahale; Pir Mehmed Hodža, sin Hasanov i Hadži Alija, sin Ibrahimov, iz Džami Atik mahale; Salih Baša sin Mustafe, iz Kečedži Sinan mahale; Husein Baša, sin Ahmedov, iz Ghazi Bali bey mahale; Remenar Alija, sin Hasanov, iz Hodža Idris mahale; Mustafa Baša, sin Abu Bekerov, iz Mehmed bey mahale; Mullah Salih, sin Mehmedov, iz Kečedži Sinan mahale; Ibrahim Baša, sin Muharemov, iz Kemal bey mahale; Hadži Mehmed, sin Omarov, iz Havadže Hadži Ahmed mahale; Hadži Mustafa, sin Ahmedov iz Cokadži Hadži Hasan mahale i Muharem Baša, sin Sulejmanov iz Kečedži Sinan mahale.

Parnica je završena pismenom izjavom vakufskog upravitelja, koja glasi:

Izjava kojom ja potpisani kao opunomoćeni zastupnik i upravitelj vakufske ostavštine umrlog Si avu š-pa še u Sarajevu, u Ghazi Husrev-begovoj mahali - čiji je pravi i zakoniti upravitelj (mutevelija) moj opunomoćitelj Abdulkerim bey - potvrđujem i priznajem, da su izgladjene razlike između mene i Židova

halim mahale; Mustafa Baša, sin Ibrahimov iz Daud Celebi mahale; Sinanij Mullah Ahmed sin Sinan Čauša, iz Skender paša mahale; Hafiz Osman effendi, sin Mustafe, iz Tokmazade Hadži Memi mahale; Remenar Mustafa Baša, sin Hadži Abdije iz Vekilharč mahale; Pir Mehmed Hodža, sin Hasanov i Hadži Alija, sin Ibrahimov, iz Džami Atik mahale; Salih Baša sin Mustafe, iz Kečedži Sinan mahale; Husein Baša, sin Ahmedov, iz Ghazi Bali bey mahale; Remenar Ali-

Sl. br. 24 Ruševine starog geta
u ulici Pred Imaretom

nanovo podigli; oni su dakle tražili da mu plaćaju samo 70 groša kirije, ali da prema starom ugovoru ostanu neopozivi najamnici hana, za koji oni u razmjeru sa svojim siromaštvom plaćaju prilično velike svote, te konačno žele, da dosadašnji dug za 6-godišnju kiriju podmire,

Obzirom na istinost njihovih navoda i na njihovo siromaštvo, ja sam se prema njihovoj želji - posredovanjem pravovjernih muslimana - s njima potpuno izravnao uz uvjet, da mi plate za šest prošlih godina po 70 groša svega 420 groša i k tome daljnih 300 groša kao izravnanje drugih starih dugova; nadalje, da oni - kao najamnici hana - počevši od godine 1194. plaćaju 120 groša go-

koji stanuju u velikom "hanu", vakujskom dobru umrlag Siavuš-paše u spomenutoj mahali i da sam se s njima glede godišnje kirije za taj han - kako je niže navedeno - sporazumio i izravnao. Gore navedeni Židovi - kao kirajdžije tog hana - mnogo su godina s istim raspolagali, ali nekoliko godina nisu platili kiriju. Oni su zahtijevali, da mu se kirija - koja je po nekom starom ugovoru ustanovljena sa 120 groša - snizi i da se uvaži, da su oni han često popravljali, a kad je požarom uništen, da su ga i

dišnje kirije i da oni han prema postojećem ugovoru na vlastiti trošak popravljaju i uzdržavaju.

Pošto su mi oni spomenutu svotu od 420 groša u ime dužne kirije i 300 groša za podmirenje starih dugova potpuno isplatili, predajem im ovu vlastitim pečatom providjenu izjavu, kojom se obvezujem, da ću se bezuvjetno držati gornjih ustanova, jer je ovaj sporazum unešen u zapisnike šerijatskih sudova u Sarajevu i u Travniku, čime je postigao zakonsku moć. U ime i po nalogu mog opunomoćitelja zaključujem ovaj ugovor, te sam ovu izjavu pismeno sastavio i navedenim židovskim kirajdzijama predao radi njihove vlastite sigurnosti, čime sam svoju dužnost prema mom opunomoćitelju ispunio.

Pisano u Sarajevu, 7. Redžeba 1193-1779.

Svjedoci:

Hadži Musa Zade, Omer Refdi effendi, Šerif Essejidi Fejzulah effendi, Musselim Hasan aga, Hadži Mehmed aga, Džino, Hadži Mustafa aga Bešlija i Remenar Osman Baša.

Zapisnik o ovoj raspravi prilično je zanimljiv dokument; saznajemo iz toga imena ovećeg broja gradskih četvrti (mahala) tadanjeg vremena. Nalazimo u tom zapisniku 24 imena gradskih četvrti. Čini se, da su na molbu Židova najugledniji muslimani iz svih tih 24 mahala prisustvovali kao svjedoci završetka rasprave. Jasna je svrha, koju su Židovi namjeravali time postići. Oni su time htjeli, da učvrste izrečenu osudu i da najuglednije građane na neki način zainteresuju za održanje ugovora. Ne treba nas začuditi, što su se najvidjeniji muslimani u tako velikom broju odazvali tom pozivu, jer su domaći muslimani bili prilično skloni Židovima. Ali da Židov nije u svakom pogledu bio ravan muslimanu, da on nije svuda uživao ista prava kao i musliman - to je ležalo u nazorima na svijet tadanjeg doba. Ipak ti iznimni zakoni nisu za tadanje prilike bili tako teški i ponižavajući, da bi ih Židovi odveć bolno osjećali. Konačno nije se sa Židovima niti u tadanjim civilizovanim državama zapadne Evrope bolje postupalo nego u Turskoj.

Turci, oklevetani s intolerancije, nijesu se nikada oglušili željama drugih konfesija, u koliko su iste prema tadanjim prilikama bile opravdane. Treba samo prolistati istoriju zapadnoevropskih država prije francuske revolucije, pa će se naći mnogo primjera vjerskog proganjanja i unutar samih kršćanskih sek-

ta tadanje dobe; u tadanjim civilizovanim državama zapadne Evrope - izuzimajući Englesku - nijesu radnici i zemljoradnici bili u boljem položaju nego u Turskoj. Ne treba pri tome zaboraviti, da su islamski narodi Evrope poprimili zapadnjačku kulturu nekoliko stoljeća kasnije nego ostali narodi; točnije rečeno, njima je tek prije razmjerno kratkog vremena postao pristupačan duševni rad Evrope. Djela jednog Montesquieu-a i Rousseau-a te ostalih enciklopedista, veliki duševni plodovi učenjaka u moderno socijalno-političkoj znanosti bijahu za Turke knjige sa sedam pečata, iz kojih do nedavno nijesu mogli ništa crpiti. Konačno su i islamski narodi - kao i sve pod suncem - podvrgnuti evolucionim zakonima, pa su oni prošli, a i u buduće će proći, mnoge faze razvitka.

Ne treba isticati, da je izjava mutevelijinog zastupnika Sulejman-age, dana pred sudom, u protuslovlju sa sporazumom, što ga je on dva dana kasnije uglavio s Židovima. U izjavi pred sudom očituje se vakufski zastupnik izričito sporazumnim s time (uvažujući troškove Židova oko obnove i novogradnje hana te njihovo tadanje bijedno stanje), da Židovi za uvijek pridrže han uz uvjete pismenog ugovora od god. 1698., tj. Židovi ostaju u hanu uz godišnju kiriju od 70 groša, ali se ujedno imadu brinuti za troškove uzdržavanje tog hana.

Nadalje se dug zaostale kirije - za tri godine - označuje sa 210 groša, dočim je u pismenom sporazumu povišen taj dug na dvostuko, a godišnja kirija od 70 sa 120 groša. Nije nam uspjele pronaći, kako bi se to protuslovlje imalo razjasniti. Općinski pinakes može nam dati podatke o tome, kako je stvar zaista protekla, t. j. koju su svotu Židovi kod sporazuma platili i uz koju im je kiriju han i nadalje prepušten.

U računima od godine 5540 (1779) nalazimo medju izdadcima i slijedeće stavke:

Izdatici za geto:

750 groša mubaširu¹⁾ (carskom kuriru), donosiocu fermana

¹⁾ Tada bijaše običaj, da varoš ili pokrajina, kojoj se šalje jedan sultanov ferman, dade jedan poklon carskom kuriru, koji je ferman donio; zapravo mu se time plaćao putni trošak. U gornjem slučaju, morali su Židovi sami da snose te troškove, jer je ferman radi njih i izdan.

- 300 groša vakufskom upravitelju (Abdulkerimu Izzet bey-u) kao otplata duga.
- 210 " spomenutom vakufskom upravitelju za kiriju prošlih 3 godina i to do godine 1193 (1779).
- 70 " slugama kurirovim.
- 50 " zastupniku mutevelije (Sulejman -agi), koji je podigao tužbu.
- 530 " kadiji.
- 158 " mutessellimu (okružnom predstojniku).
- 8 " Jakobu Eskenazi-u za njegov trud.
- 20 " Samuelu Kattanu za njegov trud.
- 24 " Omer effendiji.
- 7 " za slatkiše, odnešene efendijama (po svoj prilici onima, koji su kao svjedoci potpisali sudski zapisnik).
- 6 " slugama efendijinim.
- 60 " za stražu (?)
- Svega dakle 2193 groša.

Sl. br. 25 Španjolsko groblje na Debelom brdu
(Šatorija). Moderno nadgrobno kamenje

Iz toga razabiremo, da su Židovi smao 210 groša - za tri

godine - kirije platili. Nadalje proizlazi iz pinakesa, da je kirija za han počevši od g. 1193. zaista povišena od 70 na 120 groša godišnje. Ovdje treba naglasiti, da do godine 1193. židovsko općinsko zastupstvo kao takovo nije jamčilo za kiriju hana. Prije je zamjenik vakufskog upravitelja morao da od svakog stanovnika geta napose sakuplja njegov doprinos za godišnju kiriju. Općina kao takova spadala je takodjer u kirajdzije, te je prema pinakesu plaćala kao svoj doprinos 1000 pula godišnje za jedan stan (u blizini hrama), koji je takodjer pripadao tom vakufu. Čini se medjutim, da se od g. 1193. (1779) općina osjetila prisiljenom, da uzme han na vlastiti račun, jer je inače prijetila opasnost, da će 60 siromašnih porodica ostati bez krova. Od tada pa sve do god. 1799. smjela je općina sama naplaćivati dotičnih 120 groša te je onda novac izručivala vakufskom upravitelju.

Stanovnici geta bili su siromašni ljudi i nisu se mnogo trudili, da smognu općini kiriju; zato je općina kasnije htjela, da se riješi brige oko naplaćivanja najamnine. Usljed toga nastadoše ponovno poteškoće, te je vakufski upravitelj u Carigradu pribavio od sultana jedan novi ferman u pogledu "Čifutane". Taj ferman glasi:

"Cijenjeni moj bosanski valija i veziru, Ali Dželaluddin pa ša, milostivi Bog neka Te uzdrži u Tvojoj časti, Ti, uzor među Tvojim stručnjacima, učeni bosanski kadija, neka Ti Bog uveća i povisi učenost Tvoju! Kada ovaj moj previšnji ferman priprije u Tvoje ruke, pobrini se, da postupaš po njemu i da se držiš njegovog sadržaja.

Inšpektor velikih harema¹⁾ u Meki i Medini i ministar svih vakufa mog carstva. Hafiz Issa effendi podnio mom carskom prijestolju molbu, u kojoj navadja, da u Sarajevu u Bosni postoji u Ghazi Husrev begovoj mahali jedan veliki han; u njemu su već od davnina nastanjeni Židovi, koji u ime kirije plaćaju 150 groša godišnje kako je to i bilo ugovoreno.

Ovaj veliki han pripada vakufskom fondu iz ostavštine mog bivšeg velikog vezira Slavuš-pa še. Pošto Židovi već nekoliko godina duguju navedenu kiriju, zatražio je vakufski inspektor car-

1) "Harem" znači ovdje tuđe posvećeno dobro, što i jest pr-
vobitno značenje te riječi. Kasnije tumačenje je posve razumljivo.

ski ferman, da se putem šerijatskog suda dug naplati i izruči odnosnom muteveliji Abdulkerim Izzet bey-u, jer je on mojim carskim beratom¹⁾ imenovan i potvrđen zakonitim nasljednikom mutevelije.

Ova molba poslata je zajedno sa podneskom mutevelije na riješenje vakufskoj upravi, koja je iz spisa i računa - pregledanih po šerijatskom sudu - ustanovila, da godišnja kirija hana, osim izdataka za popravak i uzdržavanje, iznaša 120 groša i da je kirija od mjeseca Muharema 1214-1799 do konca mjeseca Zilhidžreh 1233-1818, dakle okruglo 20 godina, zaostala; prema tome su židovski kirajdžije dužni oko 2400 groša najamnine.

Taj je zaostatak - kraj inače redovnog uplaćivanja kirije - nastao nemarnošću prijašnjeg vakufskog upravitelja, umrlog Hadži Bešlije, odnosno njegovog povjerenika Abdage, kome je bilo povjereno naplaćivanje kirije. Tim propustom oštećen je vakuf u svojim dohodcima, pa stoga zahtijeva sadašnji mutevelija, da se svota od 3000 groša - 20 godina po 150 groša - naplati od židovskih kirajdžija i da se novac njemu preda.

U tom je smislu izdao riješenje vakufski inšpektor Mehmed Essad effendi, koji je ujedno zamolio, da se glede toga izda carski ferman i da se vama preporučí, da taj dug putem šerijatskog suda naplatite i predate vakufskom upravitelju.

Uvažujući tu molbu, šaljem Ti ovaj svoj carski ferman i naredjujem Ti, poštovani moj veziru, da se pobrineš, neka se postupa prema sadržaju ovog previšnjeg fermana; neka se dakle zaostala kirija putem šerijatskog suda naplati od dotičnih židovskih najamnika i neka se preda vakufskom upravitelju; neka se strogo izbjegava svaka nemarnost u izvršivanju ovog mog carskog fermana, koji prema primjeru mojih prijašnjih fermana mora postići potpunu valjanost. A Tebi, učeni kadija, zapovijedam, da i Ti postupaš u smislu ovog carskog fermana i da ga točno vršiš.

Pisano u Carigradu 16. Zilhidžreh-a 1234. i 1818".

Nije nam uspjelo iz Sidžila pronaći, da li je nakon ovog fermana došlo opet do parnice. Ovdje nam je i pinakes otkazao svoju pomoć. Tadanji opštinski predstojnici nisu valjda smatrali nužnim, da unašaju u pinakes račune od god. 1808. do 1838., dakle okruglo 30 godina.

1) Dekret.

U računima od g. 1800. nalazi se još slijedeća stavka:
"120 groša plaćeno Fejzi Bajraktaru kao mukata za geto".

Istom 46 godina kasnije spomenuta je još jednom i to posljednji put mukata. U računu iz godine 1846. zabilježeno je:

100 groša za fetvu glede geta.

1050 groša poslato u Carigrad za 7 godina kirije koju smo dugovali.

To su posljednje bilješke o getu i o mukati. Danas pripadaju barake ili kuće, gdje je nekada stajao židovski geto, uzduž ulice Pred Imaretom, privatnim vlasnicima raznih narodnosti.

Sl. br. 26 Španjolsko groblje na Debelom Brdu (Astotrija) Nadgrobno kamenje iz XVII i XVIII stoljeća

Prema narodnoj tradiciji nabavljeno je zemljište za to groblje u doba hahama Samuela Baruha (1630-50, a prema pinakesu plaćala je općina nekom vakufskom fondu 1400 pula godišnje u ime kirije za zemljište. Tradicija označuje nadgrobni kamen Samuela Baruha kao najstariji u groblju; taj se kamen nalazi na jednom brežuljku u jugozapadnom dijelu, oko 800 koraka udaljeno od južnog reda kamenja. Oko tog kamena niže se 5 drugih, velikih spomenika, koje tradicija označuje kao počivališta tadanjih bogoštovnih predstojnika. Samo na Baruhovom kamenu uspjelo

je velikom mukom pročitati slijedeći hebrejski natpis: "Nadgrobnik kamen pravednika Samuela Baruha". U sredini groblja nalazi se jedan onizak kamen, koji je već dobrano u zemlju zapao, te je tu navodno počivalište Machaha Mučačon-a, savremenika Samuela Baruha. Nadgrobnik natpis je već posve nečitljiv. Ta su dva spomenika najstarija u čitavom groblju.

XIV.

Prema već spomenutom izvješću iz pete knjige sidžila zamolili su Židovi osnivača geta, Siavuš pašu, za dozvolu, da smiju u blizini geta sagraditi hram, što im je Siavuš paša i dozvolio. Židovi su dakle svoj prvi hram sagradili oko godine 1581. Vjerojatno je, da su Židovi osim dozvole sa strane beglerbey-a Siavuš paše morali i od visoke porte zatražiti pismeno odobrenje za gradnju hrama, jer je oblast u tom pogledu bila vrlo stroga i točno pazila na to, da ne nastaju bogomolje inovjercima. Vidjet ćemo kasnije, kako je inovjercima tegotno bilo isposlovati carsku dozvolu za gradnju jedne bogomolje. Prvi ferman o gradnji hrama koji se u sidžilama nalazi, potječe iz godine 1794. Nije nam uspjelo pronaći koji ferman starijeg datuma.

Godine 1794. uništena je sinagoga požarom, pa su se Židovi obratili sultanu molbom, da smiju sagraditi novi hram. Sultan je na to izdao slijedeći ferman:

"Kadijo medju kadijama, neka Ti Bog umnoži znanje, i vi dostojanstvenici i upravnici, neka vam Bog poveća čast vašu! Kad vam ovaj moj carski ferman prisprije, primite na znanje, da su Židovi, koji stanuju u Sarajevu, podastrijeli mom carskom prijestolju molbu, navodeći, da je njihov hram u Sarajevu, u Siavuš pašinoj mahali¹⁾ izgorio, pa sada mole da smiju na mjestu hram obnoviti ne proširujući ga ni u duljini niti u širini; oni također navode, da su već isposlovali potrebitu šerijatsku fetvu.

Ovu sam stvar povjerio svom Šeih-ul-Islamu, vrhovnom muftiji Mevlana²⁾ Esseidu Mehmed Arit Bisseriju,

¹⁾ Siavuš paša mahala je graničila sa Ghazi Husrev begovom mahalom; u potonjoj je stajao geto na koji se priključivao hram. Vidi tlocrt sl. 18

²⁾ Naš gospodar.

velikom učenjaku. Bog mu znanje umnožio; on je u tom pogledu objelodanio jednu šerijatsku fetvu, u kojoj se tvrdi, da je po propisima šerijata inovjercima dozvoljeno, da svoje hramove - u koliko to njihovo stanje zahtjeva - poprave odnosno obnove, ne poduzimljući kod toga nikakovo proširenje hrama spram prvobitnog stanja.

Na temelju te fetve izdajem ovaj svoj carski ferman i dozvoljavam, da Židovi svoj izgorjeli hram obnove prema starom stanju, ne proširujući kod toga prvobitne dimenzije te naredjujem, da ih u tome ne smije nitko priječiti.

Pošto je po šerijatskim propisima u mom carstvu i kršćanima dozvoljeno podizanje bogomolja u svrhu obavljanja vjerskih ceremonija to upozorujem tebe, kadijo, kao i sve pozvane faktore, da na temelju šerijatske fetve ovim svojim carskim fermanom dozvoljavam Židovima, da svoj izgorjeli hram u navedenoj mahali obnove po starom planu i bez ikakovog povećavanja. Nadalje upozorujem, da se nitko od vas, niti siromašna raja ne smije usuditi od Židova primati ili zahtijevati novaca - pa bilo to i jedan asper - nitko ih ne smije na štogod siliti ili izvršavati kakov teror, ali se ne smije njima niti drugim inovjercima dozvoliti, da takove zgrade kod obnavljanja makar i za pedalj povećanju.

Neka se svaki prekršitelj strogo kazni, a u nikojem se slučaju ne smije zapriječiti obnova navedenog hrama, radi kojeg izdajem ovaj carski ferman i zapovijedam, da se strogo prema istom postupka, da se moje zapovjedi izvrše i da se izbjegne svakoj nesuglasici.

Primate to na znanje i postupajte prema tome.

Pisano u mojoj carskoj prijestonici Carigradu koncem mjeseca Ramadana 1208-1794.

Nakon prispjeća tog carskog fermana šalje sarajevski kadija slijedeći izvještaj bosanskom valiji:

Izvješće sluga, koji se Bogu moli za Vašu Ekselenciju.

Veliki broj uglednih sarajevskih Židova došao je osobno na šerijatski sud i dao u zapisnik slijedeće:

"U Slavuš-pašinoj mahali u Sarajevu imali smo već mnogo godina jedan hram, u kojem smo obavljali našu službu božju. Pred kratko vrijeme postade taj hram žrtvom plamena, pa ga moramo sada obnoviti. Stoga molimo u tom pogledu odluku šeri-

jatskog suda i dozvolu državne oblasti, da izgorjeli hram smijemo na istom mjestu na novo podići. Imademo carski ferman¹⁾ koji nam dozvoljava obnovu izgorjelog hrama, stoga molimo, da nam se izda i pismena dozvola (bujrulti) bosanskog divana putem šerijatskog suda.

Kod čitanja spomenutog fermana ustanovljeno je, da se on zaista odnosi na obnovu i popravak navedenog hrama; stoga podnašam ovu molbu Vašoj Ekselenciji i očekujem dotične zapovedi.

Pisano 7. Rebi-ul-Alma 1209-1794.

Abdulumin,
sarajevski kadija.

Na taj izvještaj stigao je od valije slijedeći odgovor: Husam-ud-din paša, sadanji bosanski valija.

Učenom šerijatskom sudiji u Sarajevu.

Pozivom na Vaš izvještaj dozvoljavam na temelju fetve šerijatskog suda i carskog fermana, da se spomenuti hram - ne povećavajući dimenzije - na novo podigne, te kod toga ne smije nitko Židove smetati. Mora se strogo paziti na to, da se postupa prema šerijatskoj fetvi i prema carskom fermanu. Tako ja zapovijedam.

Pisano 5. Zilhležreha 1209-1794.

Istom nakon prispjeća dozvole bosanskog valije odaslana je na lice mjesta jedna komisija; dakako, da su Židovi morali opet ići kadiji i zatražiti, da se takova komisija odašalje.

O tome je sastavljen slijedeći zapisnik:

U Siavuš-pašinoj mahali imali su sarajevski Židovi jedan stari hram, koji je pred kratko vrijeme uništen požarom. Krov i stropovi djelomično su izgorjeli a djelomično porušeni, pa više nije moguće, da se u njemu obavlja služba božja. Pošto u okolini ne postoji nikakov drugi hram, to Židovi ne mogu više da vrše svoje vjerske dužnosti.

Na temelju postignute šerijatske fetve, carskog fermana i prirode (bujrulti) bosanskog divana, te budući je ovaj hram postojao još prije osvojenja Bosne (po Osmanlijama)²⁾ to su Židovi

1) Nije li carski ferman upravljen izravno Židovima?

2) U Sarajevu bi dakle već prije god. 1463. postojao židovski hram; međutim je to samovoljno pretjerivanje, koje ne zaslužuje obzira.

u cilju obnove hrama zamolili, da se na lice mjesta odašalje sudska komisija. Prema njihovoj želji odaslan je u tu komisiju od strane šerijatskog suda šerijatski činovnik Mehmed Seid efendi, koji je u pratnji ostalih muslimana i mujendiza (graditelja) razgledao izgorjeli hram, te nakon točne izmjere dimenzija sastavio na licu mjesta slijedeći zapisnik.

Pisano 17. Zilhidžreha 1209-1794.

Zapisnik, koji je o izgorjelom hramu sastavljen, glasi:¹⁾

Sl. br. 27 Leon Josef Fincl, sarajevski
nadrabin (1886-1889)

"Potrebno je, da se obnovi krov od cigle i svod onako, kako je prije bilo i to 28 lakata visoko. Potrebno je, da se na novo sagrađe izgorjeli i porušeni zidovi na sve četiri strane i to 24 lakta u duljini, $12\frac{1}{4}$ u širini (?) i 24 lakta u visini. Potrebno je, da se otvore u zidovima 4 prozora u donjem i 6 prozora u gornjem katu. Pošto su u izgorjeloj bogomolji na sve 4 strane duž zidova postojele galerije, to je potrebno, da se u gornjem katu uzidaju u te galerije 3 nova prozora, kao što je prije bilo. Zapadni izgorjeli zid u duljini od 18

1) Ovaj zapisnik donášamo ovdje u cijelosti samo kao curiosum. Tadanje otomanske oblasti u Bosni nisu po svojoj prilici sastavile ovako savjestan i točan zapisnik.

lakata i u visini od 28 lakata imade se na novo podići.

Na gornjem katu tog zida imadu se uzidati na svodu jedna vrata, a jedna na svodu donjeg kata.

Na zapadnoj strani hrama izgorjele su stepenice gornjeg i donjeg kata, pa se moraju na novo sagraditi. Na sjevernoj strani imade se podići izgorjeli zid, 18 lakata dug, a 28 lakata visok. U svodu ovog sjevernog zida bila su vrata, koja se sada imadu opet postaviti.

Porušeni zid istočne strane u duljini od $24\frac{1}{4}$ lakata, a u visini od 28 lakata imade se na novo podići.

Na tom se zidu imadu u gornjem katu otvoriti 4, a u donjem 6 prozora; u galerijama, koje su postojale na sve četiri strane, treba ostaviti tri nova prozora, kao što je prije bilo.

Ovaj iskaz, sastavljen na previšnjji carski nalog i na bujrluti valiije, potvrđuje svojim potpisom ponizni bosanski kadija Abdulmum in".

Odaslanjem ove komisije nije stvar još bila dovršena. Židovi nisu još uvijek dobili privolu kadije, da smiju izgorjeli hram sagraditi. Trebala je da dodje još jedna komisija. Mi moderni ne trebamo si utvarati, da nas je istom naše zapadno-evropsko državno uredjenje usrećilo komisijama, podkomisijama i ponovnim komisijama; ne, već prije 120 godina bilo je tih komisija u Turskoj.- Godinu dana kasnije sastavljen je slijedeći zapisnik:

"Na zahtjev židovskog pučanstva, koje stanuje u Siavuš-pašinoj mahali, odaslao je šerijatski sud svog činovnika Mehmed Seid efendiju na lice mjesta, da izvijesti o stanju židovskog hrama, koji je izgorio prigodom velikog požara 1202-1787. godine. Osim njega našlo se na licu mjesta više starijih i uglednih gradjana židovskog pučanstva, kao i vrhovni mujendiz (gradjevni inšpektor) Hasan aga, sin Mehmedov te dolje navedeni muslimani kao svjedoci i eksperti.

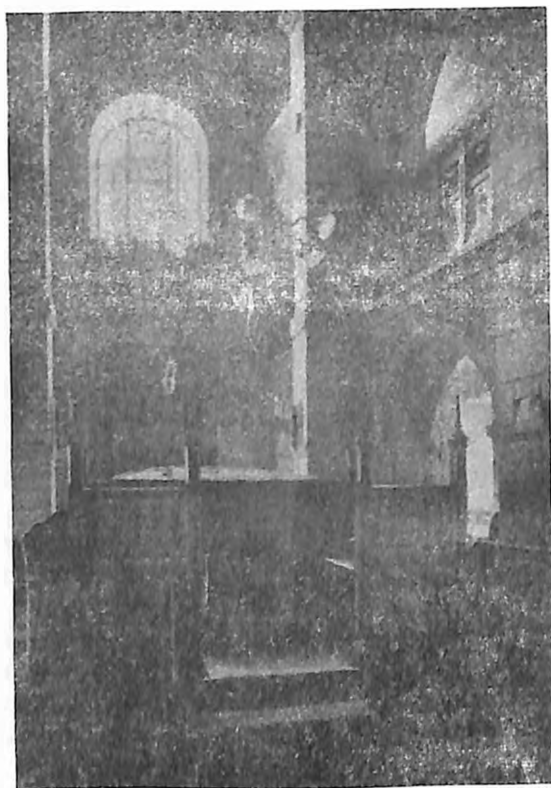
Sakupljeni stariji Židovi izjaviše, da su za popravak i obnovu izgorjelog hrama isposlovali šerijatsku fetvu, carski ferman i naknadni bujrluti bosanskog valiije i da oni na temelju tih dokumenata smiju izgorjeli hram po starim škicama u istoj veličini i površini obnoviti.

Oni žele sada, da izgorjeli hram na starom mjestu u jednacom opsegu poprave i obnove - ne će ga ni povećati niti povisiti - pa stoga mole, da im šerijatski sud izda privolu, koja je u tu svrhu potrebna.

Sudski komesar i pristuni potpisnici ustanoviše, da je spomenuti hram sa svim nuz-prostorijama prigodom zadnjeg požara posve izgorio i da se isti prema predloženim službenim ispravama smije popraviti, obnoviti i prema starom stanju na novo podići ne povećavajući pri tome opseg hrama ni u duljini niti u širini i visini; novi hram treba svojom veličinom da potpuno odgovara starom.

Ovo su mnijenje izrazili pristuni eksperti i članovi komisije i u tom smislu ja, kao sudski komesar, podnašam sudu ovaj izvještaj na daljni postupak.

Pisano u Sarajevu, 13. Šabana 1210-1795* .

Sl. br. 28 Pogled u unutrašnjost hrama
(Sagrađen godine 1821. obnovljen godine
1909)

Nije dakle bilo lahko postići privolu za gradnju jedne bogomolje. U našem se slučaju radi samo o obnovi jednog izgorjelog hrama, a ne o novoj gradnji, pa je ipak bilo potrebno, da se u tu svrhu pribavi dozvola sa visokog i najvišeg mjesta. Pro-motrimo malo tok onih formalnosti, koje su se morale izvršiti! Ponajprije je bilo nužno, da se pribavi mišljenje (fetva) vjerskog poglavice (muftije) dotičnog okružnog rajona. Ovo je mišljenje

muftije valjda glasilo tako, da gradnju inovjerne bogomolje u svrhu obavljanja službe božje ne krši principe islamske nauke.

Imajući takovu fetvu, mogla se uputiti molba visokom carskom divanu. - Molba se najprije morala predložiti Šeih-ul-Islamu na ispitivanje, pa kad je ovaj svoje mišljenje objavio u obliku jedne nove šerijatske fetve, slijedio je carski ferman; taj je bio otpremljen kadiji dotičnog grada, u kojem se imala podići bogomolja, a kadija je morao predložiti ferman valiji i u neku ruku sačekati njegovo odobrenje. Pošto je to bilo obavljeno, slijedile su sudske komisije i privola samoga kadije. Tek sada smjelo se započeti gradnjom.

Nakon što je gradnja bila dovršena, izaslana je ponovno sudska komisija koja je trebala ustanoviti da novi hram zaista nije veći od prijašnjeg¹⁾.

Osobito je zanimljiv u tom pogledu jedan carski ferman, koji ćemo niže navesti u potpunom opsegu.

Jedva je prošlo nekoliko godina, kad je i novi hram požarom uništen²⁾. Židovi su se odlučili, da grade sada hram od solidnog materijala koji bi štiti protiv požara.

Pošto su pribavili sve potrebne dokumente, započese gradnjom hrama. Ali upravo prije dovršenja srušio se srednji svod zajedno sa kupulom³⁾. Oblast je Židovima zabranila, da nanovo sagrađe kupulu i svod i to s značajnog razloga, što je dovršenjem hrama stupio izvan kreposti ferman, koji je u tu svrhu bio izdan. Židovi moradoše zamoliti novi ferman; ovaj je glasio ovako:

"Moj opunomoćeni veliki muširm, mudri upravniče državnih

1) To proizlazi iz niže citiranog protokola od godine 1821.

2) Požar je često harao u Sarajevu. Dr. Truhelka piše o tome u svojoj spomenutoj istoriji Sarajeva: "Od svog postanka pao je grad ravno devet puta žrtvom plamena, kod čega je djelomično ili potpuno pretvoren u pepeo. Evo tih požarnih godina, koje kronika s užasom bilježi: 1480, 1560, 1644, 1666, 1697, 1746, 1847, 1856 i 1879.

3) To se dogodilo kod gradnje sadanjeg hrama. Stariji Jevreji sjećaju se, da su pri tome poginule tri osobe, koje su trebale pregledati novo-sagradjeni hram. Ova je gradnja zidana od mekog kamena.

poslova, oštroumni državniče i izvršitelju narodnih želja i potreba, moj bosanski namjesniče i valija Ali pa ša, neka te Bog uzdrži na Tvojjoj visini! I vi učeni kadija, ures i vrelo uččnosti i moćni stupovi uzvišenog šerijata, Ti bosanski kadijo i vi, ugledni građani, kad vam ovaj moj carski ferman prispije, primite slijedeće na znanje:

U Siavuš-pašinoj mahali imali su Židovi jedan hram, koji je kod zadnjeg velikog požara uništen i porušen; da isti obnove i sgrade prema prvobitnom stanju, podnijeli su mi jednu molbu s primjedbom, da namjeravaju novi hram sagraditi u većem opsegu od prijašnjeg.

Prema njihovoj želji i na temelju šerijatske fetve dozvoljena im je obnova spomenutog hrama carskim fermanom od godine 1220., sredinom mjeseca Zilkadeh. Sada su mojoj carskoj kabinetskoj kancelariji ponovno predali pismenu molbu navodeći, da su kod podizanja novog hrama jednim nesretnim slučajem pretrpili ogromnu štetu, jer se navodno srušila velika kupula. Stoga se oni obraćaju na moju carsku milost i mole dozvolu, da porušenu kupulu opet podignu.

U protokolima moje carske pisarne zabilježeno je, da je Židovima izručen spomenuti ferman glede popravka i obnove hrama; stoga zapovijedam Tebi, moj veziru, Tebi moj kadijo, kao i vama, ugledni građani, da ovu stvar temeljito istražite, nije li moguće izmišljena; nadalje, da li se zaista kod popravljavanja navedenog hrama srušila kupula, da li je popravak izvršen u opsegu starog hrama i konačno, što je bilo razlogom, da se kupula srušila. Sve to imadete pomoću eksperta istražiti te meni podnijeti opširan izvještaj, iz kojeg će se moći razabrati, da navodi molećih Židova nisu izmišljeni niti neosnovani.

Da ovoj stvari posvetite potpunu pažnju, izdajem ovaj svoj carski ferman i zapovijedam vam, da prema istome postupate.

Pisano mjeseca Šabana 1229-1813. u mojoj carskoj prijestonici Carigradu¹⁾.

Nije potrebno, da više osvjetlimo vanrednu pažnju, koju je otomanska oblast poklanjala građnji koje inovjerne bogomolje;

¹⁾ Daljne bilješke, koje se odnose na ovaj ferman, nismo mogli u Sidžilama naći.

to se dovoljno razabire iz citiranog zapisnika¹⁾. Da ipak sve u kratko spojimo, navest ćemo ovdje samo jednu malu bilješku iz općinskog pinakesa, koja tadanju oblast dovoljno karakterizuje i na neki način stavlja krunu svemu onome, što je do sada rečeno.

U računu godine 5561-1801 nalazi se u pinakesu slijedeća stavka:

6 groša za kurira u Travnik valiji radi popravka krova na hramu, jer je kiša curila unutra, a mi nismo imali dozvole (da ga popravimo).

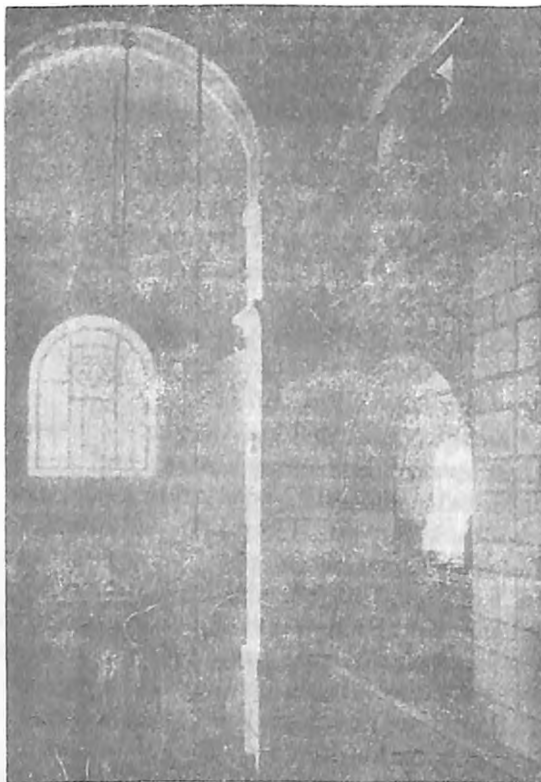
Prije nego li ovo poglavlje zaključimo, navest ćemo još jedan zapisnik, jer se ovaj odnosi na sadanju sinagogu²⁾:

"Izvjješće poniznog sluga, sarajevskog kadije.

Prema pismenom nalogu Vaše Ekselencije glede odaslanja komisije za pregled sarajevskog židovskog hrama, koji je u svojoj prvobitnoj veličini trebalo popraviti, odaslao je šerijatski sud na lice mjesta naročitu komisiju, u kojoj su sudjelovali zastupnik šerijatskog sudca Mehmed-Rašid efendija, sudski pisar Ibrahim efendija i mutesellim (okružni predstojnik) Mehmed-beg. Oni su u prisuću nekolicine starijih, nepristranih muslimana pregledali novosagrađeni hram prema planu, koji se nalazio u rukama prisutnih Židova te su ustanovili, da je porušena sinagoga obnovljena prema prvobitnoj veličini, bez ikakvog povećanja ili proširenja prijašnjih dimenzija i to: u duljini prema istoku i zapadu 24 lakta, prema sjeveru i jugu 18 lakata. Svod

1) Nepoznavaćima nekadanjih prilika otomanske uprave neka je napomenuto, da tada u Turskoj nije bilo ni gradjevnog ureda niti kakove gradjevne komisije; svatko je gradio kako i gdje je htio na svom zemljištu, a nitko nije o tome vodio brige.

2) Gradnja ovoga hrama prilično je dugo potrajala. Započeta je valjda oko godine 1221-1306. a tik pred dovršenjem sruši se svod i kupula, pa je hram istom g. 1321 dovršen. Ovoliki gubitak vremena treba pripisati siromaštvu opštinaru kao i dugom natezanju oko isposlovanja druge koncesije; hram je vrlo jednostavan izuzevši zidove, koji su tvrdo i debelo gradjeni. O gradnji ove sinagoge ništa nam ne veli pinakes. U njemu nalazimo jedino spisak onih opštinaru, koji doprinesoše za gradjevni fond, te neke dijelove računa o troškovima gradnje.

Sl. br. 29 Unutrašnjost hrama
sazidanog 1821. godine

ul-Evela 1237-1821. Vašim zapovjedima uvijek odani šerijatski sudija u Sarajevu

Fejzi Zade Ahmed Serif.

Na ovo je izvješće već tri dana kasnije slijedila potvrda valije, koja glasi:

Od njegove Ekselencije Ali Dželaludin paše, bosanskog valije.

U smislu ovog izvješća odobravam dovršenu židovsku sinagogu u Sarajevu, koja je obnovljena prema prijašnjem stanju bez ikakovog proširenja ili povećavanja pa zapovijedam, da tako i dalje ostane. Pisano u Travniku, 29. Rebi-ul-Evela 1237-1811.

¹⁾ Visina zidova nije spomenuta, iznašala je 28 lakata.

sinagoge dug 24 lakta, a širok 18 lakata¹⁾. U unutrašnjosti nalaze se oko čitavog gornjeg i donjeg sprata galerije; gore su jedna, a dolje dvoja željezna vrata, široka $1\frac{3}{4}$, a duga (visoka) 3 lakta. Na čitavoj je zgradi 26 prozora, koji su dugi 2 a široki $1\frac{1}{4}$ lakta. Krov je pokriven čerpićima.

Ovaj je izvještaj sa zapisnikom i potpisima svih članova komisije i stručnjaka predan ovom šerijatskom sudu, koji to podastire Vašoj Ekselenciji na potvrdu i odobrenje.

Pisano 25. Rebi-

REGISTAR IMENA

<p>Abdulah efendi Alajbegović 11
 Abdul Medžid 59
 Abdul Hamid 75
 Abdul Kerim Izzet bei 83, 85,
 87, 89, 93, 95
 Abdul Mumin 99, 101
 Ali Dželaludin paša 94, 106
 Ali paša 104
 Abraham de Boton 15, 15
 Abdaga 95
 Amsterdam 20-22
 Akriš 29
 Ašer Zevulun 17, 18</p> <p>Bajazit II 8
 Baltadžija Mehmed paša 11, 19
 Baruh Koen 18
 Beč 20, 67
 Begluk 43-48, 56
 Behor Attias 57
 Behor Papo 46
 Beograd 22, 23, 32
 Benvenisti 15
 Benjamin Pinto 55
 Berlin 20, 22
 Bugarska 9, 19
 Budimpešta 21</p> | <p>Carigrad 8, 11, 19, 20, 29,
 38, 39, 64, 75, 80, 81,
 96, 104
 Cevi Aškenazi 20</p> <p>Daniel M. Salom 75
 David Franco de Almeda 19
 David Konforte 16
 David Nieto 21
 David Pardo 27, 30, 31, 65
 David Pinto 25
 Debelo brdo 11, 93, 96
 Djeneral Filipović 75
 Derviš Ahmed 55
 Dona Gracia 10
 Dubrovnik 9, 15-17, 64
 Durbeš Efendija 48</p> <p>Dženetić 41</p> <p>Eliezer Papo 33
 Evlija Čelebi 19</p> |
|--|--|

Ferhad Bey Ghazi 44
Fejzi Bajraktar 96
Fejzi Zade Ahmed Šerif 106

Glück dr 19
Grätz 15, 21, 36

Hadım Ali Bey 10, 11
Hafiz Mehmed paša Čerkes 44
Hafiz Issa effendi 94
Haham Cevi 20, 21
Hajim David 52
Hajim Hajon 47
Hajim Šabetaj 18
Hamburg 20
Hadži Bešlija 95
Hadži Lojo 75
Hadži Sulejman Effendija 81,
82
Hasan aga sin Mehmedov 101
Hasan paša Gazi 10, 11

Ibn Jahjas 29
Ilidža 41
Isak Atlas 25
Isak Pardo 31
Isak Penso 57
Isak efendi Salom 74, 75
Italija 20

Jakob de Boton 17
Jakob Eskenazi 51
Jakob Emden 21
Jakob Kohen 57
Javer efendi Baruh 75
Jederene 9
Jehuda Lerma 18
Jeruzalim 20, 32, 74
Josef Danon 25
Josef Franco de Almeda 19
Joseph Nasi 10
Josef Karo 9

Kiseljak 47, 48

La Alborada 11
London 20, 22

Madjarska 11
Mahmud Beg 18
Mala Azija 20
Mäir Menahem Danon 32
Macliah Mučačon 17, 18, 97
Medina 94
Mehmed Arif Bisserij 97
Mehmed beg 79-82, 87
Mehmed Essad effendi 95
Mehmed Fathi 43
Mehmed Ibrahim 80
Mehmed Paša 37

- Mehmed Seid efendi 100
Meir Kohen 46
Meka 94
Mišon efendi 60
Mleci (Venecija) 19, 20, 64-66
Moses Almosnino 29
Mose Chages 22
Moše Havijo 55
Moše Danon 32, 55, 56
M. Franco 11
Moše Perera 31, 60
Musta paša 45, 46
- Naftali Ben Mandjur 11, 12, 19
Naftali Cohen 22
Napoleon 66
Nehemija Hija Hajon 20-22, 50
Nikšić 36
- Omer effendi 93
Omer paša Lattas 19, 44
Osman-paša 81
- Padova 20
Palestina 20, 32
Prag 20, 22
Princ Eugen 21, 78
- Rafael Levi 56
Rumelija 13, 14, 19
Ruždi paša 56
- Sabatijanci 22
Split 64
Salamon Josef Baruk 48
Salamon efendi Salom 74, 75
Solun 8, 10, 16, 17, 19, 20, 29
Samuel Baruh 17, 18, 96, 97
Samuel Kattan 93
Samuel Šulam 29
Sarajevo 9-11, 13-23, 29-32, 36, 41, 42, 44, 48, 54, 56, 57, 60, 61, 64-66, 73, 74, 78-81, 83-85, 88, 89, 91, 94, 97-99, 101, 102, 106
Selim I 8
Selim II 13
Seid Mustafa paša 86
Siavuš paša 11-14, 17, 19, 76-81, 83, 85, 89, 94, 97
Srbija 19, 23
Stolac 32, 55
Sulejman II 8
Sulejman-aga 85, 88, 92
Sultan Murad 49
- Šem-Tov Cevi 25
Šerif effendi 46

Tahir paša 74
Travnik 36, 43, 48, 53, 55,
56-58, 105

Vlasenica 64
Vedžhi paša 57

Zekki effendi Atias 11, 12
19
Zenica 75
Zvornik 36, 64

Željeznica 41

